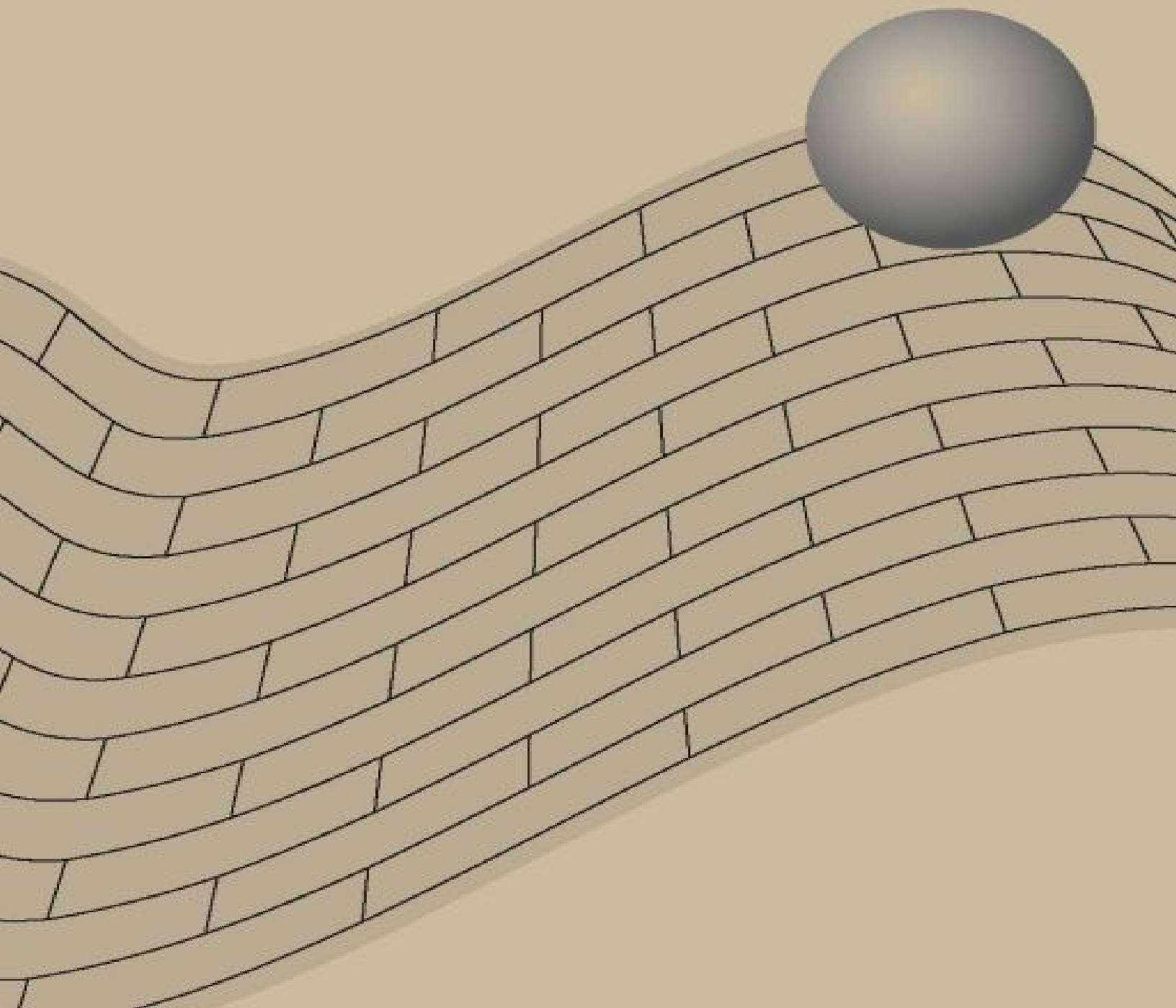

Milan Šimečka

KONEC NEHYBNOSTI

Milan Šimečka

KONEC NEHYBNOSTI

Elektronická kniha

NADÁCIA
MILANA
ŠIMEČKU

MILAN
ŠIMEČKA
FOUNDATION

Milan Šimečka
Konec nehybnosti

Obálka: Michal Mojžiš

Vydala © Nadácia Milana Šimečku, Bratislava 2018

ISBN

978-80-89008-56-8 (pdf)

978-80-89008-57-5 (epub)

978-80-89008-58-2 (mobi)

Súbor úvah, vo forme občasných denníkových zápiskov, vznikol od Silvestra 1987 do konca februára 1989. Svojimi glosami podal Milan Šimečka výrečné svedectvo o atmosfére prednovembrového roku 1988, v ktorom zachytil pozvoľný pád normalizačného režimu a zdanlivo nehybnú atmosféru v spoločnosti. Publikácia Konec nehybnosti vyšla knižne krátko pred autorovou smrťou v roku 1990 (Nakladatelství Lidových novin). V roku 2018 ju znova vydáva Nadácia Milana Šimečka (v pôvodnom jazyku) ako elektronickú knihu, rozšírenú o predslov z pera doc. Petra Pitharta.

Proč tak pozdě?

O tom, že osmičky za nás dějiny neudělají

Vím, co málokdo ví. Vím, že Milan Šimečka varoval (nebo uprošoval?) Václava Havla, aby se nestal prezidentem.

Byl jsem tehdy na pár týdnů tak zvaným „představitelem Občanského fóra“, stál jsem tedy blízko, nejbližší Václava Havla. Bylo 29. prosince 1989 a Havel byl toho dne před polednem zvolen prezidentem Československé socialistické republiky. V mrazivém ránu jsem s dalšími odcházel ze „štábu“ Koordinačního centra OF dole na Václavském náměstí a mířili jsme na Hrad, abychom byli u toho. Volili poslanci Federálního shromáždění, já stál opřený o zeď Vladislavského sálu.

Ve dveřích „Špalíčku“ (tak se ten dům jmenuje snad dodnes, dole je luxusní kavárna) mně dal někdo do ruky několik papírů. Byl to dopis psaný rukou a adresován byl Václavu Havlovi. Protože autorem byl Milan Šimečka, přečetl jsem si jej hned tam na ulici, ačkoli jsme všichni byli ve velikém spěchu a nervózní. Šimečku jsem vždycky četl, vždycky dřív než jiné autory - když bylo málo času.

Dikce dopisu byla velmi naléhavá. Milan chtěl po Havlovi, aby si to rozmyslel a nenechal se zvolit. Víc než naléhavá, byla skoro zoufalá, nešťastná, protože autor mohl tušit, že už je pozdě.

Smysl varování, pokud jsem s to jej v paměti rekonstruovat, byl v tom, že ho bude více potřeba jako kritického občana s velkou morální autoritou na Hrádečku než jako krále na Hradě. Že nás očekává těžší doba, než si umíme představit, protože za námi je normalizace jako čas, který rozhlodal všechny hodnoty, zpřevracel jejich pořadí. Doslovnou argumentaci dopisu si už nepamatuji, ale nebyla mi vůbec cizí. Sám jsem už podobné varování napsal studentům pražských vysokých škol několik dní po 17. listopadu. A při prvním, tzv. „orientačním“ hlasování v plénu Koordinačního centra Občanského fóra někdy začátkem prosince 1989 jsem se zdržel hlasování, když šlo o kandidaturu Havla na Hrad. Tehdy se „volilo“, mezi několika v úvahu připadajícími kandidáty. Bylo nás dokonce osm (proti asi padesáti), co jsme se zdrželi. Sám Václav Havel se někdy začátkem listopadu 1989 vyslovil v tom smyslu, že chce být napříště tím, kdo bude mít vliv, ale ne moc.

Nevím, kdo všechno ten dopis ještě četl (jistě jsem si jej nenechal v kapse), nevím, zda jej četl Václav Havel, který si ale v tu chvíli už někde v podhradí rovnal kravatu. Nevím, komu jsem jej předal. Pak jsem na něj zapomněl.

Milan se posléze stal jedním z poradců Václava Havla na Hradě, zřejmě se tedy s prezidentstvím svého přítelenežak smířil. Já se stal předsedou vlády České republiky (v rámci federace), dopis mně nadlouho vypadl z paměti. Jen občas nahodile vyplaval na její povrch, ale nikdy jsem se na něj nikoho neptal, ani Milana, ani Václava Havla. Vyčítám si to, protože ten dopis jistě byl důležitý, i když neměl žádné důsledky. Možná byl tedy spíše symptomatický než důležitý. Milan pak nečekaně zemřel, snad prý to tak tak brzy nemuselo být. Všichni jsme byli permanentně přetažení.

Sociologové, na rozdíl od filosofů, básníků či politiků by měli vidět společnost, jaká je. Přesnou zprávu o ní bychom měli očekávat právě od nich. Mají to přímo v popisu práce. Často je přeslechneme, protože ty zprávy bývají nepříjemné.

Byli dva takoví sociologové, oba z Moravy a oba jsou už na pravdě Boží, kteří řekli

československé/ české společnosti včas pravdu o tom, jaká je a proč. Jejich slova byla přesnější a varovnější než slova jiných. Byli jimi Ivo Možný a Milan Šimečka.

Možný na malém prostoru tenké hubené knížky vysvětluje, jak devětaosmdesátý byl obsažen už v letech předcházejících. Proto to šlo tak snadno.

Knížka Milana Šimečky *Konec nehybnosti* je neopakovatelným, originálním experimentem. Je totiž zrozena ze vzdmutého očekávání – a reflektovaného zklamání. Autor přiznává, že podlehl osmičkové máni a vsadil na to, že v roce 1988 „to“, jak vždycky říkává náš lid po hospodách, „praskne“. „Ono“ „to“ – „praskne“. Zklamání bylo větší o toto očekávání a autor je učinil tématem knihy: proč to tentokráte nevyšlo, proč tak pozdě?

To jsou dvě nejdůležitější otázky: Šimečkova **Proč tak pozdě?** A Možného **Proč potom tak snadno?** Dvě útlé knihy dvou sociologů, které vznikly těsně před Listopadem, a těsně po něm, jsou podle mého dosud nejužitečnějším klíčem k našemu porozumění nejen minulosti, ale především současnosti. Přesvědčivě líčí, co byla normalizace a v čem byla tak destruktivní, a jak se pak snadno prosmykla do nových poměrů.

Nejsou to optimistické knihy, ale co je optimismus? Optimismus je, když už, přesvědčení, že pravda je lepší než iluze. Že pravda je to, co nás nakonec osvobodí. Ale kdy a jak, to nevíme. Že se máme snažit, i když naděje není velká.

Šimečkovy zápisky z roku „nultého“ obsahují ještě jedno, stále aktuálnější varování. Autor v druhém plánu knihy sleduje vývoj „perestrojky“ v Sovětském svazu. Vypadá to, že velmi pečlivě. Umí rusky, takže cituje, analyzuje a hodnotí vystoupení jednotlivých jejích protagonistů, tehdy v naší veřejnosti dosti známých, včetně nekonformních, ba opozičních umělců. Lidé v čase „glasnosti“ nenechávají na sovětském systému, na komunismu, na Stalinovi nit' suchou. Často Šimečku překvapují radikalitou svých soudů. A on se škodolibě raduje z toho, jaké neřešitelné problémy to způsobuje našemu stranovládnímu establishmentu, který perestrojku zapírá, cenzuruje, kličkuje před ní. A lidé stojí fronty na sovětské tiskoviny, protože jich přijde jen pár kusů.

Jedna slova, jeden postoj však těm perestrojkovým entuziastům nemilosrdné pravdy chybí všem. Nikdo z desítek, za ta léta stovek revizionistů, kajících, reformátorů, buřičů..., hrdinů pravdy nezmíní zločiny, kterých se ruští či sověšší politici a vojáci dopustili na Budapešti v roce 1956 či Československu v srpnu 1968. A ovšemže i mnohde jinde podél hranic říše. Ani náznak odsouzení, politování. lítosti. Všichni ti slavní odvážní kritici stalinismu a brežněvismu se zastaví tam, kde jde o zájmy impéria, ruského či sovětského. Tam, kde se zastavila bota sovětského vojáka. Kde leží hroby sovětských, ruských vojáků. Kam až se dočasně či navždy rozšířilo ruské impérium.

Nejspíše všeobecné, implicitně sdílené mínění velí všem stalinistům i antistalinistům zmlknout: jednou dobytá, obsazená území jsou naše. Nebo budou, jsou-li momentálně ztracená. Rozšiřovat impérium je věčný úkol, závazek, při jejichž naplňování nemáme slov lítosti (po letech se objeví báseň „kosmopolitnějšího“ básníka Jevgenije Jevtušenka o tancích, které se valí Prahou... Napsal ji vzápětí po invazi) pro ty okupované, zabrané.

Nejen Šimečka, my, pražský lid, jsme dobrovolně, bez nucení a organizování, stáli při Gorbačovově návštěvě v roce 1987 na chodnících podél tras jeho kolony jako kdybychom mu tím

chtěli říci: čekáme na vaše slovo, aspoň gesto, náznak, kterým byste zpochybnil srpnový vpád. Bylo to tehdy velké zklamání. Rozuměli bychom i sebejemnějším narážkám a odpustili bychom jeho fráze, kdyby v nich byla sebenepatrnější distance od zločinu okupace země.

Bylo to vlastně první velké zklamání v poststalinské době: na tuto expanzivní konstantu lhostejno, zda sovětské či ruské existence si budeme muset zvykat. Bude se jmenovat všelijak jinak („rozpad Sovětského Svazu jako největší geopolitická katastrofa 20. století, tedy větší než obě světové války (Putin), strategická katastrofa“ „blízké příhraničí“ a jiné kolonialistické eufemismy. Kde půda nasákla krví našich, tam se jednou vrátíme... Na tu půdu máme svaté právo.... Příšerná doktrína – kdyby to byly doktrína. Je to sama esence ruské duše: naše komplexy, naši věčnou zaostalost překonáme velikostí extenzivní, i kdyby nás to mělo stát nová a nová utrpení: vždyť naše oběti, to je naše velikost. A obráceně: pro tuto velikost dokážeme trpět jako nikdo jiný na světě.

Milan Šimečka v lednu 1988 nevěděl, že se do samotného konce nehybnosti v tom roce netrefí. Jako publicista dal na „osmičky“, byla to vsázka i na efekt, která nevyšla: napíše jako válečný zpravodaj kroniku porážky režimu přímo z fronty... Chvála Bohu, že nevyšla! Díky špatnému odhadu mohli jsme hned na počátku nové doby vědět (náklad knihy byl dnes už nevídaný: 80 tisíc!), co jsme sebou táhli, co jsme si nevědapřinesli z minulosti a co dosud za sebou táhneme. Že to bude doba staronová: v nových kulisách se starými postoji, hodnotami...

Řadu skvělých postřehů, přesných pozorování, hlubokých analýz Milana Šimečky se mně tu chce citovat, ale proč, čtenář se k nim za chvíli dostane. Možná, že jako já, ustrne. Jak přesně vidí autor tu dobu. Ty doby: obě! Tu tehdejší, i tu současnou.

Nevím, jak to všechno souvisí s dopisem příteli, který se za dvě, tři hodiny stane prezidentem. Určitě to ale souvisí. Šimečka nevaruje Havla proto, že to bude mít na Hradě těžké. Oba dva si zvolili nesnadnou disidentskou existenci už dávno. V tom to není.

Tedy v čem? Oba dva si nedělali iluze o době, o lidech. Havel o tom pojednává ve svých hrách, esejích (zejména v „Dopise prezidentu Husákovi“, ale i třeba ve slavné „Moci bezmocných“). Milan Šimečka si nejspíše mohl myslet, že s takovým vlastně pesimistickým postojem ke společnosti se vládnout nedá. Co těm lidem bude Havel říkat?

On pak ale přesto, že dobu i „náš lid“ nešetřil, dokázal vzbudit naději, kterou si asi Milan Šimečka nedokázal představit. Šimečka neměl Havlovy rétorické schopnosti, i když jsem ho vždycky strašně rád poslouchal – zdál se mi moudřejší než my ostatní. Neměl ale ani takové charisma – proč by měl mít? Neměl ani Havlovu ctižádost, o které se Havel sám dovídal až postupně. Šimečka byl pronikavý pozorovatel a myslitel, ne strhující řečník. Havel měl za sebou trojí věznění. Ano, i Milan ztratil devět měsíců ve vazbě v očekávání prvního velkého a „úspěšného“ procesu.

Jak jinak se toho normalizačního balastu postupně zbavovat než o tom číst, přemýšlet, mluvit s ostatními?

Mezi přesnou, a tedy krutou, varující analýzou postojů v čase normalizace (před jejím úředním

koncem) a současností uplynulo skoro třicet let.

Dnes, na konci těchto tří dekád, napíše o nás velká přítelkyně našeho národa (odseděla si tu jako studentka FAMU pár měsíců ve vazbě) polská režisérka Agnieszka Hollandová: „Češi z dvacetiletého období normalizace vyšli s obrovským traumatem a pocitem méněcennosti, kterého se nikdy nezbavili. Nevyrovnali se s ním konstruktivním způsobem. Nikdo nic neanalyzoval – a tím pádem neléčil“.

Ona, ne český režisér a český producent (scenárista byl náš, mladý muž, který po léta marně obcházel české adresy), to řekla filmem „Hořící keř“ o Janu Palachovi. Ale spíše o tom, jak se společnost tehdy naposledy na několik dní napřímila, aby se pak už definitivně sklonila a čekala – na další, nebo ještě další „osmičkový rok“.

Milan Šimečka chtěl nechtěl předvedl, že tyhle fatalistické počty neplatí. Listopad se věru mohl udát klidně ještě i o rok později. Kdyby se nenaskytl mrtvý student třeba až 11. května... Jakkoli nepravý, až on byl zřetelnou náповědou národu: bez obětí nedosáhnete ničeho.

Namísto vzpoury s rizikem skutečných obětí jsme se my Češi, Moravané a Slezané, jak napsal v „Konci nehybnosti“ Milan Šimečka, „proplazili dějinami“.

Duben 2018

Petr Pithart

31. 12. 1987

Trochu jsem podlehl všeobecné osmičkové máni a píšu si tyto záznamy v naději, že do nich velké dějiny dodají napětí, brizantní materiál a nakonec i úlevu od strašlivé nehybnosti, která mě deprimovala celých dvacet let. Východoevropské hodiny velmi zrychlily svůj chod, něco by se mohlo stát i bez magie čísel. Kdosi mi však říkal, že když osmičku položíme, máme z ní nekonečno. Pěkná vyhlídka!

Nicméně vstupujeme do nového roku bez Husáka v nejvyšší stranické funkci. Někteří lidé se už mazlí s větou, že skončila Husáková éra. Nejsm si tím úplně jist. Průvodní okolnosti a Jakeš ve funkci generálního tajemníka nesvědčí o tom, že by končila přímo éra spojovaná s jeho jménem. Končí spíše jeho osobní vzestup, bude upadat jeho důležitost a z figury se bude stávat figurka. Čistě osobně vzato nemá si Husák na co stěžovat, vládl v této zemi déle než kdokoliv před ním, když pomineme císaře a krále. Procházel hradními komnatami a určitě vychutnával závratnost faktu, že je zde, v sídle českých králů, právě on, Slovák z Dúbravky, se svým podivným životopisem. Skutečně závratný fakt, vždyť sem přišel ze stínu popraviště, z vězeňských kobek, z částečného zapomnění a všednosti!

Už před mnoha lety jsem ponoukal některé své přátele historiky, aby se dali do psaní životopisu tohoto muže. Nikdo na to neměl chuť. Nechápal jsem to, nechat si ujít takovou příležitost! Teď to již chápu. Když se Husák dostal do nejvyšších funkcí, politicky vyprahl, stal se součástí rituálu, zešedivěl a znezřetelněl jako novinový štoček, přestal být zajímavý, už nikdy ničím nepřekvapil. Přesto bych dal nevím co, kdybych mohl číst v jeho mysli ve chvíli, kdy ho lidé, kterými se obklopol, vytlačovali z funkce generálního tajemníka, jediného skutečného centra moci v této zemi.

Viděl jsem ho pak v televizi na zasedání ÚV, seděl tam s nehybnou tváří a s očima podivně zvětšenými za tlustými skly brýlí.

Na začátku sedmdesátých let jsem se o Husáka intenzivně zajímal. Pozoroval jsem ho při projevech a třídil jsem si zprávy, které se o něm trousily. Znal jsem ho zblízka jen málo, ale měl jsem plno přátel, kteří se s ním stýkali v šedesátých letech. Když jsem se vyptával, jaký je, krčili rameny, jako by to byla bytost blíže nepoznatelná. Historik Vilém Prečan, který k němu chodíval do vily s plnou aktovkou historických dokumentů z Povstání, seběhl s kopce a večerel u nás. Taky nedovedl říci nic určitého. Vypadalo to, jako by Husák byl vždy v nějaké vzdálenosti, lidé ho neměli rádi ani neradi a znal jsem jen jednoho, který byl jeho upřímným obdivovatelem.

Pozoroval jsem ho v televizi při projevech, abych zachytil na jeho tváři aspoň nějakou stopu lítosti nad tím, co všechno zradil, hanby za kotrmelce, které ve svých výročích předváděl, nejistoty z lidí, které předtím ostře kritizoval a kteří ho nyní podporovali, studu za to, že odvrhl téměř všechny ty, kteří ho s rizikem podporovali, když se ze zapomnění dral opět na světlo. Nic takového jsem na něm nikdy nepozoroval. Jako by ani nebyl složen z radostí a žalů, z pohody a zoufalství, z víry a pochybností, z naděje a temné vědoucnosti o nevyhnutelnosti vlastního konce, jako každý normální člověk. Zabýval se hloupostmi s nekonečnou vážností a důležitostí jako všichni politikové. Skutečné slzy a dojetí nedovedl zvládnout jen tehdy, když stál sám v záři světel, pod klenbou Smetanových fanfár, nad ubohým davem poslušných poslanců. Celé to falešné divadlo ho dojímalo, nepotřeboval jásání davů ani nejasnou přichylnost takzvaných mas, netoužil po skutečné popularitě. Možná mu stačilo hledět z okna na Prahu a tiše si opakovat: jsem tady, jsem tady, napriek všetkému!

Měl vlastně obrovské štěstí, že byl v pravý čas na pravém místě, osud si ho pečlivě připravoval na dobu, do které se hodil. Nejméně ze všeho byl totiž revolucionář. Byl mistrem zákulisních machinací, dělal to tak už za války, proto ho asi neměli příliš rádi ti, co v ilegalitě a v povstání riskovali krk. Proto ho asi s radostí zařadili mezi zrádce, i když žádným zrádcem nebyl. Rozuměl Stalinovu systémovému dědictví lépe než kdokoliv jiný. Nebyl nikdy vizionářem, netoužil po moci a po všech těch funkcích, aby mohl uskutečnit nějakou svou obsedantní myšlenku, jako to někdy u politiků bývá, toužil po moci, protože si o sobě myslel, že je nejschopnějším správcem toho, co je, statu quo. Jestliže bude mít jednu dost odvahy, aby se podíval za sebe, zjistí, že neuskutečnil nic svého, že nepronesl myšlenku, která by stála za zapamatování, že si nevystavěl žádný pomník ať už ve skutečném, nebo přeneseném smyslu. Byl iniciátorem zmrtnosti, vykonavatelem cizích instrukcí, autorem nehybnosti a šílené nudy, dirigentem národní apatie a podprůměrnosti duchovního života.

Husák je dodnes prototypem jednodimenziálního člověka, strženého jen a jen politikou, politikou v nejhorším vydání, politikou, která je v jádře jen mocenskou manipulací. Podařilo se mu skoro nemožné: za celé období v nejvyšší funkci neřekl nikdy nic osobního. Nikdy se nezmínil o tom, že by četl nebo měl rád nějakou knihu, nějaký kousek přírody. Kdoví, zda znal takové lidské věci jako přátelství, obyčejnou řeč nebo poslouchání hudby. Do divadla chodil jenom z nutnosti, neslyšel jsem, že by třeba vysedával v soukromém kině jako Stalin. Když mu tragicky zahynula při havárii vrtulníku žena, nepřerušil ani na den odesílání blahopřejných telegramů státníkům spřátelených zemí.

Možná však Husák nikdy neztratí historickou výjimečnost proto, že byl prvním slovenským prezidentem v sedmdesátiletých dějinách republiky. Škoda, že na nejvyšší stupínek v hierarchii státu vystoupil za Slovensko právě on. Bylo by nekonečně dobré pro vzájemnost, kdyby to byl někdo jiný, někdo, koho by Češi mohli ctít a na koho by Slováci mohli být hrdi. Husák však nepochybně Slovensku přál, je jisté, že výhodné přerozdělování národního důchodu držel při životě po celou dobu on a mnohá relativní spokojenost nad bohatšími možnostmi na Slovensku pramení z toho. Čeští byrokraté nikdy ke Slovensku žádný sentimentální vztah nepěstovali. Mnozí Slováci pak měli Husákovi za zlé, že mluví česky, pokládali to za jakési podlézání. Češi si opět velmi nevážili toho, jak se snaží. Slovensky se říká, že chudobnému aj polievka vykypí.

Moc nevěřím, že Husákovi bude dopřáno prožít pokojný rok v prezidentské funkci. Vděčnost není vlastností, kterou by současná československá politická kultura oplývala. Čeká ho sestup s vrcholu důležitosti a možná i úloha obětního beránka. Všechno má vypadat tak, že si soudruzi v přátelské shodě prohodili funkce a všechno půjde dál, jak šlo. Husák prý vyložil důvody, které vedly k odstoupení, ale lid se o nich zatím nic bližšího nedověděl. Třeba jsou to důvody, o kterých je neslušné veřejně mluvit. Členové ÚV svrhli svého šéfa a přešli k běžné agendě. Svrhnutý šéf strnule seděl a poslouchal plky o tom, jak se v kterém podniku plní či neplní plán a co je třeba... Pozoruji ten odcizený rituál a ptám se sám sebe, co je na tom ještě lidské? Nenašel se jediný člověk, který by vstal a řekl třeba: soudruhu Husáku, za tvé éry jsem postoupil z místa obyčejného referenta na místo vedoucího tajemníka, mám všechno, na co si vzpomenu, žena je spokojena a i o děti jsem se postaral, postavil jsem si barák a ten mi už nikdo nevezme, až do smrti ti budu vděčný, i když o tobě budou tvrdit cokoli. Nic takového se nestalo; kdyby se bývalý gensek vytratil a zaskočil do Vikárky na pivo, nikdo by si toho asi nevšiml.

Všechno se to událo v hvězdné vzdálenosti od normálního života. Dospělo se k ideálnímu stavu každé totalitní politiky, mocenská elita si může dovolit jednat tak, jako by byla v zemi sama. Lid jí ovšem oplácí stejným a dává najevo, že je mu úplně jedno, kdo z těch nahoře sedí v důležitějším křesle. V posledních dvou týdnech roku se domácí politika dokonce vytratila i z masmédií. Domácí zpravodajství referuje jako vždy o práci malých, ale důležitých závodů, které své výrobky uplatňují

nejen na domácím, ale i zahraničním trhu, o nespokojenosti zákazníků s výběrem na předvánočním trhu a o stavu sněhu na horách. Podařilo se nám vyklouznout na prahu roku 1988 z dějinného času. Náš příběh bude jednou studován na univerzitách jako ojedinělý případ národního kašláni na všechno.

Já jsem si ovšem za Husáka sklenku nalil. Šel jsem se pak před večerem projít, jak to dělám na Silvestra každý rok. Taková zima ani ryba ani rak! Ve vzduchu cítím, že lidé topí ne dřevem, ale uhlím. Znáám to uhlí, neshoří a nerozpadne se na popel. Jen zšedne a při okrajích má každý kousek jakýsi žlutavý ornament, bude to asi od síry.

Před desíti lety jsem se takto procházel ve vrzajícím sněhu podél řeky v horách. Dumal jsem také nad tím, jak vyplní dějiny příští čas. Za těch deset let se nestalo nic, co by stálo za zmínku. Bylo to však kompenzováno, mně se přihodily věci, které by mne ve střízlivém stavu nikdy nemohly napadnout.

2. 1. 1988

Skeptický a špatnými zkušenostmi rozdrásaný svět vstupuje do nového roku s dříve neznámou bezelstností. V nadějích a optimismu. Politikové se v novoročních poselstvích přímo předháněli v příjemných prognózách. F. J. Strauss řekl ještě ve starém roce po své návštěvě v Moskvě, že Sovětský svaz prochází hlubokými změnami a že už není třeba mít z něho strach. Když jsem to slyšel, politoval jsem v duchu všechny naše novináře a komentátory. I nejméně „realistický“ politik jim přešel do tábora „realistů“. Z pozorování domácí politiky jsem nabył dojmu, že politikové ve vysokém věku už nemění svůj pohled na svět, i kdyby zčervenal nebo zezelenal. A hle, Strauss se najednou přiklonil k myšlence, kterou po celý život odmítal. Jak jednoduché! Návštěvníci Moskvy nyní tají jak sníh pod magickým vlivem slušného chování. Uvyklí kdysi na nerudné fráze a ideologické žvásty kremelských starců, cítí se nyní uprostřed poněkud rozumných debat jak znovuzrození. Nu, možná se svět skutečně mění.

Nechci kapat hořkost do novoročního nápoje, ale je zřejmé, že část dobré nálady plyne prostě z toho, že nejsilnější a nejobávanější nájemník v evropském domě přestal najednou dusat po schodech, neplivá po chodbě, nevykřikuje sprostá slova a snad se dá i přemluvit k tomu, aby přestal vyrábět ve sklepě třaskaviny. Tato změna v chování je tak obrovská a tak příjemná po bezesných nocích, že se snadno zapomíná na věci, které nájemník ukradl, na noční vpády do cizích pokojů, na špehování u klíčových dírek a podobné nectnosti. Ať si třeba všechno nechá, jen když už nebude hlučet a my budeme moci klidně spát. Co na tom, že v jeho pokoji je pár nájemníků svázaných do kozelce? Například my, občané kdysi prý úctyhodné země.

Člověk, který se po celý život choval slušně a laskavě, se může přetrhout, a jeho laskavosti si už nikdo nevšimá. Ale moron, který týrá rodinu a na každého vylévá vědra sprostých slov, je okamžitě středem nadšené pozornosti, když se začne usmívat a pohladí děcko po hlavě. Tohle mě potkalo mnohokrát v životě.

I když to není snadné, zvykl jsem si poněkud na to, že mě v naší části evropského domu po celá léta ponižovali, řvali na mne, vysmívali se mi, okrádali mne a s vynalézavostí téměř vědeckou týrali celou mou rodinu. A hle, asi tak před třemi či čtyřmi lety mě jeden ze zaměstnanců „domovní správy“ pozval k výslechu. Mluvil se mnou tiše, ve tváři měl vepsanou účast a zdvořilostí se téměř rozplýval. Vyptával se mě, jak se cítím, jak to mám se zdravím a zda se necítím být pronásledován. Jeho řeč měla logiku, správnou výslovnost a dokonce i jakousi vnitřní opravdovost. Byl jsem úplně ohromen a očividně jsem jihnul. Znovu a znovu jsem se musel vzpamatovávat. Nakonec jsem se zeptal, co se stalo, zda se něco změnilo, zda mi něco uniklo a já špatně odhadl situaci. Bylo mi řečeno, abych si učinil úsudek sám. Přestože moje důvěřivost byla již tolikrát zrazena, vyšel jsem na ulici s očima obrácenýma k nebi, zdálo se mi, že lidé na ulici už tak do sebe nevrážejí, že mohu vkročit na přechod a přijíždějící auta mě nesrazí, prostě jsem měl pocit, že se mění svět. Za pár týdnů na to mě sebrali jiní příslušníci této organizace a byli hloupí, sprostí a nelidští jako vždycky.

Pozoroval jsem v televizi Reagana a Gorbačova při projevech k lidu protější země. Gorbačov měl při projevu na stole před sebou zelený šálek s talířkem. Lámal jsem si hlavu nad tím, jaký to má asi symbolický význam, ale na nic jsem nepřišel. Možná pil Gorbačov před projevem čaj a zapomněl šálek odložit. Reagan měl za sebou nezbytné stars and stripes a uměl celou řeč nazpaměť, jeho dikce byla dokonalá.

Také Husák měl novoroční projev, i když už je jen polovičním nejvyšším představitelem. Jeho tvář byla zřetelně poznamenána tím, co se předtím událo. Očividně zhubl, kůže mu na tvářích visela a působil celkově sklesle, určitě se našli lidé, kterým ho bylo líto. Ani slůvkem se nezmínil o tom, že už není generálním tajemníkem, asi předpokládal, že to všichni lidé vědí. Jinak se skvěle zhostil úlohy neřící vůbec nic, mohl na nás, diváky, aspoň zamrkat. Již po léta jsou tyto novoroční projevy dokonalým produktem zplanělé politiky, jejich komunikativnost je nulová, pronášejí se asi jen proto, aby se snad lidé nezačali domnívat, že státní moc přestala existovat. U sousedů promlouval také prezident, Waldheim. Samozřejmě se nezmínil ani slůvkem o tom, čím se v souvislosti s ním zabývá rakouský a světový tisk. Je to všechno poněkud smutné. U demokraticky zvoleného prezidenta bych předpokládal, že se ohradí, že řekne: prosím vás, vždyť jsem byl mladík, vy ostatní jste byli hnedle chytří od kolébky? Jací jste byli vy tehdy, když šlo o krk? Ale dobře, když mě nemáte rádi a stále mě jen urážíte, já se můžu na vás taky vykašlat, mám slušnou penzi a spoustu práce na zahradě. Proč se tohle vlastně nikdy nestane? Umění odejít je v politice vůbec na úrovni trapného diletantismu. Všichni do jednoho si tito politikové namlouvají, že jejich zodpovědnost jim nedovoluje jednat, jak by měl jednat normální člověk. Ani jeden se nepřizná k tomu, že ho hrozně baví být nahoře a přijímat blbé a neupřímné pocty.

Jsem rozčilen na politiky, protože nechce nasněžit. Měl bych šetřit dřevem, ale nemohu si pomoci, strašně rád sekám polena. Koupil jsem si k vánocům dvě sekery i dvě topírka, dohromady to snad nestálo ani tolar.

5. 1. 1988

Rudé právo a Pravda uctily památku lednového pléna v roce 1968 článkem, který zřejmě předznamenal moje budoucí celoroční trápení. Jak mám ale zaznamenávat události roku, když nebudu číst noviny a poslouchat rozhlas a televizi? Toto trápení si ukládám sám. A přitom znám několik lidí, kteří čtou jen staré knihy a blbou současnost si nepřipouštějí k tělu. Jednou jsem ke svému údivu zjistil, že ani vyšetřovatelé Státní bezpečnosti nečtou noviny.

Článek v Rudém právu byl psán „yerkštinou“, což je, jak jsem si přečetl v novém románu Ivana Klímy, jazyk, který byl vytvořen pro dorozumívám mezi lidmi a šimpanzi. Moc se mi líbilo, že byl takový jazyk vynalezen, ale pro jistotu jsem se Ivana Klímy zeptal, jestli si to nevymyslel. Potvrdil mi, že jacísi američtí vědci skutečně s ohledem na šimpanze takový jazyk vymysleli. Nu a takovým jazykem je psán článek v Rudém právu. Nad tímto druhem psaní se mě vždy zmocňuje deprese a znovu se mi vracejí pochybnosti, zda to byla správná volba zůstat v této zemi. Měl jsem tehdy ještě šanci přijmout za svůj nějaký jiný jazyk, a dokonce jím třeba i psát. Prvotní příčina takových blábolů ovšem netkví v jazyku, ale v mozku. A je velmi pravděpodobné, že mozky jsou v nejrůznějších jakostech rozloženy rovnoměrně po celé zeměkouli. Nikde bych tomu neušel, možná však jinde z čistě komerčních důvodů autorům Rudého práva nedovolí do novin psát. Bělovlasý Zdeněk Urbánek moje nářky v tomto punktu odmítá a tvrdí, že se takto psalo vždycky, například za druhé republiky, po Mnichovu. A v padesátých letech rovněž. A to už bych si i já měl pamatovat. Možná, že kdybych pořádně hledal, našel bych důkazy o tom, že jsem nějakou pitomost v tomto duchu napsal i já sám.

Ještě horší zážitek mi připravila večer televize. Vědomě jsem přihlížel besedě pěti mužů o tomtéž tématu. Každý z besedníků byl nositelem alespoň čtyř akademických titulů. Dojem z besedy byl úděsný, hleděl jsem do tváří živých lidí a ani v jediném okamžiku jsem si nebyl jist tím, jaké myšlenky jim skutečně víří hlavou. Nebyl jsem schopen uvěřit, že by to, co předváděli, bylo skutečným obsahem jejich myšlení. Aby to vše bylo snesitelnější, rozhodl jsem se, že pět mužů prostě hraje v dobře placených rolích. Nebylo ovšem také jasné, proč jich bylo pět. Protože se ve svých názorech vůbec nelišili, vystačila by televize jen s jedním a ušetřila by čtyři honoráře. Předpokládám, že v normální zemi by se diváci cítili podvedeni, kdyby měli poslouchat pět diskutérů, kteří se vzájemně podporují ve zjevných nepravdách. Velmi mě ovšem trápí pomyšlení, že jsem v menšině, když takto zoufale vnímám oficiální blábol. Jiným lidem to možná nepřipadá tak úděsné, prázdná slova padají do jejich skutečnosti bez vzruchu jak kámen do bahna. Dovede skutečně každý posoudit, že byla řečena nehoráznost? Rzounek řekl, že všechno začalo tím, když čtyři největší buřiči ze spisovatelů, vyloučení ze strany, byli zase ani ne po roce přijati zpět. Tím byla prý hned na začátku zasazena rána skutečně tvůrčímu rozvíjení pozitivního odkazu ledna. Ach, Vaculíku apod., nebýt vás, kde jsme už mohli být v rozvíjení skutečně tvůrčího procesu! Tvůrčí myšlení by zaplavilo celou zemi a klenulo by se nad šťastným životem našeho lidu jako zářivá duha.

I lidé, kteří pohrdají dějinami této země a snaží se je co nejrychleji zapomenout, vědí o celé lednové aféře z roku 1968 aspoň to, že odešel z funkce Novotný a na jeho místo nastoupil Dubček. V celé besedě však nepadlo o Dubčekovi ani slovo. Skutečně by mne zajímalo, jak se k takovému konsensu dojde. Dostali předem nějakou instrukci, anebo se mezi sebou dohodli? Nebo jsou ti lidé už tak opracováni, že se na něčem takovém ani nepotřebují domlouvat?

Zatím je tedy Dubček nonperson. Jestliže však budou v této vysvětlovací kampani pokračovat, bez

Dubčekova jména se neobejdou. Někde nahoře se usnesli, že budou postupovat ofenzivně, a to byla chyba. Minulost je tak explozivní, že by se jí raději neměli dotýkat. Nejlepším způsobem, jak se vypořádat s minulostí, je mlčet o ní. Předtím instinktivně chápali, že základnou režimu je zapomnění, nyní se zdá, že propadají nebezpečné iluzi, že se postaví k minulosti čelem a že už ji nějak podle svého zrekonstruují, a to může špatně skončit.

Když jsem šel druhý den nakoupit, zastavila se se mnou paní ze sousedství. Nejlepší statistický průměr občanstva, jaký si lze představit. Ptala se mě, jestli jsem se díval na televizi a jak je možné, že lidé veřejně tak lžou a pokrouťí všechno tak, že se člověk nutně musí ptát sám sebe, zda je hlupák on, anebo ti otitulovaní vzdělanci, kteří k němu promlouvají. S velkým potěšením jsem paní sousedku ubezpečil o tom, že ona v žádném případě hloupá není, že neznám odpověď na její otázku, že si ji sám však skoro denně kladu. Odcházel jsem nakupovat s radostným vědomím, že nejsem v menšině.

11. 1. 1988

Včera konečně přinesly rozhlasové stanice zprávu, že v L'Unitá vyšlo Dubčekovo velké interview. Dubček velmi dlouho váhal se svým prvním významným veřejným vystoupením. Do jisté míry jsem toto dlouhé mlčení chápal, i když jsem je neschvaloval. Dubček byl od mládí skrze svou práci v aparátu spojen natolik s tím vším, co v Československu představovala vedoucí role strany, že si snad ani neuměl představit smysluplné politické poslání mimo komunistickou stranu. Proto také velmi nedůvěřivě pozoroval aktivity občanských skupin, jakými byla třeba Charta, i když s odvahou a obětavostí chartistů sympatizoval. V komunistických stranách, které byly u moci, ostatně vždy platilo pravidlo, že vyloučení ze strany zbavuje člověka všech možností politicky se angažovat. Z toho důvodu se také naprostá většina vyloučených členů strany po roce 1968, kteří před tím pracovali ve stranických funkcích, více méně vzdala jakékoliv politické aktivity. Jestliže se již na prvních opozičních vystoupeních a později v Chartě významně angažovali někteří političtí funkcionáři z roku 1968, je vysvětlení jinde. Lidé jako Mlynář, Kriegel, Hájek, Hübl, Šabata, Jičínský a mnozí jiní přišli do stranických a státních funkcí zvenčí, nevyrostli v aparátech, byli to intelektuálové často s velmi hodnotným zaměstnáním, kteří si prostě chtěli zkusit tuto politiku zvláštního typu. Ti prostě neuvěřili v marnost politického počínání vně státních a stranických institucí. Přesto, že i jim bylo jasné, že státní moc pokládá každou takovou aktivitu za kriminální činnost. Když třeba někdo jako Šabata prohlásil, že když nemůže dělat politiku ve straně, bude ji dělat mimo stranu, to jest v opozici, byl příkladně odměněn jedním z nejdelších pobytů v kriminálu.

Ostatně všechny opoziční aktivity v zoufalém období sedmdesátých let byly spíše odrazem mravní nesnesitelnosti tehdejší situace než skutečnou opozicí podle běžných pravidel. Především chyběl prvek reálného politického propočtu, všechny naděje, které lidi spojovaly, byly nekonečně vzdálené, blízké byly pouze naděje na kriminál.

Dubček a jeho druzi, kteří byli vyřazeni z veřejného života jako on, patřili většinou k reálně politicky uvažujícím lidem, a proto se nevrhali do předem ztracených zápasů. Dubček ovšem nikdy nepřestal věřit, že jeho pojetí reformy se nakonec ve východní Evropě prosadí. Jak šla léta, promítal si v mysli neustále všechny kritické momenty, kterými na vrcholu své politické kariéry prošel. Znovu a znovu probíral všechny své činy a vážil všechny alternativy, které se tehdy nabízely. Domnívám se, že kdyby Dubček v té dlouhé době našel ve svém jednání něco nekomunistického, jak on to chápal, byl by možná při své poctivosti hledal nějakou možnost k sebekritice. Jenže prohlubování stagnace ve východní Evropě, hospodářský sestup, ideologický úpadek a chaotická politika sovětského vedení ho utvrzovaly v přesvědčení, že jeho politika otevřenosti uvnitř společnosti a hledání konsensu s nejšířšími vrstvami obyvatelstva byla správná.

Dubček svým vystoupením předešel kampaň, která by ho stejně neminula. V této kampani se bude vesele lhát a urážet, jinak to ani nejde. Je dobře, že Dubček si řekl své, že to udělal v rozsáhlém rozhovoru s uváženou koncepcí a ne ve vynucených obranách proti nízkým útokům. Dubček se ve svém interview plně přihlásil ke Gorbačovovi, k jeho filozofii přestavby a k jeho reformním představám. To je přirozené; na rozdíl od těch, kteří utloukali dvacet let každou zmínku o reformě, je Dubčekův postoj naprosto legitimní. Gorbačov je v historické posloupnosti Dubčekovým žákem, i když asi nelze očekávat, že by se k tomu kdy přiznal. Gorbačov měl ovšem jako každý opožděný reformátor nesmírně ulehčenou úlohu. Dubček chtěl změnit systém na konci prohraného poločasu,

Gorbačov se k tomu odhodlal pět minut před konečným hvizdem. Jeho výhoda spočívá v tom, že obecenstvo, až na několik skalních fanoušků, vidí jasně, že zápas ve starém stylu je beznadějně ztracen. Dubček měl proti sobě ještě plno těch, kteří věřili, že zápas byl správně rozehrán a že stačí jen víc běhat, bojovat a faulovat na každém kroku. Dubček byl hozen do vody a musel plavat, Gorbačov měl čas na přípravu, nemluvě o podstatném rozdílu v časové tísní. Přesto v krátkém čase formuloval základy politické reformy, o které se dnes opírá celá „ideologie přestavby“.

Dubček se hlásí k sovětské přestavbě, protože mu tento vývoj poskytuje i osobně hlubokou satisfakci. Byl ve své době vlastně jediným z vysokých funkcionářů, který postřehl zřetelnou sestupnost systému a dospěl k přesvědčení, že komunistické strany ve východní Evropě dokormidlují ke krizím a katastrofám, jestliže se uzavrou v ideologickém sebeklamu. A proto chtěl otevřít prostor pro iniciativu, usiloval o podporu většiny a odmítal dále vládnout prostřednictvím donucovacích metod a perzekuce.

Dnes všichni ti, kteří zadupali do země všechno, co z roku 1968 zbylo, předhazují Dubčekovi, že prohrál. Chtějí tím asi naznačit, že kdyby vyhrál, stáli by dnes neochvějně na jeho straně. Nezmiňují se příliš o tom, že prohrál proto, že krátkozrací, sklerotičtí a nepochybně i hloupí představitelé sousedních zemí vrhli proti naší zemi pětkrát víc vojáků než později proti Afghánistánu. Ve svých jedovatostech proti Dubčekovi se jeho kritikové tváří, jako by citovali z nějaké učebnice politiky; prohrál, zkrachoval, v politice se počítá jenom úspěch, tak jako v obchodě. Všechny jejich ideologické modly, které zavedly naši zemi na cestu, která takto pomalu končí, to jsou vítězi, ti vyhráli, Gottwald vyhrál, Zápotocký vyhrál a Husák je zřejmě také vítěz.

Sovětské chování k Dubčekovi je směs sprostoty a pokrytectví. Nepochybně jsou si vědomi toho, že je jejich předchůdcem, a vědí také, jak to bylo v těch osudných dnech před 21. srpnem 1968. A tváří se, že to byla jeho, Dubčkova, věc, že se nechoval tak jako oni, že nemlčel a experimentoval v tak nevhodné době. V Sovětském svazu rehabilitují celé zástupy mrtvých, je to vcelku pohodlné a možná je v tom i jakási nekrofilní mravnost. To všechno se však týká jen vlastních; vlastníma rukama jsme je zabili, vlastními slzami je budeme oplakávat. Je něco jurodivého v tomto kajícnictví, zaživa plivali na Pasternaka, a nyní se plazí na kolenu před jeho velikostí, spílali Solženicynovi, a nyní mu píší do Ameriky: Drahy Alexandře Isajeviči, odpusťte nám... Jistě, nejsou to jedni a titíž lidé, ti druzí neplivali, ti jednoduše mlčeli. O Dubčekovi nyní tvrdí, že je vnitřní věc jejich místodržitelů, jako by to nebyli právě oni, Rusové, kteří ho odvěkli na Ukrajinu a potom do Moskvy.

Jistě, jistě, není to největší křivda dějin, v makabrálních východoevropských dějinách by se daly tragičtějšími křivdami zasypat koryta řek. Dubček stříhá stromy na zahradě, pořád se usmívá a očividně ho příjemně vzrušuje běh dějin. Ten z něho udělal poraženého, ale ne hlupáka.

Snáším celkem dobře dlouhé Gorbačovovy projevy. Mezi tupými frázemi, které jsem konzumoval z úst jeho předchůdců, a tím, co říká on, je nebetyčný rozdíl. Jen když začne o morálce, kterou by se měly řídit mezinárodní vztahy, jdu k oknu a dívám se, jak z nádraží vyjíždí vlak a mizí v tunelu.

1. 2. 1988

Dějiny necválaly v prvním měsíci tohoto roku ani zdaleka takovým tempem, jak slibovaly. Pokud jde o naše dějiny, to je snadno pochopitelné. Dvacet let pomalé chůze s dlouhými zastávkami, to se projeví na svižnosti lidí, kteří se kdysi rozhodli, že vezmou dějiny této země do vlastních rukou. Na rychlejší pohyb už nemají ani věk. Trochu mě překvapuje, že ani ti mladší, kteří by si podle překvapivého pohybu v Rusku mohli vypočítat, že se v nehybnosti osobní penze nedočkají, neprojevují chuť do rychlejší chůze. Mají asi správné tušení, že by je lid po dvaceti letech pohodlné služby nijak nadšeně nevítal v roli zapálených reformátorů. Ostatně stále je v jejich možnostech zajet si do Rakouska zalyžovat a přijmout blahosklonně pozvání na hon. I mladší soudruzi bývají vysíláni na nejrůznější sjezdy přívětivých zemí.

Mně právě napsali, nevím ani po kolikáté, že pas nedostanu, protože to není ve státním zájmu, přesněji řečeno, můj případný výjezd za hranice není ve státním zájmu. Jak jsem si všiml, vyvolává tato podivná formulace podobnou reakci nešťastníků, vyloučených ze slavnostně potvrzených práv, která bez ustání formulují různé komické konference. Člověku se chce napsat: propána, vždyť já nechci za hranice ve státním zájmu, ale výhradně ve svém vlastním! Už si nepamatuji, zda jsem sám kdysi v dávných dobách tuto větu do svých odvolání napsal. Loni jsem v záchvatu naivoty, která je v mém věku neomluvitelná, podlehl myšlence udeřit na lidskou strunu. A tak jsem do odvolání pro morony na Krajské správě pasů a víz napsal, že chci ještě jednou, než umřu, zhlédnout moře, jedno jaké, třeba sovětské nebo polské, ještě jednou vdechnout slaný mořský vzduch a vidět, jak je slunce přepuleno čarou obzoru. A opět jsem dostal odpověď, že není ve státním zájmu...

Jel jsem tedy dvě zastávky trolejbusem do kina. Na Pokání. Hodně jsem o filmu slyšel a četl. Při promítání v Moskvě prý na konci filmu vstala starší žena a řekla nahlas, že je šťastná, že se něčeho takového dočkala. Slyšel jsem také, že Ševardnadze dvě noci nespal potom, co mu Pokání promítli. Ještě před startem perestrojky dal v Gruzii povolení film natočit. Z vyprávění jsem znal již všechny pozoruhodné sekvence, takže jsem do kina ani nemusel jít. Rozhodl jsem se však, že budu sledovat, zda mi přece jen vypravěči neopomenuli vyličít nějakou pěknou scénu.

Bylo vyprodáno. Kdosi mi však přece jen prodal lístek do první řady. Dvě hodiny jsem seděl opřený o tři body, o paty, kousek zadku a zátylek. A neodešel jsem v půli, jak to dělávám jindy. Ještě nikdy v životě jsem nebyl na sovětském filmu ve vyprodaném kinu. Chodíval jsem totiž na sovětské filmy i předtím, abych mohl posoudit, jak daleko už došli. Často jsme byli se ženou v sále sami dva a já jsem se dožadoval, aby film promítali, protože jsem se doslechl, že existuje nařízení, podle kterého se skrečuje promítání sovětského filmu jen tehdy, když je sál úplně prázdný.

Pokání bylo hodno své pověsti. Tihle Gruzínci věděli přesně, oč jim jde. Vždy jsme vedli s přáteli spory o to, jak dalece a v jaké početnosti je sovětské myšlení zaostalé. A hle, tento film byl udělán s tak otevřenou obrazností a svobodným myšlením, že jsem na něm v tomto ohledu nenašel ani chlup. K nevyřešitelným sovětským záhadám ovšem patří fakt, že se to všechno mohlo utajit. Na filmu přece pracuje spousta lidí, herci, kompars, kameramani, skriptky, producenti atd., to byli skutečně všichni stejného smýšlení? Nenašel se nikdo, kdo by napsal udání, že Abuladze pracuje na protisovětském snímku? A to byl Stalin jejich rodákem a v Gori mají pořád jeho muzeum s obrovskou sochou. U nás by ani nejposlednější okresní kulturní referent neskočil na výmluvu, že to není film o Stalinovi, ale o blíže neurčeném obecném diktátorovi. Gruzínci, kterých je pět miliónů, se pustili ještě v riskantní

době přímo do nejžhavějšího tématu a výsostně a nádherně ho zpracovali jediným možným a snesitelným způsobem. Kdyby se ve filmu objevil skutečný Stalin, jak ho kdysi „ztvárňoval“ Gelovani, byl bych odešel hned po začátku.

Jednu scénu z filmu mi kamarádi přece jen zapomněli popsat. Je to ta nádherná scéna, ve které se dvě protagonistky s manžely ve vězení utěšují uboze myšlenkou, že přes všechno budují něco velkolepého a pokrokového. A pak se pustí jedna z žen do zpěvu Ódy na radost, a ještě k tomu německy. Po nesrozumitelné gruzínštině tu opět vzlétla z popela evropská utopická veteš. Až se mi zatajil dech, když jsem si uvědomil, jak brutálně se dotkli gruzínští tvůrci otevřené rány v evropských dějinách. Tento film řekl rozhodné slovo ke konfúzním sovětským diskusím: tudy cesta k chrámu nevede! Jenže jak už to bývá, řečníci budou nadále vystupovat na konferencích a do nekonečna omílat frázi o přednostech systému. A stále dokola.

Gruzínců je třikrát méně než Čechů a Slováků, ale nejrozšířenější mínění, které už po léta slychávám, zní: jsme malý národ, a proto je nejrozumnější držet se při zemi, nešplhat někam, odkud bychom mohli zase spadnout. Zdá se, že nám skutečně v roce 1968 přerazili páteř. Těsně za mnou vycházela z kina mladá dvojice, slyšel jsem, jak dívka říká chlapci: Vidiš, a ty si vždy vřavel, že Rusi nevedia urobiť dobrý film. Otočil jsem se a řekl jim: Ten film neurobili Rusi, ale Gruzínci!

Stál jsem pak na zastávce trolejbusu se svátečním pocitem. V čem to vlastně vězí, že mám radost? Umělecký zážitek? To by se muselo složitě rozvádět. Mám radost hlavně proto, že Gruzín Abuladze a ti druzí, kteří na filmu spolupracovali, mají s myšlením stejné trápení jako já, jsou to mí bratři, rád bych s nimi poseděl u vína.

2. 2. 1988

Již několik týdnů jde v Bratislavě z ruky do ruky pěkně vyvedená brožura Bratislava nahlas. To nahlas, říkají autoři, je rusky glasno a to už má blízko ke glasnosti. Bratislava nahlas je soupisem znečištění Bratislavy, je to ekologický chorobopis hlavního města Slovenska. Je to soupis dramatický a alarmující, nic podobného v souhrnu ještě publikováno nebylo. Týká se to téměř všeho, vzduchu, vody, zeleně, stavu zdravotnictví atd. Pro mne byl největším překvapením již jen samotný fakt, že jsem brožuru držel v ruce, s fotografiemi, kresbami, slušným tiskem. Přečetl jsem brožuru pozorně a řekl jsem si, že se něco musí stát. Pečlivě jsem tento systém studoval, znám i několik lidí, kteří ho reprezentují, nemůže mě přece zklamat, musí se vyřídit na autory brožury s hrubostí a tupostí sobě vlastní. Když to neudělá, budu muset své analytické nádobíčko zabalit.

Včera to udělal. A přesně s hrubostí a tupostí, která se dala očekávat. V ústředním orgánu strany vyšel článek, podepsaný zřejmě neexistující osobou, který předvedl, tentokrát na ekologickém terénu, celou svou ideologickou výzbroj. Anonymní autorka bez zaváhání zařadila „zelenou brožuru“ řady již známých kontrarevolučních pamfletů. Napsala, že zelený dokument je útokem na dosavadní politickou zodpovědnost, že je „výzvou k politickým akcím proti nositeli dosavadní strategie“, to jest proti straně a jejím představitelům.

Trochu se stydím; budu se muset zamyslet nad tím, zda není projevem jisté, léty vypěstované zvrácenosti to, že čtu takové zhovadilosti s pocitem, který se podobá potěšení. Něco takového to bude. Těší mě asi, že se režim chová tak vypočitatelně, že vyrazí vždy v předpověděném směru, jako pokusné zvíře se chová tak, jak se má po dávce dráždidla chovat.

Zmíněný dokument ochránců přírody a ekologů všeho druhu se připravoval více než půl roku. Pozoroval jsem jen z povzdálí horečnou ekologickou aktivitu, autoři a koordinátoři akce přísně dbali na to, aby jim nemohla být dokázána blízkost k disentu, aby nemohli být paušálně přiřazeni k nelegálním strukturám. Vycházeli z bolestně diskutovaného přesvědčení, že zápas o zlepšení životního prostředí je tak důležitý a tak akutní, že musí zůstat na půdě přísné legality, že je to druh kritiky, který moc nakonec musí přijmout, protože šířící se jedovaté zplodiny ohrožují stejně mocné jako bezmocné. Doufali, že tento stav nakonec přinutí mocné, aby vstoupili s ekology do smysluplného dialogu, pochopí výzvu naší éry a přihlédnou k radám znepokojených občanů a odborníků. Byli to většinou již odborníci různých oblastí z druhé generace, mezi třiceti a čtyřiceti lety, kteří povahu moci z vlastní zkušenosti velmi neznali.

Překvapovalo mě jen to, že hnízdo hád'at nebylo vybráno na samém začátku. Státní bezpečnost byla přirozeně informována o ekologickém hemžení, soustřed'ovalo se ostatně hlavně kolem mladého muže, kterého měla Bezpečnost dokonale přečteného, protože měl za sebou celou řadu výslechů, všechny stupně perzekuce a tomu odpovídající existenci, typ, jaký se u nás často vyskytuje, topič-intelektuál, manuálně pracující mladý muž se znalostmi a schopnostmi převyšujícími kvality režimních kandidátů věd o celé poschodí. Tyhle mladé muže, kteří vyrostli mimo chovné stáje státních vzdělanců, moc instinktivně nenávidí, jsou to totiž skuteční proletáři sedmdesátých a osmdesátých let, stejně nebezpeční jako vzdělaní proletáři minulého století. Při vyšetřováních a výsleších důstojníci Státní bezpečnosti tyto proletáře nejsystematičtěji urážejí a ponižují často se silným osobním zaujetím, protože jim nejde do hlavy, že tihle mladí muži, žijící se umouněnou prací, jsou schopni výkonů, kterých by oni nikdy schopni nebyli, a že mají u svých vrstevníků autoritu, jejíž původ si oni

nedovedou vysvětlit.

Takže všechno věděli, protože nitky vedly ke známým firmám, a přece nic nepodnikli. Režim přece jen má své drobné záhady. Mocní hrají v menších střetnutích někdy proti sobě, dloubají se do žeber, projevují bezradnost, lenost a jiné podobné vlastnosti, a tím plodí ve schématu určité nepravidelnosti. Tak se stalo, že brožura byla připravena, zredigována, pečlivě výtvarně provedena, a mašinerie se rozjela, až když byla polovina vytištěného nákladu mezi lidmi. Až pak byla druhá polovina nákladu zabavena, začalo vyšetřování, výslechy a masivní antipropaganda, která už samozřejmě střílela jen vlastní góly. Vzbudila opačnou reakci a dal bych krk na to, že nakonec přejde do defenzívy. Čas pokročil a tvářit se ještě dnes, jako by ekologie byla nepřátelským vynálezem západní propagandy určené jen k tomu, aby byla podkopána autorita moci, je už dále nemožné. Takže uvidíme.

Celá aféra ukázala, že moc reaguje na všechny podněty z nezávislého prostředí stereotypně, i kdyby byly zabalené do červených nebo růžových papírů. Faktem však také je, že přitom roztříská vždy plno porcelánu. A tak to bude asi do budoucna vypadat, neschopna změnit své stereotypní reakce, zůstane nakonec sama mezi střepy.

18. 2. 1988

Když táhli Němci na Moskvu, postavil se jim do cesty generál Zima. Nikdy mě nezábly prsty na nohou jako v těch letech. Zimy posledních let a tato taky jsou směšné. Nemohu si ovšem vzpomenout, zda termín generál Zima používali jenom Spojenci a Rusové, nebo zda ho používala i německá propaganda. Musel bych se podívat do nějakých starých novin v knihovně, a to se mi nechce. Chtěl jsem vlastně jen říci, že zimy jsou neslané nemastné.

Světový formát přináší opět celé tři stránky již na pohled odpuzujícího textu Ligačovovy zprávy o stavu reformy školství. Kromě mě čte takové referáty, jak vím, už jen několik lidí, Šabata, Kusý, Hübl a ještě několik podivínů. Ani v tomto přestavbovém Rusku se nedovedou odtrhnout od starých rituálů. Tyto sáhodlouhé referáty, vycpané do své délky hlavně slovní vatou, odradily od komunismu pravděpodobně více lidí než hospodářské debakly. Neexistuje zřejmě jediný rozumný důvodů pro to, aby se lidem tak nestravitelná vláknina servírovala. Lze to asi vysvětlit jen permanentně vyšinitým superego dlouhé řady stranických představitelů. Je docela možné, že se tito lidé cítí být v roli přednašečů neosobních žvástů, které stejně zpracoval byrokratický aparát, nadlidmi. Dokud nebude zrušen tento rituál, nebude perestrojka perestrojkou, rituál je totiž založen na staré víře, že prázdná slova, kterými se zaplaví masy, se změni nějakým zázrakem na činy.

Neměl jsem už dost vůle probrat se Ligačovovým referátem až do konce, ani mezititulky nepomáhají k smysluplnější orientaci. Snažil jsem se poctivě dostat text do vědomí, ale nepochopil jsem ani to, v čem má reforma školství spočívat. Zapamatoval jsem si jedině, že v Ilževsku chodí děti do školy na tři směny a že existuje univerzita, na které nemají ani jednoho doktora věd, což zase podle mého není žádné neštěstí, některé doktory věd znám osobně.

Dům je na spadnutí, není cukr, vesnice jsou vylidněné, Aralské moře se mění na solnou poušť, a oni se zabývají reformou školství. Jsou asi skutečně takoví jedinci, kterým nikdy nic nedojde, Ligačov zřejmě patří mezi ně. Reformy školství byly vždy zvlášť oblíbenou činností východoevropských režimů. Já sám jsem jich zažil nejméně sedm. Když jsem začal učit v roce 1953, byli učitelé z reformy už úplně zblblí. Školství bylo totiž vždy nejpoddajnější v celém systému, učitelé a děti se nikdy nebouřili. Jak by mohli? Reformy v jiných oblastech byly vždy riskantnější, dělníci by mohli například v hojnější míře použít sprostých slov, což je u učitelek vyloučené. Díky Bohu, že jsem chodil do školy ještě před reformami; i moji synové se na mě dívali krajně nedůvěřivě, když jsem jim říkal, že mě na gymnáziu učil latinář, který napsal několik knih o antické kultuře, a že náš profesor zpěvu byl významným dirigentem.

Ligačov ovšem neopomenul připomenout své výhrady vůči pomlouvání dějin a snižování obrovských úspěchů socialismu. Také se zmínil o bujení „primitivní“ hudby. Připomněl třídní přístupy a varoval před překotností v přestavbě. Také ideové nepřátele si vzal na mušku. Naše masmédia předkládají našim občanům Ligačovovy výroky se zřejmým zalíbením. Západní experti vydávají Ligačova za hlavu konzervativců. Ideologické rozepře se ovšem vyřizují v Sovětském svazu nadále kryptoformami, všichni užívají stejných slov o přestavbě a novém myšlení a usuzovat o jejich hlubším přesvědčení se dá jen podle frekvence těchto slov v jednotlivých odstavcích, případně podle přítomnosti nebo nepřítomnosti některých pojmů. Někdy si myslím, že ti lidé musí mít něco s mozky, že tam musí mít nějaký filtr, kterým obraz skutečného světa neprojde. Co by to udělalo, kdyby se jim dal číst třeba Popper nebo Toffler? Asi nic.

Někdy mě napadne, že mluví takto mezi sebou i na politbyru nebo při večeři. O Brežněvovi však říkají, že byl sprost'ák, že byl znalcem ruských sprost'áren. Dubček mi zase vyprávěl, že s ním mluvili vždy jen ideologickým jazykem. Tuto nemoc chytili už od Lenina, ve kterém jsem nikdy nenašel nic, co by vycházelo z prožitku, jen samé úporné zpředměťování světa.

Jaká asi historická nutnost spojuje Gorbačova s Ligačovem a jemu podobnými? Co si o tom všem Gorbačov myslí? Možná Ligačov reprezentuje půl jeho mysli, ke které se nechce přiznat. Mluví a káže také celé hodiny, jako kazatel odštěpenecké sekty, v přesvědčení, že ho nakonec všichni pochopí, i ti, proti jejichž nejvlastnějším zájmům vystupuje. Jsou to zvláštní scény. Kdysi se okamžitě kolem nejmocnějšího muže ve straně vytvořila kamarila pochlebovačů a oddaných vyznavačů vůdce génia. Nyní se Gorbačovovi kolegové nijak zvlášt' nesnaží, vlažně si povídají svoje a nechají ho, aby se vymluvil. Někdy mi je toho generálního tajemníka i trochu líto, jezdí jak agent se svým vynálezem od jednoho ruského města k druhému a všude ho sice vítají, ale k vynálezu projevují utajovanou nedůvěru. Co tak dát postřílet pár set tisíc lidí, pár miliónů poslat do koncentráků? Nevznesly by se opět do nezměrné výše láska, obdiv a oddanost až na smrt? Když vyšla v roce 1953 první zpráva o vážném Stalinově zdravotním stavu, psali kadeti vojenských škol Stalinovým lékařům, aby jim vyoperovali srdce z hrudi a dali je soudruhu Stalinovi, že jejich život je nesrovnatelně bezcennější než život velkého vůdce a učitele národů. To bylo v době, kdy o profesoru Bamardovi nikdo ještě nevěděl.

Gorbačov nabídl lidem svobodu, mají jí teď tolik, že jim přetéká z hrnce. Snad jen devadesátiletí starci se mohou upamatovat na tolik svobody. Ruský lid se ovšem ptá, zda není lepší vodka nebo cukr. Reformátoři to mají ve východní Evropě špatné. Dostávají se obvykle ke slovu, až když předcházející garnitura vymrskala hospodářství a rozkradla, co se dalo. Reformátoři povolí otežte, lidé si vydechnou, a protože už je nikdo nebije po hubě za kritiku vrchnosti, říkají hlavně, že za diktátora byl větší pořádek, člověk dostal řádně svůj příděl a není známo, že by se kdy vykolejily vlaky nebo se dokonce potopily atomové ponorky. Je tomu tak na celém světě, že diktátoři nechávají za sebou snědený krám, rozvrácenou mravnost, rozšířenou zločinnost a lži zakrytou skutečností; svoboda přichází obvykle dosti otrhaná a v rukou toho příliš nenese. Vítají ji jenom ti, kteří znají její hodnotu, ti druzí se po čase diví, že je tak obtížná, náročná a nepohodlná. U nás se naprosto výjimečně dostavil příslib svobody v roce 1968 v poměrném pořádku a poměrném dostatku. Proto ho asi všichni pokládali za tak nebezpečný. Jinak co si pamatuji, se část našeho skvělého lidu vždy domnívala, že si vybírá mezi svobodou a vepřovou, a proto s oblibou naslouchala vtipu o dvou psech, kteří se potkávají na polsko-československých hranicích, jeden si běží zaštekát a druhý se běží nažrat. Mnohokrát jsem slyšel vést tyto řeči a tajně jsem se styděl, většinou i mlčel, protože vysvětlování očividného faktu, že svoboda je v jistém ohledu předpokladem blahobytu a jeho rozumného užívání, je strašně komplikované a ne vždy úplně průkazné.

Zima ubíhá v ušlápnutém a nerozhodném povětří, naděje na jaro s pražským nádechem je nulová.

21. 2. 1988

V dobře informovaných kruzích kolují xerokopie a opisy pamětí Vasilu Biľaka pod poněkud ideologicky amorfním názvem „Milníky mého života“. V dobře informovaných kruzích se rovněž povídá, že tyto paměti nemají naději spatřit v plném rozsahu světlo světa. Prý i pro Biľakovy kolegy z předsednictva a pro jeho souputníky je to silné kafe. Potom, co jsem si přečetl několik ukázek, výjimečně souhlasím s názorem předsednictva, i když ovšem ve Voltairově duchu budu hájit Biľakovo právo veřejně své názory vyslovit.

Zhruba si umím představit zděšení vedoucích soudruhů, když si přečetli, co Biľak napsal. Otevřenost, s jakou třeba popisuje vnitrostranickou rvačku v šedesátých letech, je skutečně šokující. Muž, který ve svých funkcích dbal přísně na to, aby se každá nepříjemná skutečnost ututlala nebo alespoň učesala, podlehl asi svodům čistého papíru a řekl si, že napíše všechno, jak to bylo, lépe řečeno, jak on to viděl. Výsledkem je děsivý obraz politické kultury, kterou pěstovala „Machtelite“ v době, o které jsem si donedávna myslel, že byla poměrně slušná. A já jsem Biľakovi za tuto otevřenost vděčen, i když mi mezi řádky vzkazuje: jen si poslechni, hlupáku, co jsme byli zač a jak jsme vám vládli; byl jsi naším členem, nebo ne?

Ideologický tajemník se ve svém textu odideologizoval a dal se strhnout k osobnímu pohledu na události i na své kolegy. Novotného, o němž v té době neřekl ovšem křivého slova, líčí jako omezence, zpitomělého strachem z atentátu, z otrávení, hloupého pantátu, který se cítí mezi svými slovenskými soudruhy jako mezi vlky. Biľak už po letech ani nepředstírá, že se ve straně berou vážně nějaké ideje, jde o to, kdo s koho, buď vykopne on nás a potom běda nám, anebo vykopneme my jeho a budeme si užívat bez strachu.

Od Biľaka se dovídáme, že lidé, které jsme pokládali za lepší alternativu, sebou vzájemně pohrdali, podváděli se, uzavírali spojení s ručením omezeným, že proti sobě intrikovali, zrazovali se apod. Z podrobností o povaze těchto vztahů se člověku točí hlava. Já jsem se v té době přiměřeně zajímal o věci veřejné, ale jen teď díky Biľakovi vidím, že jsem byl intelektuální pitomeček, který vytvářel líbivou sofistickou clonu z idejí mravních principů a kulturních pojmů okolo obyčejné hospodské rvačky, ve které jde hlavně o lepší místo u stolu.

To ovšem zní, jako bych pokládal Biľakův výklad za pravdu o skutečnosti. Nepokládám, pravdu o skutečnosti nezná nikdo, bez výjimky jsou pro nás dostupné jen myšlenky o ní. Biľakův výklad skutečnosti vypovídá víc o něm než o skutečnosti, ale tím neztrácí na ceně. Naopak, právě za tento výklad přechovávám k Biľakovi cosi jako pocit vděčnosti. Hluboce mi utkvěl v paměti i jiný výklad dramatických událostí z roku 1968, jak jsem se s ním seznámil v knize Mráz přichází z Kremli. Mlynářova skutečnost je kultivovaná, přijímám ji ne proto, že by byla bližší k pravdě, ale prostě proto, že dávám kultivovanosti přednost před barbarstvím. Je však dobré vědět, že barbarství je v politické skutečnosti vždy obsaženo. Kdyby to lidé jako Biľak čas od času nepřipomněli, stávali bychom se častěji obětmi bludů.

Ex post

Nebylo by asi správné ponechat tento záznam bez pokračování a nezmínit se o tom, že v životě Vasila Biľaka se vyskytly už zřejmě závěrečné milníky v politické kariéře. Už není tajemníkem ani členem předsednictva a informované kruhy měly pravdu: Milníky se v knihkupectvích neobjevily. Objevily se však v nepřátelském samizdatu a literární ctižádost Vasila Biľaka se naplnila dosti absurdním způsobem. Já jsem měl tedy možnost přečíst si knihu celou. Jeden kamarád mi vyprávěl, že viděl Biľaka, jak s čepicí naraženou přes uši zametal před svým domem chodník.

Kvantita nezměnila nic na kvalitě díla. Jen obraz politické kultury, v jejímž rámci se rozhodovalo o osudu národa, je ještě otřesnější. Autor sám, zachvácen zřejmě ideologickou slepotou, si ani neuvědomuje, co na sebe prozrazuje. Svěřuje se čtenáři bezostyšně se svým záměrem vylákat do Bratislavy Dubčeka, Černíka a Svobodu a internovat je až do příchodu sovětských posil. Neuvěřitelné čtení! Biľak píše o svých eskapádách a čtenář má dojem, že je přesvědčen, že se jeho výpověď setká s okamžitým potleskem a voláním slávy. Vypravuje o jedné nehoráznosti za druhou a i já, zvyklý na všelico, jsem ochoten mu věřit, že to vše myslí vážně, třeba i tu nabubřelou větu, že jeho vzpomínky budou v budoucnosti neocenitelnou studnicí pravého pojetí socialismu a internacionalismu.

Není mi do zpěvu, když si uvědomím, že jsme všichni prožili čtyřicet let národního života s lidmi Biľakova typu na rozhodujících místech moci. Postavili si do kanceláře stůl, vypůjčili si sekretářku a začali vládnout, a jak se zdá, nikdo jim v tom nemohl zabránit. Je to náramně jednoduché, v naší zemi může fakticky vládnout každý, kdo se pro to rozhodne. Jsem čtením Biľakovy knihy tak ohromen, že nejsem schopen dovést ani tyto úvahy do konce. Napadá mě však, že ciráty, které se nadělají okolo politické moci, jsou vlastně přehnané. Naše země není ve zvlášť dobrém stavu, ale kdyby přímé důsledky politického rozhodování byly úměrné úrovni lidí, kteří byli a jsou držiteli politické moci, nesměl by tady už růst ani strom a všude by se měla rozkládat poušť. A zatím vidím z okna kus lesa a pole se zeleným obilím, kluci tu krouží na kolech a děti si hrají s bábovčičkami na písku. Je to všechno vlastně zázrak.

28. 2. 1988

Blíží se výročí Stalinovy smrti a já stále s větším úžasem čtu, jak se prohlubuje záští a neskrývaná nenávisť, kterými je tato byvší modla v Rusku nyní zahrnována. Objevují se tytéž invektivy, které jsem kdysi četl o Trockém, dovídáme se, že Stalin neuměl dobře rusky a že z toho měl komplexy, že míval záchvaty maniakální zuřivosti, že Bechtěrev na něm zjistil neklamně paranoické příznaky a že za to zaplatil životem. Je to hrozné, když si připamatujeme, v jakých výškách se Stalin kdysi pohyboval. Celé dějiny Sovětského svazu se nyní sesouvají, byly založeny na lžích a zamlčování, a to se strašně mstí. Celá země ztrácí do jisté míry svou historickou identitu, založenou kdysi na deterministickém bludu, že všechno, čím lidé prošli, bylo z hlediska historické zákonitosti nutné, že milióny zmarněných lidských životů byly nutným vkladem do lepší budoucnosti, že Stalinovy zločiny byly vyváženy přežitím ve válce a vybudováním supervelmocenského postavení. Nyní se již šíří ničivé poznání, že všechno mohlo být i jinak, že Hitler mohl být odražen s daleko nižšími oběťmi a že velmocenské postavení bylo zapláceno bídou a zaostalostí ve všech nevojenských sférách.

Všímám si, že nejzuřivěji se o Stalina otírá starší generace, ta, která Stalina ještě zažila. Pro mladší a nejmladší generaci Rusů už Stalin není démonem, možná jim už připadá stejný, jako ti důležití šašci, kterým mávali ještě před časem jako pionýři pochodující před tribunou. I pro mladou generaci u nás je Stalin těžko pochopitelný fenomén.

Vášeň, se kterou se nyní starší generace publicistů vrhá na Stalina, je stěží vysvětlitelná jen nově objevovanými fakty a propastně se rýsující krutostí a nelidskostí represí. V této vášni je ještě něco navíc. Generace, která žila za Stalina, se vrhá i na své mládí, mstí se takto zástupně sobě samé za to, že slabý rozum podlehl démonu, odreagovává stud za zbožňování vraha, za pomatenost myslí, za černé na bílém, které tehdy z této pomatenosti vyšlo, stud za křivdu způsobenou jiným podle učení koryfeje nejkoryfejevatějšího.

Já jsem Stalina také zažil, i když ne s tou intenzitou jako lidé třeba i jen o pár let starší. Když Stalin umřel, bylo mi právě třadvacet, na den mých narozenin se město zahalilo do černého flóru. Proniknout do vlastní mysli vzdálené několik desítek let je skoro stejně nemožné jako proniknout do mysli jiného člověka. Znímám ještě své činy, ale nepamatuji si přesně, co jsem si o nich myslel. Stalina jsem nemiloval, nikdy bych toho slova nepoužil ani soukromě, ani veřejně, to byla ovšem spíše věc vkusu. Nekřičel jsem ať žije soudruh Stalin, když se křičelo, otvíral jsem jen ústa, to však bylo zase věcí vnitřních zábran, neměl jsem na to, nedovedl jsem to, cítil jsem se při orgiastických happeninzích jako opuštěný a celý nesvůj. Dnes jistě také existují mladíci, kteří se nedovedou oddat ječení, pískání a rytmickým pohybům při rockovém koncertu. Stalina jsem vnímal jako muže, který zajišťuje stabilitu světa, jako velkého vítěze, jako geniálního realizátora jeho politických ambicí, muže moudrého, který vlastně uvnitř pohrdá všemi těmi řády a okázalostmi, křikem pochlebovačů, člověka, který se skromně obléká a jistě i skromně žije. Jeho učení jsem vnímal snadno, nevěděl jsem ještě, že tato snadnost je zrádná, že přehlednost, s jakou on vidí svět, je koncentrátem ideologické zaslepenosti a že je sestavena většinou ze lží a polopravd. Pociťoval jsem ke Stalinovi úctu, byla to úcta k muži, který vtiskl svou pečeť světu, do kterého jsem se narodil. Zdálo se mi, že to hlavně on ukončil válku, ve které jsem se chvěl o život, a že mu tedy musím být vděčen. Na blázinec ód a dithyrambů, který se i u nás okolo Stalina rozpoutal, jsem se díval jako na projev nezvládnutelné lidové potřeby klanět se bohům, které ani sám Stalin nemůže čelit. Ani mé nenapadlo, že by se tak

veliký duch mohl v těchto projevech hrát.

Stalinovu krutost, pokud jsem o ní věděl, jsem pokládal za rozhodnost. Posuzoval jsem Stalinovy činy s mravní zakrnělostí, která mě dnes samotného překvapuje. Mravní zakrnělost byla sociálním fenoménem, který asi přinesla válka, zůstal zde jako zbytkové záření. Viděl jsem za války asi příliš mnoho mrtvol; když jsem slyšel nebo četl, s jakou krutostí se Stalin vypořádal se svými protivníky, nebudilo to ve mně soucit. Byli to lidé pro mě tak vzdálení jako postavy Francouzské revoluce. Měl jsem to štěstí, dnes to považuji spíše za neštěstí, že mi do nějaké kalužinky krve, která zůstala po Stalinově krvelačnosti, nikdo nestrčil nos. Stalinovy oběti naříkaly kdesi daleko v břichu Ruska a ostatní svět je slyšel málo, nebo vůbec ne. Velmi mě mátló to, co jsem četl. Všechna odhalení Stalinovy zběsilosti, ke kterým jsem se tehdy dostal, mi připadala jaksi neduživá, vysvětlitelná záměrem pošpinit muže, k jehož velikosti jeho protivníci nemohli nikdy dospět, tak tomu bylo přece vždy. Beneš se před ním skláněl, západní státníci o něm mluvili s respektem. Četl jsem romány a hry o krutostech španělské občanské války, trvalo však nekonečně dlouho, než jsem se dostal k nějaké knize, která by stejně emotivně jako kniha Hemingwayova ukázala Stalinovy masové represálie probíhající mimochodem v témže čase. Stalin dokonale zneužíval ochranné lhůty, kterou mu poskytli hned na začátku evropští intelektuálové. Způsob, kterým odráželi tehdy Stalinovi propagandisté útoky proti neomylnosti velkého vůdce, mi připadal účinný, byl jsem i ochoten mu věřit, bylo to asi vypočítáno na nevědomost a hloupost mých tehdejších let. Měl jsem v oblibě Ilju Erenburga a to byl jeden z nejjobratnějších lhářů.

Celá Stalinova éra vnesla do dějin matoucí prvek, zanechala za sebou stalinismus jako jediný reálně existující společenský systém, svou umělostí odlišný od přirozených společenství. Protože byl nazván socialismem a lidé se od něho postupně odvrátili, prodloužil bezděky iluzi o tom, že by mohl existovat ještě i jiný, nestalinský socialismus, který by sice vycházel z podobných principů, ale neměl odporne stalinistické rysy. Stalin, aniž by tomu chtěl, poskytl všem socialistům historickou výmluvu. Dobrá teorie byla zvrhle realizována, a za to může Stalin. Jinak řečeno: původně dobrá idea byla deformována ve Stalinově asiatském mozku. Do této jednoduché myšlenkové pasti padly celé generace východoevropských reformátorů, oprávců socialismu a disidentů. A platily za to útrapami a nekonečnou řadou zklamání. Smrt často mravně zhodnocuje jejich omyly. Tak jako v případě Imre Nagye.

Jednou, a to co nejdříve, bude nutné přistoupit na jedině historicky oprávněné hledisko, že totiž socialismus nebyl deformován, ale že odpovídal v nejhrubších formách původnímu projektu. A to i ve stalinské verzi. Stalin vytvořil systém naprosto logickými kroky, opevnil ho zevnitř i zvenčí, k přeměnám, pro které se podle autentického učení rozhodl, neměl jiné prostředky než násilí a diktaturu státní a stranické byrokracie. Chruščov, který vyšel ze zuřivého odmítnutí Stalinových zločinů, pokračoval v daném systému fakticky beze změny. Brežněvismus je stalinismus bez nejhorších excesů. A všude ve východní Evropě je stále jen neostalinistická varianta socialismu jasně a pochopitelně definovaná, všechny její reformní alternativy jsou programově rozplizlé a je těžké je odlišit od modelů, které nabízejí západní společnosti.

Stalin byl skutečný génius, protože se mu podařilo stvořit na obrovském a národnostně smíšeném prostoru nepochybně jiný svět. Položil také základy k jeho sedmdesátileté životnosti. Polovina zeměkoule vkládala do tohoto odlišného systému vášnivé nebo opatrné naděje. Komu se to kdy podařilo? Zrušit zakořeněné struktury, zlikvidovat například rolnictvo, které předtím po staletí živilo obyvatelstvo planety. Pravda, důsledky této zvrácené geniality jsou strašlivé, čtvrtina obyvatelstva planety bude ještě po desítiletí zápasit s velkými ztrátami, aby unikla ze sevření tohoto systému. Jestliže se Gorbačovovi podaří tento únik spořádaně zorganizovat, bude moci být srovnáván se

Stalinem. Na rozdíl od Stalina jsou však jeho prostředky chabé.

Když Stalin zemřel, byl jsem vyzván, abych stál v noci stráž u jeho symbolického hrobu. A já jsem skutečně stál mezi věnci, drapériemi z černého sukna a kouřících ohňů. Stál jsem tam někdy mezi druhou a třetí, kdy město utichlo a dým se v záři reflektorů válel při zemi jednou sem a podruhé tam. Na Stalina jsem při tom asi nemyslel, byl jsem zmanipulovanou částicí ve velké hře na smutek, na velké dějiny a na posvátnou lež. Ale to jsem nevěděl, přemýšlel jsem možná o tom, jak se bude svět po smrti Stalinově měnit, naplňovalo mě to dychtivostí. Nenapadlo mě, že budu žít ve Stalinově stínu ještě bezmála čtyřicet let. Protože ten stín tu stále je, je v odevzdanosti, se kterou se v těchto končinách přijímá autoritářství a násilí jako záruka pořádku a pohodlí. Stín tu je, i když absolutní většina lidí už neví, že ho vrhá poměrně malá zavalitá postava muže s nízkým čelem a tváří podřobanou od neštovic.

10. 3. 1988

Přijel za mnou do Cyrilova policajt v civilu. Volal na mě zpoza branky a zůstal stát zdvořile venku. Zeptal se mě, jestli vím, že je takový zákon, podle kterého nesmím odjet do Prahy, kdybych to prý udělal, zažil bych hodně nepříjemností. Já jsem řekl, že žádný takový zákon neexistuje, ale on řekl, že existuje. Brzy jsme toho nechali, já jsem věděl, že policajt dostal rozkaz, aby mi tuto nehoráznost vyřídil, a on věděl, že já to vím a že je to všechno stejně na draka. Druhý den mě přišel zkontrolovat. Snacha mu řekla, že jsem pryč a že neví, kam jsem odjel. Do toho řvalo několik malých dětí, motalo se příslušníkovi StB pod nohama, takže celý zesmutněl a tiše odešel. To už jsem byl v Brně a pokoušel jsem se navštívit Jaroslava Šabatu. Přímo před vchodem do domu byl zaparkován policejní vůz a v něm seděli dva policajti a nudili se. Zašel jsem za roh do budky a Jaroslav mi řekl, že už tam stojí od včera, aby mu zabránili odejít z domu. Později jsem se dověděl, že v Praze byla uvězněna na čtyřicet osm hodin celá řada přátel, aby nemohli jít na národní pout' do chrámu sv. Víta. Bylo mezi nimi hodně těch, které je těžko mít za katolíky a kteří ani moc nežijí podle přísných křesťanských zásad, což bych neměl asi říkat.

V takových případech myslím vždy s úžasem na to, jak obrovský policejní aparát je nutné zmobilizovat, aby se něco podobného dalo provést, kolik lidí se na tom musí podílet, kolik aut je v pohybu a kolik benzínu se projedí. Já to znám jen z amerických filmů: skončila porada vysokých důstojníků protinarkotického oddělení, všichni se kvapem rozcházejí, před mapou instruuji nižší složky, muži pak nasedají tiše do aut a rozjíždějí se do noci, každý se svým přiděleným úkolem. Na soukromém letišti přistává letadlo s nákladem čistého heroinu, jde o to, aby v síti neuvázly jen malé ryby, ale i hlavy gangu. Něco podobného se musí dít u nás, aby se věřící křesťan nedostal do chrámu. Někteří estébáci toho asi mají plné zuby, však si mi mockrát stěžovali, když se na mě dívali očima krvavýma od nevyspání. Jsou jich asi tisíce, takoví mužové přijdou po nočních bděních, vasedáváním v autech a nad tisíci stran disidentských textů, po nesmyslných sledovačkách, praští sebou na gauč a proklínají svou službu. Manželky, pokud se s nimi už dávno nerozvedly, protože tohle není žádný život, jim přinesou z ledničky pivo a vyslechnou zlostné tirády o tom, že všechno je jenom na nich, že všichni na všechno kašlou nebo si válejí šunky a oni musí tahat horké kaštany z ohně, hlavně za neschnuté politiky. Tak nějak to asi bude. A to všechno jen proto, aby věřící nemohli do chrámu, aby se přátelé nemohli sejít a potěšit se mezi sebou, aby nebyl sepsán další pobuřující text, aby cizí novinář nezastihl hledaného doma atd.

Už jsem si mnohokrát řekl, že se tomu všemu nebudu divit, že nebudu v duchu spínat ruce, obracet oči k nebi a neslyšně vykřikovat: Pane Bože, odkud se bere tolik blbosti? Proč je tak vysoko nastláno hlouposti právě v zemi, ve které jsem se narodil a jejímž jazykem mluvím a píšu? Vždyť já si to všechno dovedu i vysvětlit, dokonce se snažím někdy projevit i pochopení pro celý ten bláznivý aparát, rozum na to všechno však stejně nestačí. Někdy čtu s údivem všelijaké historky o brežněvovském KGB, sledovači se prý někdy vydávali za dělníky a ani za nic se nechtěli přiznat, že jsou agenty KGB. Polské historky, s výjimkou brutální vraždy na páterovi Popieluszkovi, jsou udivující liknavostí polské Bezpečnosti. Nevěřím, že by u nás vydržel někdo v podzemí déle než dva týdny, nejspíš by ho někdo udal. V těchto věcech jsme dosáhli jisté groteskní dokonalosti, všechny funkce společnosti upadají a upadají, jen Státní bezpečnost funguje, jako by ji vyrobily zlaté ruce českých dělníků před šedesáti lety. Československo bylo zřejmě vybráno prozřetelností, aby se v něm

vývoj systému dovršil.

Před mnoha a mnoha lety, v druhé polovině padesátých let, našla československá publicistika zalíbení v pojmu „odcizení“, alienace, a já jsem mu také holdoval. Byl to sice pojem podezřelý, ale vždy se dal nějak zaštitit Marxem. V těch dobách byl Marx ještě relativní autoritou, nebyl v ideologii tak dokonale mrtvý jako dnes. Odcizení se hodilo skoro na všechno, generace pozdějších disidentů popisovala tímto pojmem všechno nedobré, ale hlavně jím vyjadřovala vlastní frustraci. Já jsem také nacházel v alienaci zalíbení, ale stejně jsem si ji neuměl vyložit z prožitku. K některým pojům musí člověk dozrát, tak jako musí dozrát třeba ke Kafkovi. Když přišel Kafka i u nás do módy a začal se vydávat, přečetl jsem všechny jeho věci, ale zcela zřejmá mi byla Kafkova genialita, až když i k mým dveřím začali přicházet dva muži a říkali mi, že budu muset jít s nimi. A nejen to.

Ted' už pojmu odcizení nepoužívám, zdá se mi, že je trochu zbanalizován, dovedu si však prožít děs, když pozoruji, jak pilně pracují odcizené sociální struktury, státní orgány, instituce zasvěcené dokonce vědě nebo kultuře. Staré Marxovo odcizení práce jsem také vychutnával ve svých náhodných zaměstnáních mezi lidmi, kteří byli zapřaženi do nesmyslné práce a co víc, ani se nepokoušeli vypátrat, zda aspoň v nějakém vyšším celku dává jejich práce smysl. V tomto ohledu jsem zažil nejvyšší stupeň frustrace při svém subalterním působení ve výzkumném ústavu, a proto jsem se odtud rychle klidil. Kdykoliv jsem však podlehl chvilkové slabosti a pokusil se upozornit třeba vyslychající důstojníky Bezpečnosti na zřejmé známky alienace v jejich činnosti a ponoukal je, aby se na sebe podívali trochu z boku a pokusili se o jednoduchou fenomenologickou operaci, narazil jsem na naprosté neporozumění a budil jsem podezření, že se dopouštím trestného činu urážek a zesměšnění.

Nejvíce je samozřejmě odcizená u nás politika, ta už dávno zapoměla na účel svého někdejšího původu, každý funkcionář strany by asi nevěřícně kroutil hlavou, kdyby si našel čas a dal si vysvětlit smysl politiky třeba jen podle Aristotela. U nás se dokonce i v novinách člověk dočte, že politika je hlavně rozmíst'ování kádrů. A v nejvšeobecnějším pojetí rozdělování peněz. Když má stát všechny peníze na výplaty u sebe, nenapadne jeho funkcionáře ani ve snu, že jsou úředníky, které si platí občané, aby na nějaký čas pečovali o městskou kanalizaci. Nebo o pravidelné roznášení pošty. Ředitele pošty ovšem ani nenapadne, že si ho platím nákupem známek, a proto mi odpoví na mou stížnost, že mi byl z obálky ukraden zahraniční časopis, že moje pobouření je neoprávněné, protože pošta vykrádá zásilky podle zákona, určí sama, co mohu a nemohu číst.

Hle, k čemu se mi stočily myšlenky, k poště. Já jsem na poštu alergický jako někteří lidé na pyl stromů. Myslím si skutečně, že hloubka úpadku československé společnosti je měřitelná úpadkem pošty. Stát je ve skutečnosti pošta, nebo by aspoň měl být. V PEN klubu diskutovali loni spisovatelé na téma, tuším, spisovatel a stát. Šťastný americký spisovatel, myslím, že to byl Updike, napsal, že neví, o čem by měla být řeč, že pro něho je stát hlavně schránka na dopisy u branky. Skutečně, podle toho, co a jak rychle do takové schránky padne, se pozná stát. Náš je přesně takový, jako jeho pošta. Dostávám záchvaty staromilství, když třeba čtu ve staré korespondenci: Drahá přítelkyně, odpovídám okamžitě na Váš dopis ze včerejška, abyste mé vyznání dostala ještě večerní poštou. Víím, že nebyl penicilín, ale přece jen. Historik Josef Pekař poslal dceři profesora Golla do Kodaně květinu v truhlíku s hlínou. Dostala je druhý den ráno při snídani. Já jsem jednou poslal synovi dopis na vojnu do Košic. Za tři dny byl doručen s razítkem pošty do mé schránky, přestože na něm nebyla uvedena zpáteční adresa. Paní Dubčková nám jednou donesla pohlednici, kterou nám poslala neteř z lázní, pošta ji doručila do schránky bývalého prvního tajemníka. To jsou výkony, které asi nemají ve světě obdoby.

Nu což, národní pouť u sv. Víta se konala tak jako tak. Já jsem byl na horách a po mnoha letech

jsem s údivem sledoval sněhovou anomálii. Každý den jsem se lopatou vyhrabával z chalupy. Moje mysl se odpoutala od alienace a připoutala se k bílému jiskřivému prachovému sněhu.

17. 3. 1988

Stal jsem se čtenářem sovětského tisku. Kdo by to byl kdy řekl! Už si ani nepamatuji, kdy jsem naposledy něco soustavněji rusky četl. Možná před lety Solženicyna, který se ke mně zatoulal v ruském originále z exilového vydavatelství. A teď si opět začínám ničit oči azbukou, v níž jsou písmenka vedle sebe natěsnaná a liší se od sebe často jen počtem nožiček. Lenin kdysi podepsal rozhodnutí, podle kterého se má zavést v sovětském Rusku latinka, ale nikdy k tomu nedošlo. Rusové převedli na azbuku dokonce i Moldavany, kteří mluví odnoží rumunštiny.

Úvahy o zavedení latinky byly výrazem původního evropského nadšení, evropské orientace celé ruské emigrace včetně bolševické. Lenin zcela určitě nebyl žádný slavjanofil. Možná také snahy o zavedení latinky měly v úmyslu odvést lid od původního zdroje ruské kultury, od církve. Bez nějaké větší diskuse byl původní plán zavržen, nikdy jsem o takové diskusi aspoň nečetl. Poměr k Evropě ochladl, a když byla zvolena filozofie izolace, odlišné písmo se velmi hodilo k tomu, aby se široké vrstvy nemohly orientovat v jiném písmu než v domácím. A tak zůstalo vše při starém, Britové konec konců také pořád jezdí vlevo.

I jiní lidé začali číst rusky a dostat předplatné na sovětské časopisy není tak jednoduché jako kdysi, jak mi potvrdili v Poštovní novinové službě. Od sovětského vpádu vychází u nás Týdeník aktualit, který vydává česky a slovensky agentura APN. V posledních dvaceti letech jsem neslyšel, že by se kdo o tomto plátku zmínil, byl to v podstatě věstník sovětských úředních frází; nyní je po něm shánka. Kdo by to byl řekl?

V šedesátém osmém roce jsme Rusko vyhodili ze srdce dveřmi a ono se nám vrátilo oknem. Lidé, kteří se nedávno otrásali odporem nad tupostí sovětské propagandy, sledují nyní v sovětské televizi, jak mladí moderátoři porážejí posvátné krávy sovětské ideologie. Mám pocit, že právě tohle je jedno z největších překvapení, které jsem ve velkých dějinách ve svém životě zažil.

Sleduji všechny Gorbačovovy projevy i řeč jeho těla a gest a nemohu se stále rozhodnout, zda je to skutečně v sovětských poměrech geniální politik, anebo inteligentní sovětský byrokrat, který pluje s proudem, jehož stavidla bezděčně zvedl. Dala by se asi napsat celá kniha o jeho podivném marxistickém liberalismu, který se zrodil z celkem nenápadného kropenatého vajíčka. Gorbačov se na začátku lišil od svých předchůdců vlastně jen chováním a gesty, byl k překvapení celého světa inteligentní, sebejistý a schopný mluvit bez papíru. Své odlišné názory přiděloval sovětskému ideologickému monstru po kapkách. Pamatuji se na jeho předvolební projev ještě za Černěnka, publicita, která byla tomuto projevu věnována v sovětském tisku, naznačovala, že se na sovětské scéně objevil muž budoucnosti. V projevu samém však nebylo téměř nic pozoruhodného, jen akcenty v běžných sovětských frázích byly poněkud jinak rozděleny. Kdyby tehdy Gorbačov promluvil tak, jako třeba nyní na posledním plénu, byl by asi odvečen přímo ze shromáždění pochopy KGB a nejspíš by skončil v nějakém blázinci s diagnózou schizofrenie. Zní to poněkud absurdně, ale já to myslím vážně. Svědčí to jen o obratnosti taktiky, se kterou Gorbačov vykročil po své stezce v sovětské politické džungli. Pořád si ovšem nejsem jist, zda Gorbačov od začátku věděl, kam, na jakou slunečnou mýtinu chce po této stezce dojít. Připouštím, že to vědět nemusel, protože když se jednou strnulá sovětská společnost dostala do pohybu, stačilo mu prostě udržovat se v nejbezpečnějším středovém proudění. Beru to však tak, jak je to nutné v sovětské politické kultuře brát. Chtít na tajemníkovi ÚV, aby se hned na začátku své kariéry prohlásil disidentem, by bylo směšné. Kdo by

potom otevřel stavidla?

Gorbačov zná asi dokonale nálady, které převažují v sovětské nomenklatuře, a střeží si pozorně jedním okem tygra, který je z této strany vždy ochoten skočit. Proto asi také nelituje příliš vad na kostýmu velkého reformátora, které vznikají jeho lavírováním a ne právě ohleduplným zacházením s pravdou. Vždyť si ho pamatujeme, když před svou cestou do Paříže prohlásil v rozhovoru s francouzskými novináři značně podrážděně, že v Sovětském svazu neexistují političtí vězni. Bylo na něm vidět, jak je znechucen netaktností novinářů a každou situací, kterou ho tisknou do kouta. Pamatuji si na to z roku 1968, kdy upřímní českoslovenští reformátoři ztráceli nervy, když je nedisciplinovaní intelektuálové nutili ke krokům, které oni měli naplánovány až za dva nebo tři měsíce. Gorbačov je v takových situacích také nevrlý a doma asi proklíná politickou naivitu sovětských radikálů a nechápavost a nezřízenou podezřívavost západních kremlologů. První muž v Kremlu nemá lehký život. Tito politikové na Východě to mají hrozně těžké, protože se nemohou nechat poznat a vyznat se před lidmi se svými sny a konečnými cíli. Proto nad nimi visí neustále podezření, že vlastně jen pokračují změněnými prostředky ve staré politice a až se pevně usadí, zbudou lidem zase jen oči pro pláč. Já jsem třeba udržoval v šedesátém osmém roce od Dubčeka názorovou distanci a všechno mi bylo málo. Kdybych o něm věděl to, co vím dnes, byl bych se snažil asi poslouchat a nerejpat, jenže moje disciplinovanost by na situaci stejně nic nezměnila. Proč bych vlastně měl politikům důvěřovat, nepamatuji si tady u nás ani na jednoho, který by ve funkci říkal skutečně, co si myslí. A já ani nevím, zda je to možné.

Znepokojuje mě ovšem, jak osamoceně se Gorbačov v sovětském vedení jeví. Ostatní sice také opakují obecné teze perestrojky, ale činí tak vlažně a bez zápalu, jako by si nebyli jisti, jak to nakonec dopadne. Je v tom jistě i kus tradice, všechno důležité se ponechává projevům nejvyššího šéfa, ale i tak je nepřirozené, že káru perestrojky jako by tlačil kupředu jen Gorbačov sám. Vyvolává to podezření, že ti ostatní nejsou Gorbačovovými reformami nijak nadšeni a že ho blahosklonně pozorují a čekají na chvíli, kdy se mu otřese půda pod nohama. Možné je také, že nemají, snad kromě Jakovleva, na to, aby přišli sami s nějakou novou a neotřelou myšlenkou. Nejhorší by ovšem bylo, kdyby to Gorbačov prostě zakázal. Dal bych polovinu svého životního minima za vstupenku na zasedání politbyra, za možnost poslechnout si, jak ti lidé spolu mluví, jestli mají i svůj osobní jazyk a osobní postoj. Je však docela možné, že bych po takovém zážitku propadl depresi a hledal ve vesmíru nějakou planetu, kam bych mohl poslat své vnuky jako první osídlence.

Vůbec nechápu například, o čem si může Gorbačov povídat s Gromykem. Tato neskutečná postava sovětské zahraniční politiky, věrný propagátor Brežněvových pitomostí, nemůže být přece stoupencem nového myšlení! Možná je všechno jednodušší a Gromyko je skutečně nějakým strejčkem Raisy Maximovny, a byl mu tedy po domácí poradě přidělen výminek v Nejvyšším sovětu. Sympaticky působí naopak bělovlasý Ševardnadze, bývalý šéf KGB v Gruzii. Sympatický šéf Bezpečnosti je typické *contradictio in adjecto*. V Sovětském svazu je však i toto možné. Ryžkov vypadá civilizovaně, ale působí mdle, cítí se být pánem státního aparátu a asi nemá moc chuti provokovat ho existenční nejistotou. Ligačov, kterého všichni označují za Gorbačovova konzervativního protivníka, působí tak nevýrazně, že bych se nedivil, kdyby se později ukázalo, že si ho Gorbačov za protivníka sám vybral. Jediným nebojácným mužem v obskurním společenství vůdců, které lid nikdy nepověřil vůdcovstvím, byl zřejmě Jelcin. Avšak zvláštní myslitel to asi také není. Těžko však soudit, uzavřenost sovětské politické kultury činí z každé osobnosti politického života do budoucnosti hádanku.

Milovaný tutor našich vedoucích soudruhů, Brežněv, dostává ovšem v posledních Gorbačovových projevech co proto. I když se to děje poněkud jinak než ve Stalinově případě, skutečnosti, které

vycházejí postupně najevo o dvacetileté Brežněvově vládě, jsou otřesné. Když se řekne, že v posledních čtyřech pětiletkách nebyl zaznamenán vlastně žádný přírůstek národního důchodu a že to, co bylo vykazováno, byl vlastně podvod, pak už skoro není co dodat. Nejzrůdnější musí však člověku připadat prozrazení významu, který hrál v sovětském státním rozpočtu příjem z prodeje vodky. Brežněv sám asi nemohl za to, že sovětští občané pijí jak duhy. Zrůdná je kalkulace, chladné rozhodnutí udržovat reálný socialismus při životě i za cenu růstu alkoholismu a degenerace národa. Kdyby už nic jiného proti Brežněvovi nebylo, tohle stačí. Protože jsem nikdy v Sovětském svazu nebyl, nikdy jsem pořádně nechápal zvrácenost ruského alkoholismu. Slyšel jsem historky o nákladních autech, která sbírají ve městech opilce na ulicích, ale myslel jsem si, že jsou horší věci. V jednom z řídkých setkání s Rusy jsem dvěma sovětským intelektuálům položil otázku, co považují za hlavní problém Ruska. Myslel jsem, spíše jsem dychtivě očekával, že se rozhovoří o mně ještě neznámých aspektech systému, ale oba odpověděli shodně a stručně, jedním slovem - alkoholismus. Byl jsem zklamán, ti dva však věděli, o čem mluví. Při cestách vlakem jsem někdy čítával sovětské detektivky. Velká literatura se zmiňovala o pití decentně, detektivky mnohem otevřeněji. Pamatuji si na povzdech sibiřského dělníka, který jsem v detektivce zaznamenal: Co mám z toho, že tady vydělávám velké peníze, mohu si akorát koupit vodku, nalít ji do vany a koupat se v ní! Tuhle větu jsem četl někdy na konci sedmdesátých let a ruskému cenzorovi připadala asi nevinná. Přestože právě v této větě se zkoncentrovala celá beznadějnost ekonomického vývoje v době stagnace, jak se říká.

Celý svůj dospělý život žiji s vědomím, že tento systém je založen na lži, a přesto se neubráním ustrnutí, když uslyším některé skryté pravdy.

Když umřel tenhle Leonid Iljič, o kterém byla řeč, přijel jsem právě do Prahy. S Ludvíkem Vaculíkem jsme šli do Domu československo-sovětské družby, nebo jak se tomu říká, protože Ludvík pravil, že je to pro tuhle chvíli to pravé místo. Vaculík o tom píše v jednom svém fejetonu. Dal jsem si moskevskou vodku, protože jsem si myslel, že to je pro tuhle chvíli ten pravý nápoj. Jak málo jsem však tehdy věděl o strašlivé souvislosti mezi tímto nápojem a „vůdcovskou“ rolí zemřelého.

5. 4. 1988

Nechal jsem trochu plynout čas, abych měl odstup od demonstrace věřících v Bratislavě dne 25. března. Byla to podivuhodná událost. Město, ve kterém žiji a s kterým se spojil i můj osud, se najednou dostalo na první místo v zahraničních zprávách a stalo se předmětem rozhovorů po celé zemi. Bylo to pro všechny překvapením, protože právě Bratislava se tvářila po dvě desetiletí jako mrtvý brouk. Vím dobře, že tato mrtvolnost byla s pýchou předváděna místními funkcionáři jako vzor klidu a pořádku zvláště v kontrastu k nepokojné Praze. A najednou báb! Vodní děla, obušky a psi, ozbrojenci v přilbách brutálně rozhánějící pokojný dav věřících. To vše proslavilo hlavní město Slovenska více než hudební slavnosti.

Protože vím, jak byla vigilie vymyšlena a jak zorganizována, mísí se smutek nad barbarstvím moci s pobavením nad tím, jak několik lidí, mírných, bezbranných a usměvavých, vytočilo až k nepřičetnosti moc, která o sobě tvrdí čtyřicet let, že je věčná a neotřesitelná jako skála. Když jsem pozoroval přejíždění kropicích vozů, zaparkovaná auta se zamřížovanými okny a slyšel pak o obrovském nasazení represivní techniky, představoval jsem si, co předcházelo. Štáby ozbrojenců permanentně zasedaly a radily se nad mapami města. Byly zmobilizovány podpůrné složky, vydány rozkazy, hesla, zásady spojení atd. Na cestách byly zřízeny kontroly, zadrženy vlaky a autobusy, mládež na školách byla varována, aby se nepřibližovala k náměstí. Znovu jsem si uvědomil, že odcizené politické struktury, jejich policejní a vojenské organizace se chovají infantilně. Ztratily již všechna čidla pro poznání skutečnosti, soudnost, a stále jasněji se u nich projevuje jakési předškolní pojetí světa jako prostoru ke hraní, k nebezpečnému hraní, jak to často u dětí vidíme.

5. 4. 1988

Nechal jsem trochu plynout čas, abych měl odstup od demonstrace věřících v Bratislavě dne 25. března. Byla to podivuhodná událost. Město, ve kterém žiji a s kterým se spojil i můj osud, se najednou dostalo na první místo v zahraničních zprávách a stalo se předmětem rozhovorů po celé zemi. Bylo to pro všechny překvapením, protože právě Bratislava se tvářila po dvě desetiletí jako mrtvý brouk. Vím dobře, že tato mrtvolnost byla s pýchou předváděna místními funkcionáři jako vzor klidu a pořádku zvláště v kontrastu k nepokojné Praze. A najednou báb! Vodní děla, obušky a psi, ozbrojenci v přilbách brutálně rozhánějící pokojný dav věřících. To vše proslavilo hlavní město Slovenska více než hudební slavnosti.

Protože vím, jak byla vigilie vymyšlena a jak zorganizována, mísí se smutek nad barbarstvím moci s pobavením nad tím, jak několik lidí, mírných, bezbranných a usměvavých, vytočilo až k nepřičetnosti moc, která o sobě tvrdí čtyřicet let, že je věčná a neotřesitelná jako skála. Když jsem pozoroval přejíždění kropicích vozů, zaparkovaná auta se zamřížovanými okny a slyšel pak o obrovském nasazení represivní techniky, představoval jsem si, co předcházelo. Štáby ozbrojenců permanentně zasedaly a radily se nad mapami města. Byly zmobilizovány podpůrné složky, vydány rozkazy, hesla, zásady spojení atd. Na cestách byly zřízeny kontroly, zadrženy vlaky a autobusy, mládež na školách byla varována, aby se nepřibližovala k náměstí. Znovu jsem si uvědomil, že odcizené politické struktury, jejich policejní a vojenské organizace se chovají infantilně. Ztratily již všechna čidla pro poznání skutečnosti, soudnost, a stále jasněji se u nich projevuje jakési předškolní pojetí světa jako prostoru ke hraní, k nebezpečnému hraní, jak to často u dětí vidíme.

K těmto infantilním manévřům došlo kvůli několikařádkové výzvě k pokojnému shromáždění se svíčkami, kterou odevzdal ke schválení příslušným úřadům dr. František Mikloško. Zním znám tohoto muže, nikdy jsem ho neviděl zlostného nebo rozčileného, nikdy jsem ho neslyšel použít hrubší slovo. Šíří kolem sebe auru velmi neformální křesťanské laskavosti a o jeho umírněnosti se může přesvědčit každý mravenec, který mu vyleze na hřbet ruky. Ostatně ti, kteří ho v příslušných dnech zatkli, ho znají jinak. Zosnovali výpad hrubého násilí proti lidem, kteří se svátečně oblékli, aby se na náměstí pomodlili a zazpívali několik písní, které, pravda, zpěvníky pro svazáky neuvádějí. Tak to bylo, a po rozehnutí bratislavské demonstrace se zvýšila přehlednost světa, ve kterém žijeme.

Tato přehlednost našeho světa (v různých variacích jsem se o ní dovídal i na ulici) ovšem vyrůstá jen z Patočkova „přirozeného světa“; jen v tomto světě vidíme ozbrojence, jak se vrhá s obuškem a s ochranným štítem z plexiskla na tiše se modlící dívku, v jasném mravním světle. Zděšení je právě jen v tomto světě, a ne ve světě mladého muže, který plní rozkaz, a tím méně ve světě těch, kteří po zralé úvaze takový rozkaz vydali. Že je to hrozné? Samozřejmě, že je to hrozné. A nejhroznější je, že se musíme vyrovnat s tím, že ač žijeme všichni na jedné planetě, nejsme všichni bytujícími v přirozeném světě.

Rozkazy, které vyzvaly řidiče policejních aut, aby vjeli do davu, aby bili a odvlékali lidi, kteří nekladli žádný odpor, přišly z nepřirozeného světa, ze světa odcizené politické moci a ten je zachycen v přirozeném světě jen cípkem malých dějin těch lidí, kteří propadli sebeklamu, že je moc činí jinými, že ne mravní světlo, ale světlo vycházející z moci dodává světu řád a přehlednost. Tihle lidé správně pochopili, že Bůh nemá v jejich světě co pohledávat, protože ruší jeho přehlednost, a když už někteří lidé bez něho nemohou být, pak ať slouží svému mýtu na předem vyhrazených místech a

nedotýkají se pořádku, který si moc do světa zavedla.

Nemám zvláštní radost z toho, že tento svět dovedu popsat a že rozumím mechanismům, které jím hýbají. Není na tom nic pěkného. Tuším, jak to bylo. Tajemníci zachmuřeně četli několikařádkovou výzvu k demonstraci a spojovalo je jedno mínění: když neučiníme nic a všemu necháme volný průběh, když demonstraci povolíme, sejde se nám na náměstí řekněme dvacet tisíc lidí, možná i padesát tisíc, teplo z hořících svíček bude stoupat k obloze a zpěv bude otřásat zdmi domů a bude ho slyšet daleko. Lidé se začnou objímat a plakat dojetím, poroste v nich sebevědomí a soudržnost. Nikdo nemůže říci předem, kam to pak všechno povede. Bude se to vše odehrávat před objektivy cizích televizních společností. Budou nás sice chválit za naši velkorysost a toleranci, ale početní nepřátelé to vše budou pokládat za projev naší slabosti a začnou zvedat hlavu. Ne, máme jen jedinou možnost, uchýlit se k násilí, a to tak hrubému a rozhodnému, aby i do budoucna bylo všem jasno, že každý pokus projevit veřejně názor odlišný od předepsaného se setká s brachiální silou. Když obuškem, tak rovnou do hlavy.

Bohužel má taková úvaha přísnou logiku světa, ze kterého přichází, je organicky sepjata s tradicí, kterou totalitní systém vytvořil, odpovídá daným poměrům a stavu ve společnosti. Jiná úvaha by mohla přivodit efekt příslovečné sněhové koule, která se začíná valit po svahu vlhkého sněhu. Tohle vědí jedni i druzí. Takto tedy vypadá drátěná ohrada, ve které je uvězněn přirozený svět a i svět naší každodennosti. Ti lidé, kteří přišli na demonstraci, věděli předem, že budou tak jako staří křesťané předhozeni lvům, ale učinili tak proto, aby se aspoň na chvíli z obecného uvěznění vytrhli. Má zkušenost mi říká, že taková chvíle z lidského života nemizí, usazuje se v něm a ovlivňuje jeho další běh.

Nevěřím velmi na to, že by z pátkových událostí politická moc vyvodila nějaké rozumné poučení. Rozumná reakce na živý projev společenskosti je proti logice této moci. Je to všechno dáno vlastně tím, že moc je majetkem menšiny a že tudíž každý projev společenské emancipace se jeví jako útok na tuto menšinu, i kdyby ani tak nebyl zamýšlen. Je to veliké neštěstí země, ve které žijeme, protože tyto jednoduché mocenské počty tarasí cestu do budoucnosti a automaticky kormidlují až k hořkému konci, zarmucujícímu pro všechny. Ve vlastním opevnění je totalitní moc v situaci hráče šachu, který se dostal do časové tísně a navíc uvízl v matové síti, bez další úvahy musí dělat vynucené tahy, které postavení na šachovnici jen zhoršují. Znalci obvykle již za takového stavu odcházejí od stolku hráčů; šachista v beznadějném postavení ovšem může předstírat, že na něco přijde, nebo že protivník, v našem případě neúprosná potřeba dějin, bude raněn slepotou a udělá nějakou chybu. A tak hráč sedí a sedí až do poslední vyměřené sekundy, všem je už vlastně jen pro smích. Jenže v dějinách totalitních systémů známe jen málo příkladů hráče, který pochopil neodvratnost prohry, vstal, podal ruku soupeři a odešel. Obávám se, že my v této republice nemáme tu čest hrát s takovým výjimečně chápavým soupeřem.

Bratislavská pátková manifestace věřících ve prospěch náboženské svobody a lidských práv bude mít v dějinách Slovenska jistě zvláštní postavení. Motivace odvážlivců, kteří se přišli vystavit ranám a vodnímu proudu, byla ryze duchovní. Nešlo o peníze, nešlo o lepší pracovní podmínky, o ceny rajčat nebo vysoké daně, šlo skutečně o rozšíření prostoru pro duchovní život, o právo na víru a lidskou důstojnost. Tohle nikdo nebude moci popřít, i když samozřejmě bude režimní propaganda omílat fráze o zištných cílech a skrytých ambicích. Celé dějiny odporu vůči mocným měly většinou materiální základnu. Lidé, kteří přišli na Hviezdoslavovo náměstí, měli jistě možnost se slušně naobědvat a zastavit se cestou ještě v cukrárně a dát si zákusek se šlehačkou. Nad svíčkami zhašenými větrem a deštěm se jako požadavek skutečně vznášela touha po duchovní svobodě. Přirozeně byl tu i požadavek jmenování nových biskupů do osiřelých diecézí, ale nemyslím si, že stál

výš než mravní potřeba stát konečně rovně, nehrbit se a hlásit se otevřeně k víře předků. Mluvil jsem s mnoha mladými lidmi, kteří utržili rány a promokli na kůži, a proto nemám pocit, že přeháním, když řeknu, že hlavní motiv manifestace byl metafyzický.

V katolicismu samém, který vyznává poslušnost, to možná byl čin sporný. Věřící neuposlechli nervózních a upatlaných výzev těch kněží, kteří obhospodařují kostely a kterým dal režim k dispozici dokonce i televizi. Křesťanské svědomí odvozené z potřeby žít v pravdě je vždy trochu kacířské, rozhodně vůči té části naší církve, která dává císaři všechno, na co si císař vzpomene, hlavně veřejně proklamovanou poslušnost a oddanost. Úvahy ordinářů se v mnohém podobají ve své logice úvahám odcizené moci přežít, zachránit, co se dá, neprovokovat, spoléhat na čas atd. Smůla je v tom, že budoucnost nikdy jednoznačně neukáže, který postoj se lépe vyplatil.

Tiché a rovné stání na náměstí se nikomu z účastníků demonstrace nevyplatí. Jak znám tento režim, nezůstane u obušků, na sta lidí bylo předvedeno, byli zapsáni do černých knih, jiní byli fotografováni, filmováni, na mnohé dojde později, za dlouhá desítiletí si režim vypracoval množství metod, jak lidem znepříjemnit život. Pořád je to totéž. Ale stát nezakalkuloval jednu věc. Mnozí z těch, kteří přišli, zažili a viděli, už nejsou stejní, jak byli předtím. Pocit vzpřímeného postoje v nich zůstane a zůstane v nich též nebojácnost, a to vše jsou nebezpečné vklady do budoucnosti.

7. 4. 1988

Před třemi týdny měl pětasedmdesáté narozeniny Dominik Tatarka. Napsal jsem o něm obdivný text a zanesl jsem mu ho. Dominik seděl jak jindy ve svém křesle, ale já jsem věděl, že vše už je jiné než jindy. I on to věděl. Byl už poznamenán nachylujícím se časem a nemocí, pomalu se vzdaloval, vzdalovaly se i jeho zájmy. S budoucností už nechtěl mít nic společného, na mé obligátní dobré předpovědi nereagoval, ani osud jeho knih, jeho děl, který směřoval k příznivějšímu obratu, ho už velmi nevzrušoval. Text, který jsem napsal, jsem mu dal až při odchodu. Přestal jsem mít pocit, že ocenění, obdiv a chvála zlepší člověku náladu v každé situaci. V Dominikovi už literátská ješitnost umřela a já jsem se ani nesnažil vypoodobnit pomník, který bude jeho dílu jednou na Slovensku vystavěn.

Řízením osudu se stalo, že jsem měl možnost seznámit se s mnoha spisovateli; někteří z nich jsou tiší a nenápadní, přestože jsou autory vzrušujících příběhů. Dominik Tatarka je bouřlivá a vzrušující osobnost, je fascinující osobností nezávisle na literatuře, byl jsem často svědkem toho, jak jím byli okouzleni lidé, kteří od něho nečetli ani řádku. Byl takový vždy.

Když jsem ho viděl prvně, snad v roce 1955, četl jsem možná jen jednu jeho knihu, asi tu nejméně zajímavou. Přesto si na to setkání pamatuji do všech detailů. Byl jsem tehdy mladý a asi i naivní příležitostný recenzent a na Tatarku jsem narazil v jedné redakci. Byl to temný chlap s modrýma očima, v té chvíli roztrpčený, uražený a rozzuřený. Sedl jsem si tiše do kouta a poslouchal. Tatarkovi cenzura pozastavila nějaký článek, šlo o nějakou absurditu, o krupony z prasat, tuším, o nějaké nařízení, které mělo lidem znechutit chovat prasátka pro vlastní potřebu. Tatarka běsnil tak nádherně, že jsem z něj nemohl spustit oči. Bránil tradici domácí zabijačky, bránil sedláka proti blbému státu. Redaktor, který ho znal lépe než já, ho nechal vyzuřit a pak mu řekl, že zákaz přišel z nejvyšších míst. Tehdy vládl na Slovensku Karol Bacílek, muž, o jehož primitivně nebylo pochyb. Redaktor poradil Tatarkovi, aby zašel do jakéhosi ateliéru, ve kterém Bacílek pravidelně hrává mariáš, a promluvil si s vůdcem o kruponech, při mariáši je prý nejvyšší představitel přístupný i drobným výhradám. Tatarka zachrochtal něco tak opovržlivého, že jsem zatajil dech, a odešel. Dodnes lituji toho, že jsem nevyšel s ním, určitě bychom zašli někam na sklenku, protože Tatarka vypadal, že se nutně potřebuje něčeho napít. Ačkoliv kdoví? Tatarka byl ve svém hněvu strašlivě přesvědčivý a já bych se možná dostal pod vlivem této přesvědčivosti mnohem dříve do nesnází, než bylo sudičkami naplánováno. Ještě jsem nestihl založit ani rodinu.

V obdivném textu jsem psal o tom, jak jsem se poprvé setkal s těmi texty, kterým Tatarka říkal „písačky“. V sedmdesátých letech mi Tatarka při každé návštěvě ukazoval starý kufr plný zpřeházených rukopisů, některé se válely i na zemi, a říkal: „Vidíš, tu sú moje písačky!“ Nemohl té spouští v kufru říkat knihy nebo rukopisy knih, v té době nevěděl a ani možná nevěřil, že z nich někdy skutečné knihy budou. Proto tomu říkal písačky a v tom slově je obsažen také hluboký smutek spisovatele, který léta píše v samotě a izolaci, bez naděje, že z rukopisu se stane jednou kniha, vytištěná, svázaná a také čtená. Tatarka říkal písačky všemu, co tehdy napsal, i těm textům, které potom vyšly v českém překladu pod názvem Sám proti noci. Knihu přeložili manželé Binarovi a já při té příležitosti musím říci, že tito Moraváci provedli s Tatarkovou slovenštinou jakési kouzlo. Při čtení jsem neustále zapomínal na to, že čtu český text, v tajemném podloží jejich překladu jsem stále slyšel Tatarkovu slovenskou dikci.

Písačky z kufru jsem četl, když autor ještě neměl ani chuť, ani sílu myslet na něj jako na knihy. Až Ján Mlynárik v exilu připravil knihy k vydání, a posloužil tak velmi autorovi i slovenské literatuře. Vzpomínám si však zřetelně na to, že jsem při čtení opravovaných a upracovaných stránek nepochyboval ani na okamžik o tom, že jsem v této chvíli čtenářem velké literatury.

Jsem rád, že se Tatarkovi dostalo přes oficiální izolaci vrcholného literárního uznání. Porota, složená z českých spisovatelů, o jejichž kvalifikovanosti není sporu, mu jako prvnímu udělila Seifertovu cenu. Již před tím byl však Tatarka často zahrnut projevy uznání a přátelství na neformálních schůzkách zakázaných spisovatelů. Mladší generace slovenské inteligence mu prokazuje vřelou úctu a obdiv a jednou se ještě ukáže, jak hluboký vliv na tuto generaci svým uměním a postojem měl. Mladí mu přijdou zřít zahrádku, vymalovat pokoj, přijdou i s dětmi zazpívat na vánoce koledy. Občas se objeví i cizinci, kteří o jeho výjimečném postavení ve slovenské literatuře vědí. Možná mu dokonce i někteří svazoví spisovatelé tuto neformální úctu závidí. Nedávno vyšel ve Francii jeho *Démon souhlasu*. Jak často se stane slovenskému spisovateli, že je přeložen do světového jazyka? Tatarka by však měl být překládán ještě a ještě. Sami však víme, jak to chodí. Proč by se měl bláznivý svět zajímat o jemné předivo jeho imaginace, o jeho rozechvívající vzpomínky na krásu a vznešenost starého vesničanství, o jeho úvahy o významu obřadnosti, pohostinnosti, obcování, o již neexistující posvátný vztah k domácím zvířatům, o jeho dobře utajené interpretace Lévi-Strausse, o jeho autostylizaci karpatského pastiera a o jeho vkořenění do pradávných kultur střední Evropy? Podoby lásky mezi mužem a ženou jsou u Tatarky zahaleny náročnou mystikou, jazykovými novotvary a mají velmi daleko k hard sexu, který jde v literatuře na odbyt. Takže Tatarka zůstává pro radost hlavně Slovákům a potom těm Čechům, kteří nejsou líní číst slovensky. V Tatarkově případě je jich naštěstí dost.

Hanbou však je, že o Tatarkovi mlčí již bezmála dvacet let celá slovenská literární historie a literární věda. Jako kdyby tu nebyl. Je to i neštěstí, protože slovenská literatura není tak bohatá na literární jevy překračující svým významem hranice národního společenství, aby si mohla dovolit nevést Tatarku ve svých účtech. Ještě jí za to jednou bude pořádně stydno.

Tatarka si ovšem může za svou vyděděnost trochu i sám. Ne však proto, že vedl v šedesátém osmém průvod demonstrantů městem a že vstoupil do chartovního společenství. I jiní slovenští spisovatelé mají za sebou těžké hříchy. Tatarka je příliš odlišný. Jako málokdo ze slovenských spisovatelů je zakořeněn ve slovenskosti, v lidové tradici a přírodním pojetí světa. Jenže Tatarka toto slovenské zakořenění vyzvedl do evropské kulturní roviny, přisvojil si je jako přednost a ne jako omezenost. Nikdy netrpěl pocitem malosti, spokojenosti v malém, ale našem, přesahoval. Cítil se s kýmkoliv jako rovný s rovným, svou slovenskost si interpretoval jako vklad do evropských kulturních souvislostí, nejen v literatuře, ale v celém národním bytí. Po celou tu dobu, co ho znám, jsem v jeho nitru neobjevil ani stopu obranného nacionalismu. Dodnes jsem nepochopil, jak mohli právě jeho obvinít v padesátých letech z buržoazního nacionalismu. Tatarka mluví o nacionalnosti s bezprostředností člověka zabydleného ve světových kulturách. Říká třeba: *Vieš, ten Poliak Wojtyla... nebo... Hla, aké krásne chasidské oči má táto Židovka... nebo o Havlovi... pozri, tento Čech, kníže Václav!* Tatarka mluví o národech tak, jako by se těšil z rozmanitosti světa. Tatarkova zabydlenost v Evropě, daná i jeho vzděláním s francouzskou orientací, je už dnes řídká a je podle mého jednou z příčin jeho tíživé osamocení. Není to pocit nového data, sahá až do začátků padesátých let. Ač z prostředí slovensky nejtypičtějšího, z tradičně katolické vesnice na polsko-slovenském pomezí, byl Tatarka svým vnitřním ustrojením, svou zkušeností z pražských studií a z pařížského pobytu snad nejvíce ze všech slovenských spisovatelů „vržen do světa“ ve starém existenciálním smyslu. A snad také nejradikálněji toto své vržení do světa zpracoval. Osamocení tohoto spisovatele není daná jen

politicky, je to solitérství stejného druhu, které známe i u jiných významných spisovatelů. Jenže na Slovensku a u člověka, který je umělcem obcování mezi lidmi, chutná hořčeji.

Tatarkova výlučnost pramení však i z výlučnosti tematické a stylové. Ve slovenské literatuře, která má stále ještě blízko k tradici realisticky vyprávěného příběhu, je Tatarka od začátku někde jinde. Vypráví celý život vlastně jen svůj vlastní příběh, a to způsobem, který čtenáři nedovolí vydechnout, vypráví ho s provokující obnažeností a s ohromující upřímností. Jak v rozhovoru, tak i v psaní jde Tatarkovi jen o vlastní ontologii a o ontologii příbuzných lidských bytostí. A přirozeně pak o fascinující polaritu muže a ženy. Znáte to přece: Muž kosil a žena odoberala... Na poludnie si sadli, najedli sa, napili sa studenej vody a niekedy sa aj pomilovali... Dnes prídu z práce do paneláku a vidia, že sú cudzinci. Tatarka umí do nekonečna rozvíjet toto téma, v rozhovorech i v knihách. Žena není u Tatarky nikdy onou moderní partnerkou v sexuální hře, ale mystériem, řečeno urážlivě pro feministky, objektem niterného průzkumu, erotické obřadnosti, krásy a slavnosti.

Tatarka žije v osamocení, protože vše, co jednou domyslel, si už ponechal. A jak jinak, i u něho mělo toto domýšlení bolestnou povahu a vracelo se oklikou často zpět. Odvrhl kdysi náboženskost, aby se k ní oklikou vrátil. Pojmenoval však Démona souhlasu, a již mu nikdy nepodlehl.

Pravděpodobně nebude nikdy zapomenuta hanba, která už je uložena v národní paměti, hanba nad tím, jak byl Tatarka po dvacet let obklopen krutou nevšímavostí a jak bylo zamlčováno celé jeho novější dílo. V naší části světa se sice něco podobného dělo napořád, ale ztráty chudých jsou vždy tragičtější než ztráty bohatých. Nepřeji si nic tak silně, než aby to všechno už jednou skončilo a aby někdo jiný než já řekl nahlas a jasně, čím Tatarka ve slovenské literatuře byl, je a bude.

Od Tatarků se jde k nám úbočím posledních vršků Malých Karpat před spádem k Dunaji. Je to příjemná cesta, dole svítí město, ne jako metropole, ale přece jen lidské sídliště. Před patnácti lety jsem se tudy vracel snad v nejhlubší depresi celé té kostižerné doby. Dosti jsme s Dominikem pili a on upadl do nálady, ve které mu ohromně šlo rozvíjení pesimistických vizí. Jeho obraznost byla děsivá, opírala se hlavně o symbol nebozezu, který k nám proniká ze všech stran. „Bud' ticho a budeš ich počuť, ja ich počujem každú noc, vrtajú a vrtajú,“ říkal Tatarka. „Kdo?“ ptal jsem se. Tatarka se záhadně usmíval a s gestem, které zahrnovalo celý svět, řekl: „Oni!“ Bylo to v zimě, v některé z těch zim, a byla to velmi špatná cesta domů.

22. 4. 1988

Prý se přestavba musí urychlit, a proto se kvapem přestavuje centrum. Nic z této „přestavby“ se sice národa nedotýká, ale v centru panuje zřejmě velké vzrušení. Kdo půjde, kdo zůstane a kdo se vyšvihne výše? Sebeklam stranického a státního establishmentu o vlastní důležitosti roste až do nebe. Možná skutečně věří, že hýbou živou sociální skutečností a hnětou ji jako poddajné těsto, přesně v intencích známého německého vtipu o Walteru Ulbrichtovi. Při pohledu na sebejistou vážnost všedních tváří vysokých úředníků, které nám nyní předvádí televize, na zrychlující se tok frází a zhistoričťování dané chvíle se mě zmocňuje tichý údiv. Ti lidé jsou snad skutečně přesvědčeni o tom, že jejich postavení v úředním centru je dějnotvorné, že na nich závisí další osud země. Snad dokonce i věří tomu, že tajemné přesuny na místech tajemníků, slučování ministerstev a neprůhledné a podvodné rozpouštění středního článku řízení přivedou zemi na start k nebývalé ekonomické efektivnosti. Rád bych se těch lidí zeptal, ale mám obavy, že by mi nerozuměli.

Před několika dny jsem rozmlouval s jedním britským profesorem o celém tom ideologickém spletní, který jsme zdědili z devatenáctého století. Oxfordský profesor, vyznáním neokonzervativce, prohlašoval, že jednou z nejhorších levicových tradic je trvání na „simple solutions“. Na všechny zapeklité a komplikované sociální problémy měla socialistická tradice jednoduchá řešení, která pak v praxi vždycky selhala. Zvláštní, že mě to dosud nenapadlo, přestože jsem byl nejmíň stokrát očitým svědkem takových „simple solutions“. Tak povstalo například centrální řízení národního hospodářství, tak typické pro všechny reálné socialismy. Byrokraticko-nařizovací metody jsou nejjednodušší, centralizace je nejjednodušší. Je to všechno tak jednoduché jak Parkinsonovy zákony. Pamatuji se na to z doby, kdy jsem pracoval ve stavebnictví. Tři hospodářská střediska pracovala špatně a jedno slušně. Ředitel je tedy sloučil do jednoho a podřídil ho stavbyvedoucímu, který pracoval slušně. Ten ovšem ztratil přehled a nová jednotka fungovala hůře než čtyři předcházející. Jednoduché řešení: ředitel na vyšší úrovni spojil tuto jednotku s jinými do vyššího celku. Výsledek se dostavil okamžitě: zavládl vyšší stupeň chaosu, ve kterém se rozdílné lidské schopnosti, hlavně ty dobré, naprosto ztratily. Když mě přijali do stavebnictví, nastoupil jsem ještě k malému přehlednému útvaru. Když se teď vrátím někdy na návštěvu na své bývalé pracoviště, shledávám se pouze s chaosem obrovského koncernu, který vykonává všechny stavební práce ve městě. Úpadek se prohlubuje a jednoduchá řešení vzkvétají.

Celá československá „přestavba“ se uchyluje ke snadným řešením, kterými jsou nakonec vždy řešení byrokratická. Hlubokou krizi, která zachvátila nejen národní hospodářství, ale metastázovala do všech oblastí národního života, hlavně pak do oblasti mravní, v níž ohrožuje samotnou národní identitu, se establishment snaží vyřešit tajemnými přesuny v centru a personálními výměnami, za nimiž se skrývají osobní přichylnosti nebo averze.

Z kabinetů stranického a státního aparátu se vynořují šedivé bytosti, které za hranicemi těchto kabinetů nikdo nezná. Tomuto aparátu už je čtyřicet let, a tak je docela možné, že někteří lidé se v něm už narodili, jejich matky-sekretářky je porodily v kancelářích, tam vyrostli, tam byli vychováni a pak si prostě sedli za stůl. Stále častěji jde o lidi, kteří nic jiného nedělali, než že něco řídili, jedno co. Nemají žádnou osobitou zkušenost, jen zkušenost z aparátu. Českým ministrem kultury se stal muž, o kterém jsem nikdy předtím neslyšel. Je to má vina? Stále častěji se objevují v řídicím aparátu muži bez vlastností. V šedesátých letech byl špatným ministrem kultury jistý Kahuda. Když byl z funkce

odvolán, začal se věnovat parapsychologii, což znamená, že v něm něco dřímalo, nějaká vlastnost, která nebyla úplně šedivá. Kdysi to bylo ještě možné, i když se tím systém samozřejmě nevylepšoval. Malenkov, Stalinův oblíbenec, se na stará kolena stal věrným údem pravoslavné církve a dotáhl to pryč na arcijáhna. To znamená, že ve struktuře jeho osobnosti muselo už tehdy být něco neaparátnického.

Je jistě i důsledkem posledních dvaceti let, že v aparátech vyrostly desetitisíce lidí bez vlastností. Byl takový požadavek, nikdo se nesmí odlišovat. Co by asi tito lidé dělali, kdyby jim společnost naznačila, že je už nepotřebuje? Marně vzpomínám na nějaký případ, kdy se člověk po odchodu z aparátu nějak výrazně uplatnil, vynikl v nějakém oboru nebo se dokonce proslavil. To bude v budoucnosti veliký problém ve všech státech východní Evropy. V Sovětském svazu je pryč sedmnáct miliónů byrokratů. Výkonná moc většiny z nich je malá, ale je to moc, tihle lidé jsou sociální základnou systému a asi by je neuspokojilo, kdyby jim bylo nabídnuto jakési bezpracné životní minimum.

Marx i Lenin vždy zdůrazňovali, že jednou z prvních úloh skutečné revoluce musí být zničení starého státního aparátu. To se provedlo dokonale, nebylo to ostatně tak těžké. Jako student jsem bydlel v podnájmu u bývalého vedoucího úředníka magistrátu. Domácí, který na fotografiích figuroval vždy v bezvadně ušitém obleku, pracoval jako natěrač. Nová práce ho nebavila, unavovala a vykonával ji špatně. Nenáviděl režim onou tichou, ale neutuchající českou nenávistí po celý zbytek života. Kdyby ho nový režim převzal, byl by mu asi sloužil stejně loajálně jako režimu předcházejícímu. Nový muž na jeho místě pracoval zřejmě taky špatně a ze začátku možná i s nechutí.

Jenže to, co tu naznačuji, patří do starých časů. Dnešní aparáty jsou jiné. Vybujely na národním těle jako nádor a už dávno nejsou pouhými administrativními službami, jejich hlavní úlohou je výkon moci. Ideologická půda, ze které vyrostly, už dávno přestala rodit a aparáty si tím spíše uvědomují svou svébytnost a své nenormální postavení vůči společenskému okolí. Klopýtání všech perestrojek mají na svědomí právě tyto aparáty. Historicky je to dosti ojedinělá situace, nemohu si vzpomenout na žádný precedens, ve kterém by přestaly najednou fungovat budovy s tisíci zaměstnanci, všechna ta přídatná zařízení, odnože a výhonky na všech úrovních. Budu muset nahlédnout do spisů starého Kropotkina, jestli je tam nějaký návod.

Přitom se mi už skutečně stalo, že mi jedna laskavá úřednice dobře a kvalifikovaně poradila v nějaké spleť administrativní záležitosti a jeden úřad se mnou zdvořile korespondoval a nabízel se mi, že bude dokonce vymáhat mé pohledávky v zahraničí. V celé mé životní zkušenosti to však byly anomálie.

23. 4. 1988

Vzrušení v Rusku, vzrušení ve světovém tisku. Leningradská učitelka Nina Andrejevna napsala nesmělou obhajobu stalinismu a článek vyšel v Sovětskoj Rossiji. Budoucnost přestavby je ohrožena, Gorbačov je v defenzívě. Obyčejná ženská z katedry marxismu, jakých jsem znal kdysi aspoň sto, nijak zvlášť chytrá a naprosto neznámá, zasáhla do dějin. Jak se ukázalo později, lidem přeběhl mráz po zádech, jak přiznali žurnalisté, všichni se stáhli, zvonily telefony, ale nikdo nic nenapsal. Každý usoudil celkem správně, že za učitelkou někdo musí stát, že odněkud přišel pokyn, že ve špičkách probíhá mocenský boj, nikdo neví, jak dopadne, je třeba vyčkat. Gorbačov, na návštěvě v Jugoslávii, se zřejmě rozčílil, dal pokyn Jakovlevovi a ten napsal do Pravdy článek. Všichni si zas vydechli a teď se pustili svorně do ubohé Niny.

Už jsem měl chuť uvěřit ruské inteligenci a jejímu zanícení pro pravdu, její neohroženosti a neohroženému úsilí skoncovat se lží. Avšak dva týdny strnulosti, které nastaly po uveřejnění dopisu leningradské učitelky, mě opět vrátily z oblaků na zem. Jak všichni ztichli, jako když se v cirkuse práskne bičem. Ti lidé musí mít strach usazený už v mozkových buňkách. Co se toho namluví o společenských zákonitostech, o nezvratnosti vývoje, o tom, že není jiná možnost, a pak při prvním signálu nebezpečí propadnou okamžitě malomyslnosti. Dění ve velké zemi se opět vrátí na stůl, za kterým sedí jedenáct náhodně vybraných mužů, kteří tajemnými pokyny tu a tam řídí celý ten humbuk s dějinami. Gorbačov však nezklamal, jeho pokyny se ukázaly být účinnějšími, ruská inteligence si vydechla, dostala opět povolení k zápasu o pravdu.

Rychle se zorientoval Fjodor Burlackij a v ostrém výpadu v Litgazetě si s učitelkou vyřídil účet za několik dní studeného potu na čele. Protože samozřejmě zná pozadí celé věci (o tom se však zatím nesmí mluvit), nezmiňuje se už o žádné učitelce, ale polemizuje výhradně s článkem v Sovětskoj Rossiji. Tím byla učitelka odkázána do úlohy pouhého nástroje a mně je jí docela líto, protože to, co napsala, bylo autentickým výrazem stalinismu jako historického fenoménu. Burlackij však dává, hrdina, najevo, že mu učitelka nestojí za to a že si přes ni vyměňuje názory s většími pány, než je ona. Závěr je, že článek neměl být publikován a noviny se musí omluvit čtenářům, že je svedly na scestí. Jak daleko mají tihle Rusové ještě k tomu, aby snesli vedle sebe dva protichůdné názory a aby přiznali vlastnímu lidu dost inteligence na to, aby si rozhodl sám, který se mu víc líbí.

Stalin to od Burlackého dostává, jen co je pravda. Začínal prý jako terorista a teroristou zůstal do konce. Nedivím se, že si generace pamětníků říká: jo, holoubkové, kdyby tak vstal Stalin z hrobu a podíval se vám přímo do očí tak, jak jen on to uměl, co by asi zbylo z vašeho hrdinství? Stalin ještě zůstane dlouho ruskou noční můrou. Tak rádi by mu unikli, a nemohou, rozpadly by se jim bez něho dějiny. Teď se velmi snaží najít nějakou jinou historickou identitu, aby v ni Stalin tak neúprosně netrčel. Zřejmě s Gorbačovovým souhlasem se hledá nějaká lepší alternativa ke skutečnému vývoji. Jakési lepší dějiny, které by se uskutečnily, kdyby nebylo Stalina. Tyto hypotetické dějiny se nyní opírají o linii Nepu a postavu Bucharinovu. Je to jistě spekulativní postup, ale zřejmě tuto alternativní dějinnou vizi potřebují pro svou další existenci. Jistě také hledají v takovém postupu útěchu, protože nemusí jít do svého osudu hlouběji. Prostě se drží představy, že kdyby se pokračovalo v Nepu a Bucharin se nedal vyšachovat Stalinem, vypadalo by dnes všechno jinak, nemuseli by se dívat na tu hrůzu a spoušť, která za nimi zůstala. Tvrdší, ale pravdivější poučení však plyne ze skutečných dějin. Stalin celou tu bitvu vyhrál, protože postupoval v logice totalitního systému, v

uplatnění neomezené moci, kterou bolševici po revoluci stvořili. Nebude asi dlouho trvat a najdou se v Rusku lidé, kteří budou zpětně konstruovat ještě jiné alternativní dějiny, bez Nepu a bez Bucharina, dějiny bez bolševické revoluce, dějiny s Kerenským anebo s nějakým bílým generálem.

Burlackého článek je zajímavý ještě tím, že připomíná v pozitivním smyslu československé diskuse z šedesátých let. Kritizuje arogantní postoj Brežněva ke zkušenostem jiných zemí, konkrétně Číny, Maďarska, Jugoslávie a dokonce i NDR. Odsuzuje také přepjatost, se kterou byla v SSSR posuzována diskuse v Československu. Všechno to ovšem říká tak, aby neurazil. K jakému mistrovství se všichni tihle lidé dopracovali v chození okolo horké kaše!

A já zatím potřebuji jasné vyjádření, odsouzení „bratrské pomoci“, abych vyhrál láhev koňaku, o kterou jsem se vsadil. Vyhraju ji tehdy, když aspoň v nějaké podobě, nemusí být přímo omluvná, Sovětský svaz odvolá platnost vojenského zásahu v Československu. Pojistil jsem se a sázku jsem trochu oslabil, láhev bude moje, když Sověti tak učiní i formulací, která neudělá okamžitě z československého vedení skupinu lhářů, kterými ve skutečnosti jsou. A to vše se má stát do dvacátého výročí! Mají na to ještě tři měsíce, ale já již teď cítím, že jsem to přehnal. Všechny tyhle systémy jsou alergické na kulatá výročí svých zločinů. Proč by Rusové měli přijít s pokáním právě při takovém kulatém výročí?

25. 5. 1988

Jednou za čas, ne častěji než jednou za pět let, se mě zmocní neklid při pohledu na stohy papírů, které se začínají přesypávat jak pískové duny. To pak celý den rovnám dvě hromádky a napíšu na ně - došlé dopisy a odeslané dopisy. Nikdy tuto práci nedokončím, protože si uvědomím, že usnadňuji práci hledačům v bílých rukavicích, kteří se dostaví při domovní prohlídce. Vždycky jsem, na rozdíl od mnoha lidí, kteří se psaním i živí, rád psal dopisy. Už nikdy nezjistím ani přibližně, kolik jsem jich napsal. Vždyť jsem si ani nedělal průklepy. Kolik mých dopisů mi sebrali? Psát dopisy je ryzí amatérská činnost. Je to čisté potěšení z psaní, něco jako přespolní běh. Nejvíce dopisů jsem napsal ve vězení, za rok to bylo osm set hustě psaných stránek. To se ukázalo, když je moje žena přepsala na stroji. Nikdy jsem neměl a už asi mít nebudu tak čistou radost z psaní jako tehdy. V hlavě jsem měl pěkně uklizeno a nemusel jsem nikam chodit. Jednou přišel do cely referent a řekl mi, že mi generální prokuratura povolila psát každý týden. Nežádal jsem o to, nikdo o to nežádal, přišli na takovou laskavost sami od sebe. Vůbec jsem to nechápal a chvílku jsem si pohrával s absurdní myšlenkou, že se jim moje dopisy při cenzurování tak líbily, že je prostě chtějí číst častěji. To by ovšem úplně měnilo svět. Byla to však blbost myslet si něco takového. Čin zůstal nevysvětlen.

Píšu samozřejmě dopisy i v tomto roce 1988, ale odmítl jsem myšlenku zařadit je sem, mezi tyto deníkové záznamy, byla by to jiná kniha. Jen jeden z takových dopisů sem vkládám, dopis Adamovi Michnikovi, už proto, že vidím, jak všechno moje uvažování směřuje k Rusku, k caru jako naději slovanských národů, a to není dobré. Vždyť myslím i na Poláky a na Maďary a na jiné středoevropské pošetilce.

Osudy Polska pak vnímám zvlášť ostře, protože jsem byl několik měsíců jazykově utlačován v polské škole.

Milý Adame Michniku,

právě jsem dočetl knihu s poněkud nostalgicky znějícím názvem, který by se dal do češtiny přeložit asi takto: Ach, revoluce! Jak jsme tě milovali! (Wir haben sie so geliebt, die Revolution). Sestavil ji Daniel Cohn-Bendit z rozhovorů s bývalými studentskými revolucionáři z roku 1968. Tázáni jsou tu výhradně revolucionáři Západu, revolucionáře Východu zastupujete jen Vy. Kniha je moc pěkná, bývalá revoluce na křídovém papíře, velký formát a poutavé fotografie.

Poslal mi ji Christian Semler, bývalý aktivista SDS a pozdější vůdce německých maoistů, dnešní umírněný průzkumník osudů východní Evropy, jistě ho znáte. Jednou jsme spolu dlouho do noci probírali celou tuhle revoluční minulost, s odstupem a s trochou údivu, vidíte, ale nezmínil se mi o tom, že na začátku sedmdesátých let jezdil do Číny jakoby na státní návštěvy, to jsem se dověděl až z této knihy. Prý přemlouval Čínany, aby se vzdali atomových zbraní i atomové energie. Chá! Kdoví s kým rozmlouval, možná s bandou čtyř. Tento Christian mi píše, že se mi bude určitě líbit rozhovor s Vámi, protože je „äusserst spannend“.

Rozhovor s Vámi se mi skutečně neobyčejně líbil (oceňuji taky velmi způsob, jakým se Daniel Cohn-Bendit vyptával), ba připadal mi fascinující. Četl jsem ovšem i mnohé Vaše předcházející texty a měl jsem vždycky pocit velké spřízněnosti. Tato fascinace plyne z toho, že jste v tomto rozhovoru utkal čistou látku z velkých i malých dějin (moje oblíbená terminologie), nebo jinak řečeno jste spletl do sebe dění světa s děním uvnitř lidské bytosti a děním v jejím nejbližším okolí,

mám na mysli hlavně mravní okolí. Já soudím, že jen tak vzniká přijatelný obraz toho, co bylo, a toho, co jest.

Zvlášť v politice a opět hlavně na Východě jsme po celá desetiletí oběťmi podvodu, jehož jádro je skryté v tom, že se nám politika, politické myšlení a v první řadě ideologie předvádí jako něco, co je vyděleno z lidské dimenze, jako autonomní paradigma, které se vznáší nad vodami a které se nesluší stáhnout na zem a ohledat je z hlediska obyčejných lidských pohnutek.

Znáte své politiky stejně jako my, ti stále ještě řeční o svých závazcích k dějinám, k nejasné doktríně nebo sjezdovým usnesením, snaží se nám namluvit, že nám bez oddechu slouží, ne přímo nám osobně, ale nám v rámci lidu, že nesledují při své namáhavé práci jiný cíl než štěstí a blaho všech. Jako člověk jste na konci všech jejich snažení. Strašně by se urazili, kdybyste se jich zeptal, jestli z toho také něco mají, nebo jestli je to aspoň baví. Vždycky mám chuť někam zalézt, když slyším, jak někdo z nich bere na sebe s okázalou skromností břemeno moci, aby mi pomohl k vyšší životní úrovni nebo ke klidu a pořádku. Ještě jsem neslyšel politika, který by přiznal, že ho politika zajímá jako lidská činnost, že dělat politiku ve vládnoucí straně je poměrně nenáročný způsob jak přijít k penězům, k bytu nebo vile, k autu se šoférem nebo ke státům placeným atraktivním cestám do ciziny. V demokraciích to s tou upřímností není o moc lepší. Myslíte si, že by lidé nezvolili politika, který by otevřeně přiznal, že mu dělá dobře hrát v celém tom divadle, podepisovat před kamerami smlouvy a potřásat si rukama s jinými politiky?

Moc se mi líbí, že Vy v tomto rozhovoru lámete začarovaný kruh, že lehkovážně líčíte, jak Vás bavilo, ba přímo vzrušovalo pohybovat se na tenkém ledě východoevropské opoziční politiky, jak Vás lákalo provokovat moc, vrtat se v oficiálních lžích a v ideologickém pokrytectví, jak Vám dělalo dobře, když Vás za to lidé měli rádi a když Vám tleskali, jak jste se těšil, že Vás právě tohle vyvedlo z anonymity, jak Vám chutnaly odměny, které jste bral v podobě přátelství s chytrými a talentovanými lidmi a s celou tou evropskou intelektuálskou internacionálou. Otevřeně mluvíte o tom, že politika a politické myšlení mohou mít vzrušující podobu, že pokud nejsou spojeny s etablovanou mocí, poskytují i možnost k mravní integraci a přinášejí člověku prožitky, které by jinde nenašel, například kontemplativní prožitek basy. A všechny ty úžasné možnosti volby mezi Cote d'Azur a všivým polským vězením!

Chápu dobře, do jakých výšin se povznesla Vaše drzost, když se Vámi zabýval Gomulka na plénu ÚV. Nejvyšší vůdce, pán nad životem a smrtí, se zabýval myšlenkami osmnáctiletého gymnazisty a varoval před nimi. V naší zemi se taky dobře čte o tom, že jste byl o pár let později mezi těmi, kteří křičeli, že Polsko czeka na swego Dubczeka. V srpnu jste už byl ve vězení a vyprávíte působivě o tom, jak hrozně jste se styděl, když jste se dověděl, že vojsko Vaší země se podílelo na intervenci. Ach, příteli, neberte si to tak k srdci, já se takto národně stydím už tolik let, že si ani nepamatuji, kdy to začalo. Jak rád bych si s Vámi pohovořilo některých Vašich myšlenkách a interpretacích minulých událostí! Na jednom místě říkáte, že pociťujete hlubokou vděčnost k režimu za to, že Vás hned v mládí dal zavřít, že by se jinak z Vás mohl stát třeba takový „Schuft“, jakým je Rakowski. Já jsem o této věci také uvažoval a dospěl jsem k přesvědčení, že svou roli hrají lidé podle svého vnitřního ustrojení a ne podle determinací, které Vám Oni vytvoří. Lidé jako Vy jednají podle své vnitřní volby. Oni jenom rozhodují o tom, koho zavrou a koho ne.

To je však jen marginální poznámka, jinak s Vámi skoro ve všem vřele souhlasím. Kdybych se mohl ptát, zeptal bych se asi takto: Proboha, co bude s Polskem? Jste stále podivnější země, chybí Vám ten přehledný pořádek, který máme u nás. Když nahlížím do vašich povolených tiskovin, tak jen zírám. Za některé články by tady u nás hořely hranice. Čtu i ve zdejších novinách, že byly u vás povoleny soukromé podniky s dvěma sty padesáti tisíci zaměstnanci. Já jsem vždycky tušil, že

našim soudruhům by nejlépe vyhovoval efektivní kapitalismus, ve kterém by zůstala zachována vedoucí úloha strany. Pořád však slyším, že Poláci houfně odcházejí. Zhasne ten poslední světlo? Řeknu Vám ale, že my bychom v naší situaci brali toho Rakowského všemi desíti.

Nechci po Vás, abyste mi na tyto otázky odpověděl, to já jen tak. Rádi bychom aspoň části Vašeho rozhovoru s Cohn-Benditem zde samizdatově uveřejnili. A já Vás ani nežádám o povolení, honorář stejně žádný nedostanete. Jinak ještě jednou díky za čtenářský zážitek. Celá Vaše story je záznamem o promarněných šancích, které měl rozum ve východní Evropě!

Váš

29. 5. 1988

V pondělí jsem se dostal k prolistování Litgazety až po večeři. Už mě trochu přešla taková ta původní dychtivost, se kterou jsem na počátku glasnosti zkoumal, ke kterému patníku pravdy se Rusové zas dostali. Ještě před takovými pěti lety bych asi spadl ze židle, kdybych v sovětském tisku objevil pár dobrých slov o Pasternakovi nebo kdybych uviděl v azbuce vytištěné tvrzení, že Stalin byl psychopat s maniakálním puzením vyvražďovat své okolí. Jenže člověk si zvykne, když se mu takové dryáky servírují po kapkách.

A přesto jsem v pondělí po večeři nevěřil svým očím, když jsem na patnácté stránce uviděl výtvarně vyvedený magický letopočet 1984 a nad ním azbukou „Džordž Orwell“. Přečetl jsem z textu dva řádky a hned jsem věděl, že je to začátek první kapitoly slavného Orwellova románu Nineteen Eighty-Four. Vstal jsem a měl jsem chuť něco udělat, zakřičet nebo co. Přelétl jsem očima redakční perex a Zalyginovo oznámení, že celý román vyjde v Novom miru. Chodil jsem po kuchyni a šermoval myšlenkami sám v sobě. Neměl jsem posluchače, ale i kdybych je měl, asi by nerozuměli mému vzrušení, protože by nevěděli, že si s Orwellem vedu účty už třicet let.

Ted' si uvědomuji, že jsem do podmínek své víry v glasnost Orwella ani nezapočítal, taková podmínka mi připadala přehnaná. A najednou báb, mám to před sebou černé na bílém. Hesla psaná na průčelí ministerstva pravdy: svoboda - e t o r a b s t v o , můj soudruh, Winston Smith, uvažuje, mluví a trápí se v ruštině! Připadá mi najednou, jako by celý můj příběh spojený s touto knihou pomalu končil, končí všechno, co jsem o ní napsal, končí i děje, kterými s ní byla svázána moje rodina.

Mnohé z toho, co jsem s Winstonem Smithem prožil, jsem popsal ve svém doslovu k českému překladu románu „1984“. Všechno pak vyšlo v kolínském Indexu, doslov byl přeložen do švédštiny a do němčiny a aspoň ukázky z mého povídání vyšly i v jiných jazycích. Psal jsem ten text v roce 1982 a tehdy jsem se přece jen trochu ošíval nad detaily. Moje žena začala román překládat v roce 1978, když ji vyhodili z univerzity, když se svou angličtinou nikde nemohla sehnat místo, protože jí chodili v patách tajní a všem kádrovákům dali najevo, že by mohli mít potíže. To překládání bylo myšleno jako lék proti depresi, proti pocitu, že už nic nestojí za to. Z překládání se stal rodinný happening, i s dospívajícími syny jsme diskutovali o českých ekvivalentech newspeaku, srovnávali jsme svět, ve kterém žijeme, se světem Orwellova románu. Ale už dávno předtím byl u nás Orwell jakousi domácí kuchařkou proti duchovnímu hladovění.

V květnu v roce 1981 jsme leželi se ženou ve vyhřátém písku na kopci Sandberg nad řekou Moravou, s pohledem na rakouskou stranu. Na Sandbergu zářila čistými barvami všechna chráněná stepní květena, a dokonce i ostnaté dráty a strážní věže na hranicích mě nedeprimovaly tak jako jindy. Písek skřípal mezi stránkami rukopisu a já jsem myslel na to, jak chudák Winston musel prchat s Julií daleko za město, aby unikli všudypřítomným uším a očím ideopolicie.

Tři dny na to si pro mě přijeli s černou šestsettrojkou a zmizel jsem na rok ve vězení. Při domovní prohlídce rukopis překladu nenašli, byl schován ve špižirně pod nudlemi. To je naštvalo, a tak přišli za dva týdny znovu. Zřejmě si v nepřítomnosti ženy a synů všechno očichali, protože sáhli najisto právě pod ty nudle. Sebrali rukopis překladu a také asi čtyřicet stránek mého doslovu, už jsme pak ty papíry nikdy neviděli. Jedna kopie překladu se však přece jen zachránila, četla si v ní má neteř, bohudík v posteli. Bylo to v jiném městě, ale i tam vtrhlo do bytu prohlídkové komando, chlapi však měli tolik slušnosti, že nestrkali osmnáctileté holce ruce pod peřinu; Orwell byl právě tam.

Jak jsem o tom psal už v doslovu, byl Winston se mnou při všech výsleších a tiše mi seděl v nohách, když jsem v cele usínal a snažil se nemyslet na budoucnost. Moje žena zatím doma přepsala zachráněnou verzi překladu a schovala ji do sklepa, do starého a zanedbaného atomového krytu, který obývají krysy. Jenže při jakémsi lijáku úkryt zaplavila voda a z rukopisu zůstaly promočené, slepené a málo čitelné listy papíru. Žena plakala ještě víc než normálně a synové, aby ji utěšili, vložili jednotlivé listy do stojánku na gramofonové desky a usušili je v troubě. Když jsem se vrátil, pokračovali jsme tam, kde jsme před rokem přestali. Já jsem byl ovšem bohatší o dosud neprožitou Winstonovu zkušenost z podzemních cel ministerstva lásky. Oželel jsem zabavenou část doslovu a začal jej psát znovu.

Vzpomínám na to léto v roce 1982 s dojetím. Vynesl jsem si na chatě psací stroj na zahradu, udělal jsem si ze starého stolku a staré zahradní lavice písářský koutek a psal jsem. Slunce páliło do bílého papíru a já, blázen, jsem si v jeho bodavém světle vyluhovával oči. Po tom roku osamělosti jsem měl v mozku jakoby uklizeno, všechno, co jsem si promyslel v době, kdy moji spoluvězni už chrápali, jsem měl uloženo v úhledných přihrádkách. Nikdy předtím a nikdy potom jsem neměl při psaní pocit takové lehkosti a snad i radosti. Za tři týdny jsem napsal sto stránek doslovu a podařilo se pak překlad i s doslovem propašovat ven. Takže se to všechno mohlo objevit v tisku právě v Orwellově roce 1984. Hleděl jsem na všechny tyto časové koincidence s tichým úžasem a někdy jsem si říkal, že to snad ani nemůže být jen tak, že jsem byl vtažen do těchto časových sousledností tajemnými silami, vždyť když Orwell v roce 1948 přehazoval cifry letopočtu, bylo mi osmnáct, byl jsem hlupáček a nic jsem nevěděl. Jak jsem to všechno mohl stihnout?

První číslo londýnských Timesů v roce 1984 citovalo můj text a já jsem si říkal: hleďme! a dělalo mi to dobře. Ideopolicie tomu ovšem nemohla přihlížet se složenýma rukama. Hned v druhém týdnu orwellovského roku nás vytáhli v šest hodin ráno z postele a odvezli na kriminálku. Tam mě i s mou ženou celé dopoledne vyslyšeli v souvislosti s loupeží na poště. Měli jsme si vzpomenout, co jsme dělali před dvěma měsíci v den svaté Kateřiny. Já jsem si vzpomněl, pravil jsem: pamatuji si přesně, že jsem vyhlédl z okna a říkal ženě: Katarína na ľade, vianoce na blate. Ptal jsem se, jak vypadal lupič, který namířil pistoli na úřednici za přepážkou. Řekli mi, že to byl mladík mezi dvaceti až pětadvaceti lety. (Když ho za půl roku vypátrali, ukázalo se, že mu bylo osmnáct.) Podivil jsem se tomu a řekl jsem, že si dost těžko dovedu představit přestrojení, ve kterém bych vypadal na dvacet, a že má žena by to také těžko svedla. Ale oni se jen smáli a tvrdili, že vyšetřování má svá pravidla. Pak mi vzali řidičský průkaz a dodnes mi ho nevrátili. Na oběd nás pustili, seděli jsme nad polévkou úplně tumpachoví a pak jsme se shodli na tom, že to nebylo z Orwella, to bylo z Franze Kafky.

Jo, a pak ještě o mně psali v časopise Nové slovo, dokonce na pokračování. Někde bych to měl mít odloženo, ale nechce se mi to hledat. Psali tam prostě, že Orwell byl nebezpečný šílenec a já že jsem jím taky. Že to plyne z toho, že jsme narozeni ve znamení Střelce, což není pravda, protože já jsem narozen ve znamení slušných, pokojných a mlčenlivých Ryb. Autor článku odhodil s námi na smetiště ještě i třetího šílence, jakéhosi Reagana. Ach, teď si vzpomínám, byl to tentýž Reagan, který se stal mezitím důvěrným přítelem manželů Gorbačovových.

Nu a nyní se strašná Orwellova kniha rozletí ve statisících exemplářů po širém Rusku. Budou ji číst lidé, kteří měli k osudu Winstona Smithe mnohem blíže než já, nebudou ji číst už ti, kteří byli zastřeleni bez možnosti popíjet ještě nějaký čas Victory Gin v hospodě Pod kaštanem. Kdoví, co to s nimi udělá, s těmi živými? Přál bych jim, aby došli k závěru, že člověk musí mít za všech okolností právo říci, že dvakrát dvě jsou čtyři, protože z toho pak plyne všechno ostatní.

Myslím v této chvíli také na George Orwella, jak se choulil na tom nesmyslném ostrově u západního pobřeží Skotska, v chladu a vlhku, jak sužován plicním neduhem kouřil cigaretu za

cigaretou a psal a psal. Mohl tušit, že čtenáři v zemi Velkého bratra budou jednou moci číst příběh, který se mu tu rodí v hlavě? Orwell by byl dnes už staříček, ale i tak je mi hrozně líto, že se těchto dní nedočkal. Protože právě teď se mi chce věřit, že je i jeho zásluhou, že dnes, a to i v zemích, kde se to nedalo předpokládat, není svoboda pokládána za otroctví, že snad přichází doba, „kdy bude existovat pravda, a co se jednou stalo, nebude se moci odestát“.

Mám radost, mám samozřejmě velkou radost, ale současně cítím, jako by něco skončilo, jako by všechno najednou unikalo do všednosti, banálnělo a zbavovalo se dobrodružnosti. Teď už je, aspoň v Rusku, Orwellova kniha jako všechny ostatní. A mně se najednou zdá, že je to škoda. Nebude míň osudová, když ji lidé budou číst beze strachu? Jak je to dávno, co jsem ji půjčil na jeden den jednomu mladému muži? Tři roky? A on mi ji ráno vracel, oči červené od nevyspání, mlčel a vypadal, jako by vnitřně vyhořel. Volným šířením knih něco uplývá. Bude ještě tolik záležet na tom, jaké poselství a přísně střežené tajemství kniha přináší? Co když bude hlavně záležet na tom, kolik exemplářů se prodá? Jestliže se toho dočkám, budu raději mlčet, abych nevypadal jako stárnoucí podivín, který s rozechvěním vzpomíná na dobu, kdy se nebezpečné knihy schovávaly pod nudle.

16. 6. 1988

Dostal jsem celou sbírku Vaculíkových fejetonů, pěkně svázanou. A tak jsem četl s příjemným pocitem paměti, nic jsem nezapomněl, procházel jsem krajinou, kterou jsem už kdysi prošel křížem kráčem. Z každého Obsahu jsem vytáhl napřed vždy tři žluté stránky, abych se dověděl, co nám Vaculík sděluje. Nikdy bych nevěřil, že nějaký literární rituál může trvat tak dlouho.

Vaculíka jsem potkal na živo v Uherském Hradišti na jaře v roce 1968. Kunovický pilot s ním tehdy létal nad rodným krajem. Po přistání přišel Vaculík rozjařený z toho zážitku. „Chlapci, měl jsem vás pod říťú,“ řekl Vladimíru Blažkovi a mně. Pak jsme chodili po městě a byli jsme i u Vaculíků. Vaculík byl už proslaven Sekyrou, svým vystoupením na sjezdu spisovatelů a Literárkami. Poslouchal jsem jeho vyprávění a komentáře a přísně jsem sledoval, kdy ho ta jeho sláva vybočí do nějaké nepřírozenosti. Celou dobu jsem jen žasnul, nic se nestalo. Já jsem vlastně neměl co nabídnout, jenže Vaculík si nevybíral kamarády podle proslulosti. Později jsem byl svědkem takového výběru a nepodařilo se mi určit jeho kritéria.

Vaculíkův fejeton byl od roku 1975 původcem našich velkých i malých dějin. Mnozí znalci ho prozkoumali, aby zjistili, proč se ty tři stránky textu chovají tak výjimečně, proč je nelze prostě přiřadit k jiným třem stránkám, které nařídíme napsat dobrému, ba vynikajícímu spisovateli. Já jsem se to pokoušel rovněž zjistit a mohl bych snad i popsat technické finesy, kterými Vaculík pracuje. Z toho by však nevzešlo žádné poučení, Vaculíkovi jeho způsob psaní nikdo nemůže ukradnout, protože by se to hned poznalo. Není nijak zvlášť těžké napodobit ve fejetonu Nerudu a Karla Čapka, je však zbytečné učit se u Vaculíka. Kdysi jsem se o to bezděčně pokoušel, ale pak jsem toho nechal. Dobrý kopista by snad svedl stylový plagiát, ale kde by vzal myšlenky? Vaculíkův fejeton je nezcizitelný, vyloupněte mu oči, vyoperujte sluch, navlékněte se do jeho kůže, přisvojte si jeho zkušenost od brumovských koz až po pražské kavárny, vysajte z něho jeho paměť, opište si přesně spoje, po kterých putuje jeho myšlení a - ani pak nenapíšete fejeton tak jako on.

Já jsem už dávno přestal rozebírat Vaculíkova stylová kouzla, já jsem prostě po všechna ta léta přijímal Vaculíkův fejeton jako intimní zprávu o stavu světa. A to i tehdy, když tam nic o světě nebylo, když fejeton brouzдал jen dobřichovickou zahradou nebo se vrátil na Valašsko. To pak znamenalo, že svět je horší, než obvykle bývá, že Češi rozčilují Vaculíka tak, že se rozhodl si jich nevšímat a že špatná vláda vládne tak špatně, že mu nestojí za to jí nadávat. Ty Vaculíkovy zprávy mi nebyly vždy po chuti, já jsem měl sklon vidět svět v lepším světle než on, ale když čtu Vaculíkovy fejetony nyní, vidím, že odpovídají lépe skutečnému stavu národních věcí.

Věděl jsem vždy, že Vaculíkovy zprávy o stavu světa jsou vždy současně zprávou o stavu jeho duše, a doprovázel jsem ho rád i tehdy, když se na svět vykašlal a v samotě, jen sám s účtem za svůj život v hlavě, rozrážel při plavání tenkou ledovou kůru na rybníku. A když čtu jeho fejetony, jak jsou po řadě, vidím, že je to náš i můj společný účet za těch bezmála patnáct let. Po řadě jdoucí fejetony nejsou přímo letopisem nezávislé literatury, ale jsou jejím druhým hlasem, je ho pořád slyšet, ten hlubší hlas, jak sleduje melodii a jak někdy vyletí sám po svém.

Vaculíkovy fejetony mají svůj český, moravský a slovenský místopis a k němu se přiřazuje, jak teď vidím, i můj místopis čtení. Vždyť já si pamatuji, kde jsem který z fejetonů četl, kdo u toho byl, co kdo řekl, jak se tvářil, byl-li večer, nebo poledne, zda jsem seděl, nebo ležel. Pamatuji si to stejně, jako si pamatuji, že jsem četl pod peřinou s baterkou knihu Boj o ostrov, kterou mi táta přivezl na

vánoce 1939. Že by byl Vaculík stejně dobrý spisovatel jako Arthur Ransome?

Fejeton o Šimečkových botách jsem si přečetl v poledne potom, co jsem se vrátil z vězení. S čistými smysly a s rozjitřeným vědomím. Ano, bylo to tak. Vaculík vyjmul ten okamžik z toku času, kterému filozofové říkají chrónos. Šli jsme se projít a byla vlezlá zima. Vaculík si obul mé boty, a protože mu padly, dal mi za ně tři stovky. Z dítěte, které vozil v kočárku v mých botách, je už skoro slečna. Po nějakém čase mi někdo řekl, že Vaculík nepodepsal protest proti mému věznění. Chtěl jsem odpovědět - ty bloude, ale neřekl jsem nic.

Dumám nad knihou fejetonů a chtěl bych vědět, co s ní bude za dvacet, za třicet, za padesát let. Je taková kniha schopná přenést do budoucnosti vlání našich životů v tomto uplynulém čase? Ale která jiná kniha by to měla být? Vždyť je to nejlepší kniha, která v Čechách byla napsána.

22. 6. 1988

Poslouchal jsem z rádia komentáře, kremlologické úvahy a příjemně jsem se dával mást předem pochybnou myšlenkou, že komunistická konference v Moskvě zasáhne neodvolatelně do běhu dějin. Lidé, kteří se na Západě profesionálně zabývají Sovětským svazem, podlehnou bezděčně starému partajnímu konstrukt, podle něhož dějiny skáčou jako kobyłka od sjezdu ke sjezdu, od konference ke konferenci. Ve skutečnosti tomu bylo úplně jinak, většina důležitých rozhodnutí se upekla na Stalinových dýcháncích v Kuncovu, na zasedáních všelijakých trojek a pětetek. Na sesazení Chruščova se kumpáni dohodli na stadióně při fotbalovém zápase, prý. Sovětská politická kultura byla vždy spiklenecká, na velkých shromážděních se schvalovalo vždy už jen to, co bylo předem dohodnuto. A tak tomu bude jistě i na této devatenácté všesvazové.

Gorbačov to vyhraje a prosadí se zase nějakým šikovným manévrováním mezi konzervativci a pokrokáři. Představa, že by pět tisíc lidí mohlo smysluplně diskutovat a dospět ke společnému závěru, je stejně iluzorní. Bude to rituál, tak jako tomu bylo vždy předtím. Možná že o něco zajímavější.

Před konferencí se už několik zajímavých věcí událo. Tisíce lidí se srocovaly a vyvolávaly hesla. Na jiném mítinku žádali lidé postavení pomníku Stalinovým obětem. Při jiné demonstraci v Moskvě se prý volalo: Pryč s KGB! Nechtěl bych vidět ten masakr, kdyby si něco podobného zkusili lidi tady. Na mítinku někdo zakřičel: Podporujeme Gorbačova! Bez něho bychom tu takhle nemohli diskutovat! A jiný na to odpověděl: Proč musíme být stále někomu vděční za něco, co je přirozeným právem?! To byl můj člověk.

Gorbačovův projev jsem poslouchal z rádia celé dopoledne, krájel jsem přitom cibuli, čistil zeleninu a naklepával

maso. V takové situaci není člověk schopen nadšené odezvy a také mu uniká historický význam, který autor zřejmě takové řeči příkládá. V takové situaci je ale většina lidstva, můj soused naklepával kosu a neměl asi ani tušení o tom, že Gorbačov přehazuje dějinné výhybky. I na širých prostorách Ruska se jistě našli lidé, kteří v té chvíli naklepávali kosu. Gorbačovův projev byl vyvážený a jako vždy o pár centimetrů nalevo od středu. Nebyl jsem jím zklamán. Pořád myslím při těchto projevech na to, že ještě před pěti lety bych se určitě při takové otevřenosti řízl do prstu a začal od vzrušení běhat po kuchyni. Gorbačov byl v řeči tvrdě perestrojkový a použil některých slov, která by před ním žádný generální tajemník nevypustil z úst. Například slova: svoboda svědomí, odcizení politické moci, deprivace atd. Našlapoval však opatrně a dával si pozor, aby se nedotkl svých odpůrců, přestože musí vědět, jak mu doma mezi čtyřmi stěnami nemohou přijít na slovo. Podle intenzity potlesků se dalo usoudit, jací lidé na konferenci přijeli. Nejsilnější souhlas vyvolalo konstatování, že demokracii musí doprovázet disciplína a že pro opoziční strany není místa. Zvláštní je, jak se v posledních letech ztlumily projevy souhlasu a nesouhlasu, lépe řečeno souhlasu, k nesouhlasu se nikdo neodvážil. Ještě když nebyla televize, mohl člověk číst v novinách: bouřlivý potlesk! Dlouhotrvající bouřlivý potlesk! Lidé vstávají ze svých míst, ozývá se volání ať žije...

Gorbačov asi skutečně usiluje o reformu politického systému a o rozdělení kompetence mezi stranu a sověty. Neměl bych to snad ani prozrazovat, ale podezřívám ho, že očividnou snahou dostat se do funkce hlavy státu signalizuje úmysl přenést váhu politické moci ze strany na státní orgány. Musí asi vědět nejlíp, koho ve stranickém aparátu má.

Ale co to? Slyším, že se na stranické konferenci skutečně diskutuje, démon souhlasu se příkrčil a ozývají se lidé, kteří nesouhlasí! Baklanov označil útoky proti svobodě tisku za nestoudnost. Jenže nejsrdečnější potlesky doprovázejí právě útoky na tisk, velitel vojsk v Afghánistánu je odměněn bouřlivým souhlasem za slova, kterými ocenil hrdinství vojáků-internacionalistů. Nadšencům z honosného sálu by se mělo ještě dopřát, aby se vyváleli v afghánském prachu a sami si na vlastní kůži zkusili, jaké to je civět smrti do tváře. Pořád ještě žijí vlastenečtí profesori z Remarquy. Ligačov se nechal vyprovokovat ke sporu s Jelcinem, a tím se odsunul poněkud z majestátu těch mocných, kteří k malichernostem mlčí.

Gorbačov podstrčil delegátům černého Petra, když předestřel návrh, aby tajemníci kandidovali ve volbách do funkcí předsedů sovětů. Pochybují však, že mu protřelí aparátníci na tento trik skočí. Musí jim být samotným jasné, že je to jen způsob, jak zpochybnit jejich postavení. Kdo z těchto tajemníků by asi při skutečném lidovém hlasování prošel?

Naše hrozinka však v tomto koláči nebyla. O hanebnosti z roku 1968 nebylo řečeno ani slovo. Celá Brežněvova éra byla sice označena za permanentní řetěz chybných rozhodnutí, za epochu stagnace a intelektuální a mravní ubohosti. Avšak ani slovo o tom, že tohle páchnoucí zboží bylo vyvezeno k nám. Až příště uslyším Gorbačova mluvit o právu národů na svobodnou volbu a o mravních zásadách v politice, otočím prostě knoflíkem.

23. 6. 1988

Opět sem za mnou přišli, nevím, jak jim mám v textu vlastně říkat. Je zajímavé, že všechny výrazy, které lid používá pro příslušníky Sboru národní bezpečnosti, jsou pejorativní. Oni je alespoň tak pociťují. Slovo policajt je už téměř stíhatelnou urážkou. Nikdo neřekne policista o domácích exemplářích tohoto druhu, přestože je to slovo neutrální. Policisté jsou v zahraničí. Esenbák je celkem běžné slovo, v šedesátých letech bylo běžné i ve filmu a v televizi. Nedávno však začal jeden z nich poučovat mého tříletého vnuka, který ho nahlas pod tímto pojmem zaregistroval, že není žádný esenbák, ale příslušník. Příslušník je ovšem slovo ještě trapnější. Estébák je také urážlivé slovo. Jazykové rozpaky jsou zde příznačné, instituce sama jako by svou pověstí vypadávala z jazykové normy, do hovorového jazyka nemůže vstoupit bez pejorativního přídechu a ve spisovném jazyce trčí jako těžce vyslovitelná úřední konstrukce. Děti policistů, když jsou ve škole tázány na povolání otce, mají příkaz říkat - státní zaměstnanec. Takže i já se někdy uchyluji k východisku z nouze a říkám - Oni.

Takže přijeli a vzali mě do auta a jeli jsme do úřadovny ve městě. Tam mi přečetli odporný žvást o chystaném setkání protispolečenských živilů a uložili mi podle příslušného paragrafu domácí vězení. Kdybych neuposlechl, čekaly by mě blíže neurčené svízele. Co má na to člověk říci? Nemám již veliká životní očekávání, chtěl bych se však dožít doby, kdy bych mohl jít, kam bych chtěl. Je to hodně?

Pozoruji ty muže vždy s jistou zvědavostí. Přemýšlím, co je přivedlo ke službě ve Státní bezpečnosti. Co může být na takovém zaměstnání atraktivní kromě materiálních výhod? Pochybují, že by v naší středoevropské všednosti i mladík po vojně hledal ve službě u Státní bezpečnosti romantiku bondyovek a špionážních thrillerů. Možná však přitahuje tato služba mladé muže, kteří nejasně touží po nějakém sebezhdnocení, po vyčlenění z všednosti, po suverenitě, po nadřazení a vědí, že jejich vlastní tuctovost je v jiných oborech lidské činnosti nad průměr nikdy nezvedne. Možná právě zde je ukryta oficiálně nezformulovaná ideologie Státní bezpečnosti. Možná šeptá ostřílený estébák rekrutům: uvědom si, že budeš někdo, budou se před tebou třást, uvidíš, jak všelijací ti vejtahové, co se producírují v televizi, najednou před tebou změknou, poznáš, že i ti slavní politikové jsou jen figurky, které by bez nás vyšly na žebráckou hůl. Všichni mají máslo na hlavě, tady není nevinných lidí, a stačí, když stiskneš tam, kde to bolí. Budeš mít svobodu, jakou nemá nikdo, dopravní předpisy pro tebe přestanou platit, zámky na dveřích přestanou být překážkou, budeš odposlouchávat cizí rozhovory a číst cizí dopisy, ženským budeš imponovat tajemstvím své existence. Taková motivace se vyskytuje u každého zla, bude jistě i tady, i když možná ne právě tímto způsobem artikulována. Pozoroval jsem, že jim lichotí strach, který kolem sebe šíří, kdoví kolik utajených mindráků tato instituce léčí?

Sledoval jsem také, jestli u lidí tohoto druhu zaznamenám ostych, který je přirozený u každého normálního člověka, když překračuje hranice svého sociálního vymezení, vzdělání a věku. Ostychný je projev kulturnosti, umožňuje lidem žít vedle sebe, aniž by si přespříliš překáželi. Znáám spoustu lidí, lidí s právem na určité sebevědomí, kteří se ostýchají obtěžovat jiné přílišným zájmem, prosbou nebo žádostí. Já pořád pociťuji ostych, když musím požádat někoho o laskavost, když potřebuji lékaře nebo sestru v nemocnici, když stojím u dveří neznámých lidí, když si jdu vypůjčit sůl, kterou jsem zapomněl koupit. Je to hrozné zjištění, ale u lidí, o nichž je řeč, jsem nikdy nezaznamenal ani stín

ostychu. Pozoroval jsem je, když při prohlídkách lezli do peřin, ženě do prádla, když se probírali soukromou korespondencí, když čekali u záchodu, až se vymočím, když mi lezli do kapes a protřepávali nohavice. Byli to v novější době muži většinou o mnoho mladší než já, museli si jistě uvědomovat, že jsem vzdělanější, že jsem jiného sociálního statutu, že si moje jméno mohou přečíst na knize, kterou berou do ruky. Žádný ostych, právě naopak, dávali mi jednoznačně najevo, že i důstojnost mého věku je jim pro smích. Tak, tak, je to pořád stejný řetěz lidských bytostí, který by nás po cestě zpátky dovedl až... až kam? Může to být dáno geneticky, může to být dáno tradicí. Vždyť tomu není ani čtyřicet let, co před muži z této branže stáli v nejhlubším ponížení jejich dřívější modly, biskupové a čeští spisovatelé, bohabojné řádové sestry, slavní hokejisté, generálové, kteří veleli divizím, letci z RAF, kteří pomohli ubránit Londýn, interbrigadisté ze Španělska a řada jiných významných nešťastníků. Tato tradice je tradicí ztráty ostychu, ostychu jako jednoho z prvků kultury.

Když mi bylo šestnáct, psal jsem do obyčejného školního sešitu zmatené surrealistické prózy. Hltal jsem knihy vypůjčené z obecní knihovny, ale živého spisovatele jsem nikdy neviděl. V malém městě nebyl ani jediný spisovatel. Pak se ale najednou přistěhoval do školy v sousedství skutečný spisovatel, regionální, ale koupil jsem si v knihkupectví jeho knihu v krásné barevné obálce. Spisovatel vycházel z domu v elegantním klobouku, měl brýle se zlatou obroučkou a připadal mi neoslovitelný. Někdy ho doprovázela jeho elegantní a uzavřená žena. Chodil jsem okolo školy a čekal na regionálního spisovatele s předsevzetím, že ho tentokrát určitě oslovím a zeptám se, zda je snazší psát ich- formou, nebo ve třetí osobě. Jenže když spisovatel vyšel z domu, já jsem celý zcepeněl ostychem. Jeho elegantní žena mě vůbec nezaznamenala, šla zavěšena do svého muže, jako kdybych nebyl. A tak jsem se neodvážil ani pozdravit. Nevím, čeho jsem se ostýchal, možná toho, že by regionální spisovatel sjel po mně útrpným pohledem a řekl: Cože, mladíčku, ty chceš také psát? A jeho žena by na mě pohlédla a v koutcích úst by jí cuklo. Jednoduše jsem z ostychu spisovatele nikdy nezastavil a on se nikdy nedověděl, že jsem si koupil jeho knihu, přečetl ji a toužil s ním diskutovat o literatuře.

Už mi bylo přes padesát, když mi jeden z nich, vyšetřovatel, řekl: Tak jsem se konečně dostal k tomu, abych se podíval do těch vašich knih. Jsou to samé pitomosti a navíc zaměřené proti státu, je to prostě gebuzina. To kdybych já napsal knihu, to by lidi koukali. Ty vaše knihy a knihy vám podobných se už dávno měly spálit.

Žádný ostych před světem knih. Byla to moje vina, že jsem se od mládí dotýkal s úctou a ostychem právě tohoto světa? Možná měl můj vyšetřovatel také nějaký svůj svět, kterého se dotýkal s úctou a ostychem. Možná to byl svět vojenských hodností nebo svět moci, peněz a bohatství, nevím, nedalo se to poznat. Jisté je, že já jsem do tohoto světa nepatřil.

Nechci házet všechno na ně, je spousta jiných lidí, kteří žijí bez ostychu a úcty ke kulturním hodnotám. Dost je jich ve světě politiky, vlastně převážná většina. Sokratovi se posmívali jeho vlastní spoluobčané. Tahle bezostyšnost se táhne přes celé věky. Tyto naše drobné urážky bych mohl přejít mávnutím ruky ve světle věků. Do jedné plynové komory se vtěsalo velké množství spisovatelů, hudebníků, vědců a lékařů. Vraždili je samozřejmě taky lidé bez ostychu.

Takže ta bezostyšnost, kterou tu dnes máme, zaplat' pánbůh za ni. Naplňuje mě však obavou, že se bezostyšnost rozroste. Děti se jí učí už ve školách, lze se tak bezostyšně, že už jen z toho lhaní se může zrodit epidemie bezostyšnosti.

Nu tentokrát to nebylo tak zlé. Sedl jsem si s bezostyšnými muži do auta, vyslechl jejich varování a jel opět zpátky. Měl jsem dokonce pocit, že mi chtěli dát najevo, že bezostyšná lež o setkání protispolečenských živelů přišla úřední cestou z vyšší služebny a že oni činí jen to, co jim bylo nařízeno. Vždyť jsou slušní, nabízejí mi, že zastaví ve městě před obchodem, kdybych si chtěl něco

nakoupit. Já nechci, jsem čím dál unavenější z tohoto styku s lidmi bez ostychu.

28. 6. 1988

Na svých cestách do Brna a přes Brno pozoruji už nejméně deset let zmatené stavební práce na brněnském nádraží, které budí dojem, že jde o demolici. Nejde ovšem o demolici, jde o generální opravu a o přestavbu. Tento demoliční stav brněnského nádraží trvá tak dlouho, že mi už z paměti vymizela jeho normální podoba. Už si nepamatuji, jak to bylo, když se do haly vstupovalo a vycházelo normálním vchodem, když se člověk nemusel motat jakousi špinavou podzemní chodbou. Viděl jsem starou pohlednici, která zachycovala nádraží a prostor před ním ve dvacátých letech. Všechno vypadalo prostorně, dokonce vznosně a velkoměstsky. Rostlo tu plno stromů, před nádražím stály drožky a hotel Padovec se mohl hodit ještě docela jako cíl svatebních cest. Já samozřejmě беру do úvahy, že celkový civilizační vzrůst, automobilismus a všechno ostatní nutně stísnilo a zošklivilo celý prostor. Ale přesto nemohu potlačit depresivní návaly, když se prodírám podzemní štolou s obílenými stěnami, zakopávám o prkenné provizorní podlahy a když mi vítr vmete do očí prach z hromad rumu. Přestože jsem byl novinami poučen o tom, že z tohoto popela povstane něco nového, že přibudou rozsáhlé podzemní prostory, vnímám dlouhotrvající rumoviště jako trvalý znak úpadku, symbol neschopnosti státu zvládnout stárnutí toho, co tu zanechaly šikovné a podnikavé předcházející generace. Překvapuje mne a děsí apatie těch desítitisíců, kteří tudy denně prolézají, vždyť všichni ti lidé asi vědí, že za Rakouska se taková díla jako brněnské nádraží, a dokonce i větší, stavěla dva roky a že i jinde na světě vyrostou mnohem složitější díla za ještě kratší dobu. Čert ví, jak to je. Třeba se s tím všichni už smířili.

Vždy si vydechnu, když vlak opustí brněnské nádraží. Mám pocit, že opouštím zónu, která mi utkvěla v paměti z Tarkovského filmu Stalker. Ujedu celkem slušným vlakem sedmdesát kilometrů a vystoupím na nádražičku ve Skleném nad Oslavou. Na nástupišti je čisto a pokojně, pan výpravčí počká, až se za čtyřmi či pěti cestujícími zavřou dveře, a dá znamení k odjezdu, já projdu podzemní chodbou a vystoupím po schodech do malé vstupní haly. Dlaždice se lesknou čistotou, tři pěkně natřené lavice, okna a dveře vypadají, jako by ani nebyly zasklené. A všude kolem malá botanická zahrada, palmičky, klívie, filodendrony, a na oknech kořenáče s muškáty. Na jaře, v zimě a na podzim je tu teplo a v létě chládek. U okénka pokladny je zvonek, na ten se zazvoní, přijde paní a zeptá se, kam to bude, pěkně nám popršelo, takže začnou jezdit houbaři. Venku před nádražím je bíle natřený plůtek a květinová zahrada. Čundráci sedí upraveně na schodech a tiše brnkají na kytaru, opilce jsem tu nikdy neviděl. Trochu stranou stojí starodávné stojany na kola. Někdo přijede na kole, odjede vlakem, a když se vrátí, najde tu kolo a jede domů. Taky jsem to tak jednou udělal, kvůli tomu stojanu, v dětství byly takové stojany před fabrikou, u které jsme bydleli. Ráno přijeli dělníci, dali do stojanů kola a po směně na nich odjeli. Ve Frankfurtu nad Mohanem jsem kdysi viděl, jak přijížděli lidé auty, nechali je stát na velikých parkovištích a někam odletěli. Jiní lidé odněkud přilétali, nastupovali do aut a odjížděli domů. Připadalo mi to ohromně praktické.

Obě nádraží, velké i malé, jsou samozřejmě spravovány stejným státem, vládne jim stejný ministr dopravy. Jsou součástí jednoho a téhož režimu. Zaměstnanci mají stejné platy, přednosta v Brně je určitě členem strany a ve Skleném asi taky. Pracovat u dráhy není žádný med, lidi se tam nehrnou a definitivita už dávno neplatí. Rozdíl mezi těmi nádražími mě prostě znervózňuje.

Před lety byla velmi populární Schumacherova knížka Small is Beautiful. V Anglii vzniklo dokonce celé hnutí za malé, ale pěkné věci, za malé, ale důležité činy. Ptám se sám sebe, zda to není

prostě v tom, malé nádraží je pěkné prostě proto, že je malé. Tato skutečnost fyzikálního řádu je jednoduše nadřazena všem sociálním systémům a režimům, včetně našeho prý socialistického. Trochu mě mate, že jsem už viděl malá nádraží, například ve Velkých Levárech, která se zalykala smradem a špínou.

Hosté ze Západu, kteří znají socialistické teorie z knih, se mi někdy zaraženě svěřují s poznáním, které je v přímém rozporu s teorií (ti, kteří dosud nevědí, že u nás je všechno v rozporu s teorií). Podle jejich teoretických představ by mělo být všechno, co obhospodařuje mocný stát, který hlídá kasu - to znamená veřejné stavby, prostranství, železnice, prostě všechno velké a nesoukromé -, vznosné, bohaté a příkladné. Tak to přece stojí v knížkách, které si oni tam na Západě čtou. A u nás je právě to státní, to společné, veřejné, dotované a vystavované na odiv odřené, nepořádné, špinavé, nevládné a zpustlé jako to brněnské nádraží. A naopak, všechny domečky na vesnicích jsou úhledné, čisté, jaksi až přehnaně honosné, zahrady v dosahu soukromých rýčů barevné a pyšné. Státní činžáky ve městě, na sídlišťích vypadají hrůzně, na schodištích je smetiště a na zdech neslušné kresby. Za dveřmi se však často nacházejí privátní království, vylepšené soukromou fantazií a prací. A to nemluvím o vilách, které lze vidět na předměstích, nejsou to zrovna Beverly Hills, ale k zahzení to také není.

Teoriím o nadřazenosti společného nad soukromým, velkého nad malým, byli nepochybně oddáni i vůdcové východoevropského omylu. Přímo zuřivě vyjímali z osobního soukromého dozoru všechno, co se dalo. Nemyslím ani, že to nějak zvlášť souviselo s nepřátelstvím k soukromému vlastnictví, spíše s nepřátelstvím ke všemu, co si zachovalo nezávislost na státu a jeho byrokracii. Na základě této posedlosti byl v několika generacích zničen pocit zodpovědnosti vůči všemu veřejnému a fakticky celá země se stala bezprizorná, nikomu už nic nepatřilo a s tím, jak se stále více zanonymňovalo státní vlastnictví, se šířila ona na Východě všeobecně známá choroba nezodpovědnosti, v ruském pojmenování - obezličky. Přitom žádný jiný omyl abstraktní socialistické teorie nevykázal takovou vytrvalost jako tento. Scestná vize státní gigantomanie byla přímo obsedantní a možná jen malé rozměry naší země nás zachránily před změnami v toku řek a velkými stavbami komunismu. Už nevím, u kterého západního obdivovatele kolosálních přeměn v Rusku jsem četl přímo zrudnou omluvu pro Stalinovu zálibu v obrovitých stavbách. Bylo řečeno, že moskevské metro je proto tak nákladně vyzdobeno mramorovou pompou, protože sovětská vláda chtěla aspoň Cestou do práce dopřát sovětským pracujícím trochu přepychu, když jinak musejí žít doma tak skromně. Pravděpodobně ani onen obdivovatel tehdy nevěděl, že v době mramorového opojení umírali na venkově milióny lidí hlady.

Celá tato zvrácenost trvala vlastně až do nedávné doby; sovětský trpaslík musel být největší ze všech trpaslíků. Všechny východoevropské režimy tuto obsesi přejaly. Československé vedení se vyznamenalo obzvláštní blbostí, protože si zamanulo mít největší Stalinovu sochu na světě. Kdyby se tehdy mohlo hlasovat o tom, zda má nebo nemá být vyhozena do povětří, byl bych zuřivě agitoval pro to, aby byla ponechána na místě, jako skutečný pomník toho, čeho je nekontrolovatelný stát schopen.

Jenže celá tato historie nevysvětluje, proč je pěkné malé nádraží ve Skleném, když jsou všichni jeho zaměstnanci na tom tak jako na nádraží v Brně. Na Schumacherově Small is Beautiful něco je. Lidé pracují jistě především proto, aby dostali za práci zapláceno a mohli žít. Současně však, ti lepší z nich, nesou v sobě zbytky dělnosti z doby, kdy práce nebyla odcizená, kdy se dalo dílo přehlédnout spokojeným pohledem jako rovná brázda za pluhem nebo ručně ušité boty. Zničením řemesel, rolnické práce a živností v našem systému tento spokojený pohled na vlastní dílo většinou zanikl. Zvláště pak na velkých pracovištích. Již samo slovo pracoviště, předtím neznámé, signalizuje, že všude je to stejné, práce jako práce, fabrika jako fabrika, nádraží jako nádraží. Zůstal skutečně jen

rozdíl ve velikosti. Malé nádraží je přehledné, rozdělení zodpovědnosti je viditelné, umyté okno má pořád ještě vztah k tomu, kdo ho umýval, málo zaměstnanců je schopno si ještě podržet vztah k malému objektu, kde tráví hodně času, řízení je spíše osobní než byrokratické, souvislosti ve spolupráci jsou ještě cítit atd. Všechno, co je malé, ještě jakž takž vzdoruje všeobecné devastaci velkých zařízení. Existují ještě pěkné malé vesnice, malé kavárničky, malá políčka, malé kostelíky a malá nádraží. Ve slušné podobě zůstává vlastně zachováno jen to, co mohou zvládnout svou prací jednotlivci nebo malá skupina dobře spolupracujících lidí. Systém ovšem nenávidí toto drobení, proto slučuje obce, družstva, továrny a nejraději by měl z celé země jedno jediné pracoviště, které by mohl vzít na povel. Prostě nesnesl mnoho malých zodpovědností, tušil správně, že v nich zdůstojnění lidé by se mohli postavit proti centrální blbosti.

Jestliže se tato centralistická obsese unifikuje k smrti, a o tom již není pochyby, budeme muset rozložit zodpovědnost opět tak, aby odpovídala rozměru člověka, budeme muset rychle obnovit svobodu pro malé projekty, přehledné pro jedince a pro malou skupinu lidí. Tímto způsobem může zkrásnět polovina toho, co potřebujeme k životu. Ta druhá polovina se už do malého a uklizeného prostoru vtěsnat nedá, nedá se sem vtěsnat ani výroba televizorů, ani brněnské nádraží. Bohužel. Zodpovědnosti lze ovšem rozkouskovat vždycky.

Koupil jsem si na nádraží ve Skleném lístku do Prahy a pozoroval dvě „příslušnice modré armády“ (jak strašné!), kterak otírají mokrým hadrem prach z listů fikusů. Řekl jsem: To není nádraží, ale botanická zahrada. A ony hned, abych to zapsal do knihy přání a stížností, že jim to pomůže v jakési soutěži. Tak jsem napsal chválu do knihy a podepsal jsem se. Doufám, že o mně náčelníci na trati Brno-Havlíčkův Brod nikdy neslyšeli. Zkoumej, jakou jsi udělal hlopost, když tě chválí nepřítel, pravil prý kdysi August Bebel. Zlatá slova, která otravovala ovzduší na východě desítky let. Bůhví, jestli to vymyslel Bebel, mohl to vymyslet kdokoliv.

10. 7. 1988

Byl jsem několik dní doma v Bratislavě a poslouchal jsem rozhovory v autobusech, trolejbusích a ve frontách na něco, hlavně na zmrzlinu. Zastavoval jsem se se známými a tak. Čekal jsem, kdy uslyším nějakou poznámku o potěšitelné skutečnosti, že asi končí válčení mezi Irákem a Íránem, osobní souboj mezi Husajnem a Chomejním, vedený prostřednictvím miliónů jiných lidí. Statisíce mrtvých se v této válce odebralo poslušně do islámského nebe. Kdybych si však ve frontách ustál i nohy, nezaslechl bych ani slůvko komentáře k hrůze, kterou jsme všichni měli přes televizi léta před očima. Bylo horko a lidé se těšili ze zmrzliny, je možné, že se našel někdo, kdo večer při televizi prohodil s uspokojením, že ti blázní toho nechali, vytloukli se a bude pokoj. Kdo si vlastně ještě pamatuje, jak to všechno začalo?

Politologové a státníci, hlavně bílí, mluví teď pořád o tom, jak jsme všichni na této planetě vzájemně spojeni, že sedíme v jedné lodi spoutáni vzájemnou zodpovědností za osud planety. Kolik lidí asi sdílí takový pocit? Na íránsko-irácké vraždění si svět zvykl velmi rychle, státy, které se od sebe liší v češtině jedním písmenem, si vzájemně ostřelovaly města raketami, které sami nedovedou vyrobit. Globální spoluzodpovědnost vykazala značné mezery. Nepamatuji se, že by tato vzájemná spoluzodpovědnost kdy zastavila ruku těm, kteří mají chuť se povraždit. Je zvláštní, že když spadne letadlo, nadělá to v lidských duších přece jen větší zhrození. Milión mrtvých! Milión obyvatel má Praha. Řekněme, že by Pražané (odpusťte!) sjížděli osm let jedním eskalátorem kamsi dolů a tam je někdo střílel, masakroval granáty, trávil plynem a jinými ještě hrůznějšími způsoby. Dnes by nebylo v Praze ani živáčka. To snad ne, řeknete mi. Něco podobného se však dělo. A nic! S tou globální spoluzodpovědností to zatím nebude tak horké.

Nějak se nám začínají urovnávat války, konflikty a různá ozbrojená povstání. Rusové slibují, že odejdou z Afghánistánu a mluví se o národním smíření. Vietnamci slibují, že odejdou z Kambodže. Také v Africe utichají boje, Kubánci se prý stáhnou z Angoly. V Nikaragui snad také dojde ke smíření. Vypadá to skoro tak, jako by lidé na všech kontinentech, zapletení do nekonečných válek, dostávali najednou rozum. Národně osvobozené boje a spravedlivé války jako by už nebyly tak akutní. Projevuje se vůle nějak se dohodnout a řešit rozpory u stolu, a dokonce hlasováním. Že by skutečně ke konci století začal najednou převládat rozum? Moc se mi tomu nechce věřit. V Libanonu pustoší svou zemi dále bez oddechu. Spíše to vypadá tak, že se utlumují konflikty, ve kterých jsou zaangażovány supervelmoci, války, které se po léta vydávají za války revoluční a nějak souvisí s východo-západní ideologickou konfrontací.

Potvrzuje se hrozné podezření, že na všech těchto změnách má podíl nový vítr z Moskvy, nové myšlení, které dává přednost všelidským zájmům před zájmy třídními. Hrozné je toto podezření proto, že potvrzuje nepřímo starou americkou tezi, že v každém takovém konfliktu byla namočena ruka Moskvy. Proč se nesmiřitelní revolucionáři chtějí najednou smiřovat? Někdo jim to musel poradit, anebo ještě pravděpodobněji jim oznámil, že zbraně už nebudou přicházet v tak hojném počtu a že internacionalismus bude mít od teďka své meze. Raději na to nemyslet. Jen bych se rád ještě dočkal toho, jak se bude tvářit permanentně nezasobený sovětský občan, až se mu na konci glasnosti oznámí, kolik ho stála podpora prohrané světové revoluce.

22. 7. 1988

Nikdy bych nebyl věřil, že by kdy právě u nás mohla vypuknout taková sháňka po ruských novinách a časopisech. V éře povinné ruštiny se vyvinul doslova nekonečný odpor k azbuce a pohrdám tím, co bylo azbukou vytištěno. Přirozeně, že to nikdy neplatilo všeobecně, nikdy nevymizela úzká vrstva lidí, čtoucích rusky. Tito lidé byli nyní odměněni za svou trpělivost a stali se vyhledávanými informátory. Dostávají se ke mně xerokopie senzačních článků ze sovětského tisku, které jsou už očtené dychtivými zájemci. Kopie jsou zhotoveny na státních strojích v úřadech a ústavech. Kdo by mohl mít něco proti tomu?

Tak se mi dostala do ruky i xerokopie vzpomínek filmového režiséra Michaila Romma z Ogoňku. Za těch pár let glasnosti jsem dospěl ke stavu, ve kterém se již nedivím a nepodléhám zděšení, mám pocit, že mě už nic nepřekvapí. A přesto jsem vždy znovu šokován, ne ani tak celým obrazem, ale především jeho detaily. V tomto případě Rommovými vzpomínkami na několik setkání s Chruščovem. Účinek je jistě poněkud vystupňován tím, že Romm sám se svěřuje se svým zděšením nad neuvěřitelnou hrubostí, nevzdělaností a despotismem nejvyššího sovětského představitele. Člověk by předpokládal, že by režisér jeho postavení mohl mít představu o tom, jací jsou to lidé ti jejich vůdci. A neměl - z Rommových vzpomínek číší skutečná hrůza z tohoto poznání. Ale i bez tohoto autorova osobního vkladu, jen z popsané skutečnosti, jde na člověka děs. Něizvěstnému Chruščov řekl, že se dívá na svět, jako by seděl na záchodové míse. Dobře, to se ještě dá pokládat za vtipkování primitiva, ale to řvaní na Vozněsenského, to vyvolávání žáčků k tabuli, předvádění vlastní důležitosti, samolibost a pevné přesvědčení, že šéf strany se musí vyznat v umění, ta totální neúcta k znalostem a zkušenosti jiných, to je skutečně šok.

A přitom byl Chruščov jediným z předgorbačovovských vůdců, který budil jakési sympatie. Pamatuji se na tu jeho éru celkem dobře. Všichni si vlastně vydechli, v Rusku nastalo tání a milióny lidí se vrátili z lágrů. Odsouzení Stalinových zločinů bylo sice polovičaté, ale přece jen změnilo atmosféru. Pamatuji si na to, jak blahosklonně přijímali Chruščova na Západě, na první stránky amerických týdeníků s rozesmátou tváří ruského sedláka. Jenže byla také Budapešť z roku 1956 a pak bláznivé experimenty v sovětském hospodářském systému, výroky, za které by někoho jiného sundali i z místa okresního tajemníka. Já sám jsem Chruščova vnímal jako příjemné politické dobrodružství, v té době člověk nemohl vědět, co se může stát. Na jedné straně donutil celé politbyro, aby si přečetlo Jeden den Ivana Děnisoviče, a pak zas bez přechodu spílal moderním výtvarníkům a holedbal se neskutečnými vizemi jak malé dítě. Nejsem schopen posoudit, proč mě šokovalo těch několik poznámek o Chruščovově primitivitě až teď. Bylo to tím, že jsem byl tehdy za Chruščovova života bezstarostnější? Nebo jsem neměl dost fantazie, abych si dovedl představit, jací lidé vládnou světu? Ještě v brežněvovské poušti jsem četl Chruščovovy vzpomínky a Medvěděvovu knihu o něm, byl jsem nakloněn tomu, vnímat Chruščova v té všeobecné bídě v lepším světle. V šedesátých letech mi jeden Rus řekl, že Chruščov má ruce takhle od krve a ukázal si až po rameno. Jeden míň, jeden víc, řekl jsem si tehdy, s jeho mírovým soužitím máme aspoň naději na to, že nás nepozabíjejí všechny. A teď vlastně až po letech se otrásám odporem. Možná si teprve až teď uvědomuji, jak žalostný je stav lidstva, když ponechává křehkou planetu v ruce takových lidí. Když už se Chruščov tak děsně rozčilil na neznámého malíře v červené košili, mohl se třeba i huř rozčilit na Kennedyho a měli bychom dnes už všichni po starostech.

Když se to tak vezme, bylo vlastně zákonité, že ze Stalinovy kádrové líhně nemohl pocházet člověk, který by měl aspoň elementární slušnost, neřku že by budil úctu a obdiv. To platilo pro celou východní Evropu. Vlastně jsme zde na východě prožili celou éru pod vedením průměrných a podprůměrných lidí a po většinu času jsme si přáli, aby nepřišli ti horší, kteří číhali stále v záloze. V celých sedmdesáti letech měla tato země jen jednoho prezidenta, který přirostl národu k srdci a navíc budil úctu i vzděláním a rozhledem. A pak měl ještě čáku na oblibu Dubček, ale než si ho lidé mohli pořádně prohlédnout, vyhnala ho z funkce právě ta strašlivá šed', omezenost a brutalita, která se stala výrazem normálnosti.

Je celkem možné, že i v demokratické zemi může člověk prožít celý život, aniž by pocítil vděčnost, obdiv a důvěru k lidem, kteří spravují jeho zemi. Jenže v demokratických státech mohou být nezávislému člověku tyto lidé ukradeni. Ale prožít s takovými lidmi éru ve státech, kde vám mohou provést cokoliiv zlého, kde jejich moc sahá až do vaší rodiny, do výchovy dětí apod., to je horší, než si lze představit. Byl jsem často svědkem toho, jak se západní návštěvníci bavili spoustou pohrdavých vtipů, které v naší zemi kolují o politických veličinách. Někdy jsem měl pocit, že litují toho, že se nemohou tak pěkně zasmát i doma. Těžko jim vysvětlíte, že po čase není na tom nic zábavného, že je to naopak ničující pro národní sebevědomí a národní identifikaci.

Byly doby, kdy jsem si utopicky představoval, jaké by to bylo, kdyby se k té hromadě moci soustředěné ve funkci stranického šéfa dostal inteligentní, vzdělaný a ještě navíc slušný člověk. Kolik dobra by mohl vykonat. Jenže to právě není možné, na tom stupni degenerace, ve které se moc u nás ocitla, jednak takový člověk neexistuje, a jednak se výběr řídí jen negativními hledisky. Je to vždy konkurs naruby, vlastnosti obecně považované za prospěšné, hlavně inteligence a vzdělání, svědčí proti přijetí.

V OSN se Chruščov vyzul a začal bouchat botou do stolu. Pamatuji se, že západní tisk tuto epizodu nijak zvlášť neodsoudil, spíše ji traktoval jako jistý svéráz. Kdyby Chruščov seděl za předsednickým stolem a měl všechny na povel, to by zpívali jinou. Podle Romma začal nejednou řvát na jednoho člena ÚV a spílat mu, že se řehní. Když jsem přišel na školu, kde jsem přednášel, vyprávěli mi tento případ. Jeden student v koleji nechal na stole rozepsaný dopis matce. Stálo tam: Musím přerušit psaní, protože jdeme povinně vítat toho holohlavého dědka. Chruščov byl tehdy na návštěvě v Československu. Našel se udavač a student byl vyloučen ze studia. A to měl štěstí. Dnes by možná za jinou holou hlavu šel i do vězení, zákon na to máme.

28. 7. 1988

Nepíšu tyto deníkové záznamy proto, abych je dovedl 21. srpna k slavnému vrcholu. Už přestávám doufat, že se ze sovětské strany ozve nějaký náznak omluvy. Nebudu je tedy zatěžovat jubilejními úvahami. Jako mnozí jiní jsem i já byl požádán o několik interview a o několik článků na tohle téma. Abych tedy nepřešel smutné datum jen malou poznámkou, uvádím zde pár stránek, které jsem ve stylu podobném těmto záznamům napsal pro rakouský týdeník Wiener Journal.

V roce 1938 mi bylo osm let a můj prožitek z konce první republiky je zasutý vším, co přišlo potom. Literatura však zprostředkovává dodnes hluboké trauma, kterým byl Mnichov a pozdější zánik republiky pro většinu Čechů, pro valnou část Slováků a Rusínů, pro Židy a snad i pro Němce, Poláky a Maďary. Přitom nebyla první republika žádným „slunečným státem“, vynikala však v Evropě diktatur svým demokratismem a slušností. Její prezident s pověstí filozofa vyjížděl na koni z Pražského hradu na projížďku a lidé ho zdravili úklonem hlavy, ani před ním, ani za ním se nehnila policejní auta s ječícími sirénami.

Mnohem přesněji je v mé paměti zapsán prožitek z konce krátkého vydechnutí a relativní svobody v roce 1968. A zase totéž trauma, tentokrát obecnější a jaksi definitivnější. Dubčekova jarní republika také nebyla dokonalá, vlastně to byl jen slib, ale chutnal po dvaceti předcházejících letech závratně. Pět let předtím jsem se vracel přes hranice z cesty na Západ. Když vlak začal zpomalovat, povzdechl si můj starší kolega, mnohokrát prověřovaný člen strany: A zase zpátky do těch podlidských poměrů! Použil německého slova „untermenschlich“, které mělo silnou nacistickou konotaci. Mlčky jsme se dívali, jak vlak pomalu mívá zátarasy, důmyslně spletené ostnaté dráty a chmurné strážní věže. V únoru v památném roce 1968 jsem se opět vracel ze studijního pobytu v NSR. Na hranici v Bergu mi podal celník ruku a řekl mi, že mě vítá domů. Byl jsem jak u vyjevení a takřka v jediném okamžiku jsem zahořel vlastenectvím, které trvalo až do srpna.

Uplynulo dvacet let a já si kladu otázku, co za trauma by národ prožil, kdyby nás zase někdo přepadl. Nevím sice, kdo by to měl být, ale vím, že by se žádné trauma nekonalo, slz by bylo prolito maličko a zoufalství by se vešlo do jedné pěstičky. Za dvacet let normalizace kleslo československé vlastenectví až ke dnu. Lid by asi vesele kolaboroval s každým okupačním režimem, který by mu slíbil méně státu, méně tupého politického reglementování a méně starostí s obstaráváním věcí. Jenže když se dívám kolem, nevidím nikoho, kdo by se nás chtěl ujmout. Sovětská vojska už tu máme, naskýtá se jen možnost, že by vojska Brežněvovy doktríny byla vystřídána vojsky přívrženců perestrojky a moskevských liberálů. Kdoví, jestli by se v takovém případě nenašli lidé, kteří by vynesli na ulici talíře s klobásami a láhve piva.

Apatie

Mohlo by se zdát, že lehký způsob, jakým popisují katastrofu, není na místě. Nu, když odhlédneme od škod na národním hospodářství, od škod na národním charakteru a mezinárodní pověsti státu, od škod na kultuře a životním prostředí, je situace v zemi po dvaceti letech normalizace poněkud groteskní. Zkuste se na to podívat našima očima: přišli k nám před dvaceti lety, aby zabránili našim reformistům dělat přesně to, co sami dnes s velkou slávou a za uctivé pozornosti celého světa činí. Dodnes se neomluvili. Jimi dosazení činitelé, kteří dvacet let tvrdili, že každá myšlenka na reformu je od ďábla, se stali přes noc stoupenci radikální přestavby. Jak pouťoví kramáři vychvalují myšlenky, za které se ještě před několika lety zavíralo. Bez studu a bez jediného slůvka přiznání se k podílu na stagnaci a úpadku. Co má občan dělat, má se smát, nebo plakat? Lid se k tomu všemu už dávno obrátil zády, dospěl k závěru, že pokud to jde, vola ze sebe dělat nenechá.

Toto obrácení se zády k politice se začalo projevovat již na začátku normalizace. Protože politika přestala předstírat, že jí jde o národní zájem, a stala se jen dobře placeným zaměstnáním, protože se ukázalo, že lež se vyplácí a že nejlépe prosperují lidé bez svědomí, protože se ukázalo, že omezenost je kádrově přijatelnější než rozhlednost a vzdělání, přenechala většina lidí veřejnou činnost těm, kteří na to měli žaludek. Vznikla tak nepsaná společenská smlouva, podle které si strana a stát budou dělat své a lid si také bude dělat své. Fungování smlouvy bylo ovšem podmíněné změnou podobou režimu. Ten ve své posttotalitní mutaci už nevyžadoval, aby byl každý oddán socialismu, aby věřil v ideologii a aby hořel nadšením a obětavostí, stačilo mu, aby každý jednotlivec prostě respektoval pravidla, třeba i s nepokrytým cynismem. Tak vznikly dva světy, umělý svět politiky a skutečný svět malých lidských dějin, ohražený plotem vlastní zahrádky. Režimy ve východní Evropě se poučily, nejméně ze všeho si přály mít ve veřejném životě opožděné utopisty zahleděné do komunismu, kteří by se při pohledu na realitu vždy znovu a znovu bouřili. Z této úmluvy vznikl stát „Jakoby“. V tomto státě jsme jakoby budovali komunismus, jakoby vědecky jsme řídili společnost, zvyšovali jsme jakoby životní úroveň, devadesáti devíti procenty jsme jakoby volili státní činitele a jakoby jsme neviděli, že každý hrabe hlavně pod sebe. Skutečný život ovládly praktické zájmy: kde co utrhnout, kde co sebrat, kde podvést, jak využít příležitost, jak se prodrat nahoru, jak zabezpečit děti, jak se dostat za hranice a hlavně, jak něco mít, když pořad není něco k dostání.

Tato netečnost vůči všemu veřejnému byla a je zvláštním druhem pomsty za podvod, kterého se stal národ obětí. Je to velmi účinná pomsta. Vznikl tak stav, který se dal těžko předvídat, paradoxním způsobem se naplnila Marxova předpověď o odumření státu, stát existuje jen jako úřady, policie a armáda, ale odumřel jakožto národní pouto, stát je jen pro strach a pro smích.

Když se ptám příslušníků mladší generace na jejich vztah ke státu, slyším jen samá hrubá slova. A ani se moc nedivím. V posledních dvaceti letech se dospívající generace neseťkaly se státním nebo národním výkonem, na který by mohly být hrdé, nebo ho aspoň s uspokojením zaznamenat. Technologická a spotřební stagnace, prodlužována do nekonečna, je deprimující, zvláště uprostřed Evropy. Když člověk vyrůstá s vědomím, že všechno cizí je lepší než naše, dá to vlastenectví zabrat. Když vidím mládence očumovat v Tuzexu západní spotřební elektroniku nebo když je vidím vytvářet hloučky okolo japonské motorky nebo když vidím, jak vystavují na odiv každý západní šunt, propadám také depresi. Propadám depresi, když slyším naříkat rodiče, kterým se děti vypařily do emigrace. Těžko se zvyká na to, že jsme se svým státem „Prügelknabe“ Evropy. Obecná neúcta jiných

k naší ubohé roli v Evropě působí destruktivně, i když se člověk sebevíc snaží neztotožňovat režim s národem. Aby národ mohl žít bez pocitu méněcennosti, musí mít něco, co ho zrovnoprávňuje s jinými. A my už nemáme nic, jen náhražky. Tenisové hvězdy, které patří k národu už jen svým původem. A Česká filharmonie hraje pořád stejně čistě a majestátně.

Poctivě zkoumám, zda tomu nebylo tak i za mého mládí. Nebylo. Jako kluk jsem zažil svátek národního nadšení, když Rakušané porazili v Praze švédské hokejisty a z nás udělali mistry Evropy. Vděční Pražané nabalili rakouským hokejistům vagón salámů a jiných dobrot. Byl jsem pyšný na to, že jsme mohli odměnit statečné Rakušany tím, co pro ně bylo tehdy nedostupné, poskytnout jim tak říkajíc humanitární pomoc. Dnešní kluci nemají příležitost ani k tak pitomému zdroji národní hrdosti. Mnozí byli hrdí na naši vizi budoucnosti, na „zářné zítřky“, na mladistvé iluze, já taky, já taky. Těšil jsem se z toho, že jsme jako jedni z prvních vymýtili tuberkulózu. Pak jsem byl hrdý, když někdo u nás vynalezl tkalcovský stav, ve kterém místo člunku létala kapka vody. Patent jsme prodali Japoncům a od té doby se u nás stav nevyrobí. V šedesátých letech jsem byl pyšný na literaturu a filmy, které se ve světě setkávaly s oceněním. Pak tu byl ještě náš rozhlasový odboj v roce 1968 a od té doby nic. I stát se chlubí ve svých brožurách pro turisty většinou jen barokními kostely.

Národní viny

Doufám, že jsem dosavadním textem nevzbudil dojem, že mám z úspěšné lidové pomsty radost. Nikdo nemůže mít radost z programové apatie a mravní pokleslosti. Naopak, každé, tedy i nezávislé myšlení se zastavuje s obavami před inertností národního těla. Existuje navíc důvodné podezření, že tato nehybnost není jen projevem pohrdání vůči odcizenému režimu, ale že se stala zvykem, že se opírá o mnohé národní vlastnosti historicky vypěstované, že jsou to národní mimikry, mravně přijímaný způsob jak přežít.

Když poslouchám v rozhlase a televizi rakouské diskuse o překonání minulosti, rozmnožené nyní výročí anšlusu, trnu při pomyslení, co čeká někdy v budoucnosti nás, jak asi budou vypadat diskuse o našem vlastním podílu na zápletky s komunismem a na všech velkých i malých, ale zato hojných mravních svinstvech, ke kterým většina mlčky přihlížela. A u nás nejde o sedm nebo deset let, ale o celý lidský život.

Všichni víme, jak hluboko je u nás zakořeněno klamně vědomí, že jsme do všech historických neštěstí upadli bez vlastní viny, že jsme vždy byli jen oběťmi cizí převahy a cizí vůle, že jsme ve svém nevýhodném zeměpisném prostoru nemohli ani jinak přežít než s pochopením pro strategické zájmy velkých národů. Žádnou cestu v dějinách jsme si nevybrali sami, byli jsme vždy jen osvobozováni a znevolňováni. A skutečně, pro takovou interpretaci naší minulosti se najde sto historicky dobře podložených důkazů. Všechny naše pády byly vlastně jen volbou menšího zla. I ti, kteří vzali po srpnu 1968 do rukou normalizační rákosku, dávají často najevo, že jim máme být vlastně vděční, protože všechno mohlo být ještě horší. Může někdo s jistotou tvrdit, že nemohlo? Tiše, aby to nebylo slyšet, říkají: podívejte se, jak dopadli romantičtí Poláci! Nebo ještě tišeji: chcete žít v bídě jako Rusové?

Prý vděčíme své schopnosti uhnout za to, že jsme jako národ přežili. Když se to tak vezme kolem a kolem, pak jsme se, Češi a Slováci, úspěšně proplazili dějinami. Židé jsou pryč, Němci jsou pryč, podkarpatských Rusínů nás zbavil Veliký bratr. Zůstali jsme jedinými pány v domě, se všemi svými špatnými vlastnostmi, které nemá kdo korigovat. Žádná rusifikace nám nehrozí, od osmi let nás učí ve školách ruský, my jsme se ubránili, rusky umí skutečně jen mizivé procento podivínů. Není také s kým mluvit, vojáci sedí v posádkách a turističtí Rusové se objevují jen ve skupinách.

Nepochybně panuje dost široká národní shoda v otázce, proč jsme spadli po válce do východní Evropy. Stalin se prostě rozhodl, že nepustí „pevnost Čechy“ z rukou. Nu, já sám si taky nemyslím, že byla nějaká možnost vyklouznout šikovně Sovětskému svazu z objetí. Náš osud byl naprogramován a naše tradice, nacionální slepota, panslovanské iluze a levá orientace většiny inteligence přispěly jen k tomu, že se naplnil tak snadno a rychle. Jenže skutečná diskuse o minulosti začíná až u otázky, jak jsme si s tímto vnuceným osudem poradili. Co z národního charakteru a kolik vlastní viny lpí na některých odporných kapitolách národního osudu? Až zde začíná skutečná diskuse o tom, jací jsme byli. Měl jsem právě o tom před dvěma roky přátelskou debatu s Milanem Kunderou na margo jeho článku „Únos střední Evropy“. Vím velmi dobře, s jakým uspokojením přijímá naše národní povaha názor, že za naše novější dějiny je se vším všudy zodpovědné carskomarxistické Rusko se svými poloasiatskými sklony, se svou dostojevštinou a záhadnou duší. Jenže národnímu duševnímu zdraví tato všeobecná exkulpace neprospívá. Na takovém generálním nepřiznání se k vině mi nejvíce vadí, že zatěžuje už předem jakoukoliv lepší budoucnost. Kdybychom se jednou měli třeba i vrátit do

Evropy, neměli bychom se tam vracet s pocitem nevinných obětí historických okolností.

Zvláště pak na rozbahněné půdě normalizace je plno dobře čitelných stop našich vlastních národních zrad, vlastních lží, převleků, zbabělostí, strachu a jidášských grošů. Kolem těchto stop nebudeme moci přejít bez povšimnutí, s pouhým poukazem na to, že tohle vše nám bylo vnuceno okupací a hrozbou ještě horšího osudu. V každém člověku jen trochu vystrčeném z totálního soukromí zůstaly stopy lži na duši, skoro každý si zažil svou soukromou normalizaci a utrpěl při ní nějaké to trauma ponížení.

Nechci ovšem vyvracet skutečnost, že národy ve východní Evropě žijí v područí. Kdyby toho nebylo, žily by úplně jinak. Avšak v posledních desetiletích vtiskovaly i ony ráz své existenci a vyšly z těchto let s horším či lepším mravním vysvědčením. Proto se také dnes východoevropské státy od sebe liší. Jsou to národní komunismy uhnuté od středního průměru svou menší nebo větší schopností odolávat tomu nejhoršímu. My nemůžeme bez důsledného sebezkoumání svést prostě na Rusy, že na konci dvacetiletého období normalizace tu stojíme jako sice slušně zásobená, ale snad s výjimkou Rumunska nejnesvobodnější země Východu. Nu a nikdy se nám ani nezdálo, že budeme v tomto postavení i vůči Rusku, jemuž, jak se zdá, dnes skutečně o něco jde.

Jistě, největší vinu na tomto stavu má náš normalizační establishment, ve kterém vyvrcholila naše obliba malosti a průměrnosti. Jenže jednou v budoucnosti si budeme muset položit otázku, zda jsme mu jako národ neposkytli až příliš hodně důkazů o tom, že si může dělat, co chce, pokud nám ponechá dost prostoru pro zvelebování úředně povolených osobních majetků a pro postranní švejkování. Možná bude muset zase někdo přijít a říci: Přestaňte se utěšovat těmi Rukopisy, jsou falešné!

Lehké stopy naděje

Kdyby zůstalo po dvaceti letech normalizace jen to, co jsem vylíčil, radil bych asi inteligentním a energickým mladým mužům a ženám, aby se poohlédli po nějaké jiné národnosti. Naštěstí zůstaly na vratké a nebezpečné půdě padesátých a šedesátých let a zvláště na bahnitě půdě normalizace lehké, ale zřetelné stopy vzdoru. Až je budeme jednou pořádně zkoumat, ukáže se, že je v nich otištěná jiná tradice a také vzor pro nový začátek. Dnes je už vidět, jak se zvedala proti totalitnímu nároku státu na sféru duchovního života skromná hradba nezávislých postojů, nezávislého myšlení a nezávislé kultury. Je nepřesné říkat tomu všemu dissent, protože pojítkem lidí, kteří tuto hradbu zbudovali, nebyl jen pouhý nesouhlas, ale spíše pozitivní tvorba, tvorba v pravém významu toho slova, tvorba jen pravdě zavázaných myšlenek, tvorba neutilitárních mravních postojů, tvorba neslužebné kultury, tvorba společenství spřízněných svobodnou volbou atd. V této tvorbě se sloučily všechny lepší nosné tradice českého a slovenského národa. Poněkud pokopaná tradice socialistická a plebejská, uvědomující si plně hloubku pasti, do které ji zavedla rezignace na demokratismus a toleranci, tradice liberální, která se dosud opírá o živou zkušenost první republiky, tradice obojího křesťanství, katolického i evangelického, rychle se probouzející vědomí ekologické apod. Praktická potřeba sebeobranu tohoto společenství vyvolala spolupráci v Chartě 77, Vonsu, Tajné církvi, Demokratické iniciativě a jiných skupinách. Na této půdě pak vyvstala žeň, která mně samotnému připadá vzhledem k povětrnostním podmínkám skutečně jako zázrak. Existuje nezávislá literatura, filozofie, historiografie a jiné obory, existují nezávislé aktivity nejrůznějšího druhu, desítky nezávislých periodik, existují nezávislá fóra se vzdělávacím nebo diskusním charakterem. To všechno není samozřejmě československou zvláštností, podobný proces probíhal v Sovětském svazu, Polsku, Maďarsku a NDR. Naše specifičnost spočívá snad v tom, že všechny nezávislé aktivity, jistě vzhledem k neohebnosti režimu, jsou sdruženější a více se k sobě choulí.

Tato současná hradbička nezávislosti není samozřejmě bez mezer. Vytýká se jí její převážně intelektuální původ a dobrovolné sebevymezení na oblast lidských práv. Říkám na to, že tak tomu u nás vždy bylo. Když přišel před sto lety Masaryk z Vídně do Prahy, trvalo mu deset let, než shromáždil okolo sebe kroužek intelektuálů, většinou profesorů univerzity, ochotných podpořit jeho nepopulární realistickou operaci na národním vědomí.

Málokterý návštěvník ze Západu opomene také podotknout, že Charta sdružuje jen několik stovek lidí a nemá v domácích poměrech masový ohlas. Zdvořilost mi nedovolí, abych na takovou otázku odpověděl taky otázkou: Uvažujte o sobě a odpovězte si upřímně, zda byste přistoupil k užitečnému i obdivovanému společenství, kdybyste předem věděl, že vás za to vyhodí ze zaměstnání, které vás třeba těšilo a uspokojovalo, kdybyste věděl, že vaše děti budou vyrůstat bez naděje na lepší vzdělání a slušné uplatnění, že vás třeba zavřou, když se jim to bude hodit, že vám seberou pas a už třeba nikdy neuvídíte, jak se moře v dálce spojuje s oblohou, že za vámi budou slídit a že když se jim zachce, budou se vám hrabat v peřinách a seberou vám každý popsaný papír, že vás budou ostouzet a vy se nebudete moci bránit... ještě něco? Bylo by toho ještě dost, ale ve skutečnosti jsem nikdy neměl odvahu někoho takto zkoušet.

Československo je po dvaceti letech normalizace umělým světem, a proto jsou v něm i proporce umělé. Otřepané fráze, bezduché žvanění a ideologické kotrmelce, kterými se navenek projevuje tento nepřirozený svět, neváží nic, a co víme o tom, jak rychle se hromadí odezva na každodenní zkušenost

s umělým světem, na přesnou myšlenku, která této zkušenosti odpovídá, a na život v pravdě a v souladu se svědomím? Já vím jen to, že se odezva hromadí, ale nevím, kdy jí bude dost, aby změnila umělé proporce.

Oficiální politická moc si tím, že vyhladila doslova svou reformní a liberální složku, že složila přísahu na svatost sovětské invaze, že soustavně utloukala každou nekonformní myšlenku, vyhloubila zákop, ze kterého už není vidět ven a ze kterého už ani nelze vylézt. Z donucení a bez vnitřního přesvědčení nabízí dnes lidem jakéhosi nepovedeného mutanta sovětské „obnovy“, naráží však při tom na nedůvěru a apatii.

Jiný plod normalizace, ostrůvek nezávislého myšlení, svobodné kultury a svobodných lidských vazeb zatím trochu předstírá vymezenost svého zaměření na lidská práva, i když si je vědom toho, že jejich respektování by změnilo národní osud. Zčásti je v tom zbytek obranného reflexu. Je však zřejmé, že zkušenost z tohoto společenství představuje jedinou pluralitní zkušenost v posledních desítilétích národních dějin a postupně se stane zřejmé všem, že jakákoliv myslitelná obnova československé společnosti v tak exponovaném místě střední Evropy je možná jen na základě této pluralitní zkušenosti. Všechna ostatní řešení jen prodlužují pád ke dnu.

17. 8. 1988

Jak se blíží výročí sovětského vpádu do Československa, jsou nuceni i někteří sověští mluvčí odpovídat na tiskových konferencích na nepříjemné otázky. Odpovídají ovšem s toutéž křečí v mluvidlech, která je tak typická pro oficiální zástupce naší vlády. Je těžké určit, zda to pochází z nich samých, anebo zda mluví cizím hlasem. Stísněnost, s jakou se obezřetně dotýkají otevřených ran, by mohla naznačovat, že blábolí skutečně ve stavu omezené suverenity. Připomínají trochu naše komunistické představitele v roce 1968. Jenže tentokrát omezuje suverenitu jejich projevů zřejmě československý nátlak. Musím se přiznat, že pociťuji jistou škodolibost. Bylo jim asi od nás řečeno, že doma si na Brežněva mohou kálet, jak chtějí, ale ať nesahají na jeho nehynoucí zásluhy o potlačení kontrarevoluce u nás. Zásady nezásady, jeho příkaz ke vpádu zachránil naší nomenklatuře postavení a úřady.

Nemyslím si však zase, že by lhaní a vytáčky v této věci byly pro sovětské mluvčí úplně nestravitelné. Kolik váží Československo? Kolik by muselo vážit, aby něco znamenalo na obrovské dějinné houpačce, na které se nyní nachází Sovětský svaz se svou přestavbou? Velmocenské pohrdání osudem malých národů čiší z každého slova sovětských mluvčích. Uhlazený Gerasimov praví, že „podněcovat dnes polemiku kolem těchto událostí by podle jeho názorů prospělo jen těm, kdo usilují o konfrontaci a zkomplikování situace v Evropě a ve světě“. Češi a Slováci si mohou dát tato slova za rámeček. Mají ve své novodobé historii takových slov celou sbírku. A jiné malé národy také. Gerasimov by ovšem měl vědět, že tahle slova nám páchnou na sto honů mnichovanstvím. Menší národy se prostě musí obětovat, aby se nad Evropou rozklenul mír na sto let. Říká nám ve skutečnosti, abychom si žili dále s Biľakem, vždyť se nám konec konců nedaří tak špatně. Až se v Rusku usadí všechny ty západní firmy, se kterými dělají smlouvy, potom z toho nového blahobytu ukápně něco i nám. Dobrák Gerasimov! Myslí to s námi dobře.

Kolik už vyplývali sověští intelektuálové energie na přísahy, že už nikdy nebudou lhát. A že už také nebudou schvalovat lež. Za poslední dva tři roky jsem toho četl tolik, že jsem byl často v pokušení jim uvěřit. Ale když jde o sovětské státní zájmy, dostává se pravda do úzkých. Pořád je to ta samá písnička. V Československu byl ohrožen socialismus, přesně tentýž socialismus jako za Brežněva, se kterým si nyní nevědí rady. Jak nekonečně daleko mají ještě k myšlence, že i kdyby tomu tak nastokrát bylo, neměli žádné právo v jiné zemi vojensky intervenovat, střílet do lidí a do Národního muzea. Gerasimov je jen hlásnou troubou vlády, tak mu člověk nesmí mít za zlé, že říká to, co říká. Horší, mnohem horší je, že nikdo ze sovětských intelektuálů, kteří sklízí ovace za odvalu po celém světě, nevyužil domácí glasnosti na to, aby otevřeně řekl, že ho zločin vůči Československu tíží na duši. Tak, jako to kdysi aspoň zašeptal Vysockij a Tvardovskij, v době bez glasnosti.

Nechci však hanět den před večerem, možná někdo přece jen promluví. A bude mluvit jen pravdu. Ne účelovou lež. Vždyť naše národy, holubičí povahy, nechtějí na tom plamínku pravdy nikoho upálit. Chtějí se při něm jen ohřát, po dlouhých dvaceti letech.

19. 8. 1988

V tisku a v rozhlasových stanicích, které k nám vysílají ze západu, se množí diskuse o roku 1968 a samozřejmě přichází na přetřes otázka, zda jsme se měli bránit. Je to noční můra československého národního vědomí, ještě nebyla vyřešena a aspoň nějak zodpovězena otázka z roku 1938 a teď se k ní přidala stejně frustrující otázka o třicet let mladší. Jestliže jako národ přežijeme rok 2000, budeme v řešení této otázky pokračovat po celé příští tisíciletí.

Kdyby na mne vypálil někdo tuto otázku znenadání, dostal by mě do úzkých. Pravděpodobně bych se zachránil úhybným manévrem, řekl bych prostě, že nevím, zda jsme se měli bránit. Kdybych chtěl vypadat hodně statečně, řekl bych: ano, měli jsme se bránit. Nic bych už na věci samé nemohl pokazit, jde stejně jen o otázku hypotetickou. V těch dnech před dvaceti lety jsem jen jednou slyšel vznést přání bránit se. Na jednom shromáždění ve velkém závodě vstal muž a řekl: Nemluvme už, odejděme do hor a braňme se. Nikdo mu tehdy neodpověděl a nikdo nebral jeho výzvu vážně. Připadá mi proto trochu nepoctivé, když někdo dnes říká přesvědčivě, že jsme se měli bránit, a případné mrtvé pak zaúčtuje jako vklad do národní budoucnosti.

Když se takto spekuluje o obraně, myslí se při tom na armádu, na řádnou vojenskou obranu, na zákopy, dělostřelecká postavení a přesuny tankových jednotek? Taková představa je dosti absurdní. Bylo vůbec možné očekávat od armády, která upevňovala po dvacet let při každém společném cvičení družbu s bratrskými vojsky, že obrátí hlavně proti útoku z tak neočekávané strany? I kdyby vojáci měli vztek, kde by se našel důstojník, který by vydal své jednotce rozkaz zaujmout kruhovou obranu? Vždyť všichni byli zvyklí stát před sovětskými důstojníky v pozoru a vypili s nimi nejednu láhev vodky. Která nejvyšší politická místa byla třeba i jen ve snu ochotna převzít zodpovědnost za beznadějnou vojenskou obranu? Měl to udělat generál Svoboda, který bojoval s Rusy ve válce od Buzuluku až do Prahy? To by mohl udělat snad jen v záchvatu šílenství. Není pravda, že si chtěl prohnat hlavu kulí, chtěl zůstat na Hradě co nejdéle, jako všichni prezidenti.

Někteří lidé si spíše představují, že se měl bránit lid, že měl vystavět v Praze barikády, vytrhnout zbraně z rukou váhavých vojáků a bránit ulici za ulicí, dům za domem. Možná jsou země, kde by se to mohlo stát. Jugoslávci mi vždy tvrdili, že u nich by se to stalo, že by z každé střechy střílel kulomet a z každého okna by se pánilo ze samopalů. Stalin to prý věděl, a proto se neodvážil v době roztržky Jugoslávii potrestat. Možná je to pravda. V roce 1968 byl Brežněv přesvědčen na sto procent, že se bránit nebudeme, znal nás.

Národ si samozřejmě může tuhle otázku zkoumat a bude ji asi zkoumat v příštím tisíciletí. Jako cvičení v sebepoznání je to i užitečné. Ale jednotliví současníci by na ni měli odpovídat kladně jen v případě, že oni sami došli tehdy k odhodlání položit v obraně svůj život jako vklad do budoucnosti jiných generací. Ex post se takové odhodlání dosti obtížně ověřuje a může oprávněně budit nedůvěřivost. Vyňati z této nedůvěry jsou jen ti, kteří v náhodných situacích svoje životy skutečně položili, a pak ještě Jan Palach a Jan Zajíc a lidé zastřelení za demonstrací při prvním výročí. Já jsem si osobně tuto otázku již položil mnohokrát. Byl jsem odhodlán vrhnout se bez šance na nějaký smysluplný zápas pod pásy tanků? Co bych zachránil a koho povzbudil? Kdo stál o to, aby lehla popelem auta zaparkovaná v ulicích a zanikla naděje na byt v domě, pro který už byly vybudovány základy? Když Němci přepadli Polsko a bylo jasné, že bude válka, šla moje maminka, vedena pradávným pudem, do obchodu, postavila se do řady a koupila bednu mýdla, deset kilo mouky a

deset kilo cukru. Když jsem 21. srpna 1968 vyšel ráno na ulici, viděl jsem ženy, vedené pradávným pudem, radit se před obchodem do fronty. Neměli jsme se bránit, protože jsme se nebránili, nebyla to ta správná vteřina.

Obrana takové země, jako je naše, proti obrovské přesile mlčenlivých železných oblud je mimo obyčejnou lidskou představivost, taková představa je stejně obtížná jako představa rozpínajícího se vesmíru. Ve velkodějinné dimenzi se taková otázka dá jakž takž probírat, ale převed'te ji do malých dějin lidí, a to s celou hrůzou průvodních dějů, s bílými, odkrvenými kostmi zabitých, které jsem viděl za války, s plačícími dětmi a vším ostatním. V našem případě se velké dějiny dotkly malých dějin jen zlehka. Rusové přímo geniálně svou akci vzdálili od malých dějin. Aspoň v té první chvíli. Přišli jako Boží trest, s plamenným mečem ideologických blábolů, ale nevnikli do lidských příbytků, nedupali zablácenými holínkami po kobercích, neznásilňovali ženy a nevyvlekli vepře z chlévů. Byli tiší, seděli s prázdnýma očima na svých válečných strojích jako v nějaké sci-fi, každý věděl, že jsou nástroji abstraktní moci, která si tu vyřizuje jakési nepochopitelné strategické zájmy a obyčejných lidí si vlastně ani nevšímá, nic proti nim nemá, jako třeba proti mravencům nebo včelám. Všechno bylo strašně popletené a vymklé z obyčejných lidských měřítek. Kdo by měl pádný důvod zaměřit zbraň na tank obsypaný unavenými a hladovými chudáky, kteří vlastně za nic nemohli? V malých dějinách převládala lítost nad nenávistí, a to je také málo na obranu.

Celá ta otázka, zda jsme se měli bránit, nebo ne, je jen záminkou k oblíbenému národnímu flagelantství. Svoboda nám prostě nebyla tak vzácná, abychom se bránili. Když se národ rozhodne bránit svou nezávislost, nepotřebuje k tomu vrchního velitele, pro podobné příležitosti se vždycky někdo najde. I tak se však domnívám, že je hanebné ponechávat tuto mučivou otázku v platnosti. Ti, kteří ji vyvolali, by ji mohli jedním poctivým prohlášením zrušit. Přijdou si sem v noci s velkým vojskem a zanechají nám na věčnost odpornou otázku, zda jsme se měli bránit, nebo ne, zda jsme od přírody zbabělci, nebo ne. Zvláštní je, že velké národy takto tíživě svou otázku nepociťují, i když nejzbabělejší asi je přepadnout někoho slabšího, a ještě se mu pak vysmát.

21. 8. 1988

Nejsnazší by při tomto datu bylo zavzpomínat si na to ráno, kdy nás probudili. Dvacet let poslouchám podobná vyprávění. Lidé jako by se podle pravidel psychoanalýzy zpovídali ze zlého snu. Slyšel jsem historicky hororové, absurdní a někdy i komické, všechny možná již trochu přibarvené, zliterárněné častým používáním. Můj příběh z té noci a rána je tuctový, a proto se s ním ani nebudu svěřovat. Měl bych se však zmínit o tom, co mi často vrtá hlavou: proč jsem byl tak šokován něčím, co se dalo předpokládat a co bylo dokonce velmi pravděpodobné? Byl jsem slepý, nebo jsem byl důvěřivý hlupák? Nejspíš oboje.

Ještě v červnu, na nějakém velikém mítinku v Bratislavě, nepamatuji se přesně, co to bylo, vystoupil s diskusním příspěvkem slovenský spisovatel Peter Balgha. Je už mrtev, odešlo mu srdce pár let potom, co přestal být spisovatelem a živil se chovem psů čistokrevného plemene. Nebyl to vlastně ani diskusní příspěvek. Balgha se postavil k mikrofonu a začal nám, kteří jsme se rozvalovali na židlích, vesele diskutovali a pokušovali ve foyer, nadávat, že jsme bezstarostní žvanilové, že se přeme o hlouposti, zatímco v našich pohraničních lesích jsou již po zuby ozbrojená vojska připravena skočit nám po chřtánu. Řekl, že je sám viděl, v Polsku i Maďarsku. Nikdy nezapomenu, jak mizerný měl ohlas v sále člověk, který jediný mluvil pravdu a skutečně k věci. Lidé na něho koukali, jako kdyby spad z višně. Balgha odešel z tribuny schlíple a k jeho varování se už nikdo nevrátil. Nikdo neměl chuť poslouchat proroka apokalypsy. Já také jsem usoudil, že tento Petr je poněkud přepjatý a nedovede reálně zvážit obrovský rozdíl mezi Maďarskem a námi, že špatně hodnotí tu propastnou časovou rozlohu mezi rokem 1956 a 1968. Co bych však dělal, kdybych byl uvěřil neblahému proroku? Asi nic. Léтали jsme všichni okolo žárovky, fascinováni jejím světlem. Zákonitě jsme se museli spálit.

Svůj příběh z onoho dne tedy vynechám. Pokusím se vymyslet si nový, ještě absurdnější než ten náš. Je však vůbec měřítko na hloubku absurdity?

Muselo být už hodně po půlnoci, když mě vzbudilo zvonění telefonu. Mžoural jsem na hodinky, ale kolik bylo, to se mi vykourilo z hlavy. Volal mě někdo známý, protože mě oslovil jménem a jménem po otci, ale nevím, kdo to byl. Řekl jenom: Tak přece přišli, podívej se z okna, je to dobytek! Nic jsem nechápal, ale jako bych plnil nějaký tajemný příkaz, doklopýtal jsem náměsíčně k oknu a hleděl jsem do teplé srpnové noci. Všude bylo ticho a mrtvo. Hvězdnatá obloha hlásala slávu Boží. Nic! Jen naproti se rozsvítilo v jednom bytě, někdo otevřel okno a vyklonil se ven. Že by ho také napálili? Kdože to měl přijít?

V té chvíli jsem zaslechl vzdálený tlumený hukot. Byl to hukot velkého množství něčeho. Sklo v okně začalo jemně drnčet. Začal jsem v temném brčení rozeznávat skřípění a cinkání. Vyklonil jsem se z okna a na konci bulváru jsem uviděl světla, vyskakovala po dvojicích a řadila se za sebe. Za několik minut, dlouhých jako dny, už projížděli pod okny. Vojáci v tancích, obrněných autech, v džípech. Za nimi kanóny a rakety. Skřípění pásů ohlušovalo. V bytech se rozsvěcovala světla, nad námi začalo plakat dítě. To nebyli naši vojáci, měli jiné čepice a na nohou šněrovací boty. Vyjeveně jsem na to všechno hleděl s palčivým zoufalstvím v srdci. Už jsem pochopil, nemohlo to znamenat nic jiného, přišli, aby nás zbavili té krátké svobody. Přišla žena v noční košili, hleděla se mnou do ulice a po tváři jí stékaly slzy. Řekla jen: Co bude s námi, Matičko Boží? Z vrat protějšího domu vyběhl mužik v pyžamu a hrozil pancéřovým obludám pěstičkou. Hle, řekl jsem si, malý, ale statečný!

Přes ženiny protesty jsem se nedbale oblékl a podél stěn domů jsem příkrčeně spěchal ke středu města. Přidávali se zamračení muži a plačící ženy. Ve dvorech startovali mládenci v kožených bundách motorky. Rudé náměstí už bylo obsazeno cizími vojsky, tanky stály v dlouhé řady před Gumem a hlavně děl mířily na Kreml. Uprostřed náměstí se převaloval hlučící a neorganizovaný dav. Když se pohnul k obrněncům, zaskřípěly pásy a dav ustoupil. Pohlédl jsem na mauzoleum, muselo se tu střílet, i v šeru svítání bylo vidět malé krátery přímo ve jméně Vladimíra Iljiče. Od úst k ústům šly hrůzné pověsti. Před chrámem Vasila Blaženého prý leží tři mrtví chlapci, kteří se okupantům postavili na odpor, jsou to prý členové oblíbené rockové skupiny. Gorbačov byl prý odvečen v poutech do Berlína nebo do Prahy. Našli se prý zrádci, kteří cizí vojska pozvali. Nikdo však nevěděl nic přesného. Jeden muž křičel, že je delegátem devatenácté všesvazové konference, a chtěl zřejmě promluvit, jenže lidé neměli chuť ho poslouchat. Stará žena řekla: Je pozdě, synáčku. Najednou se však ozvalo volání a stále sílilo a sjednocovalo se. Nad Rudým náměstím hřměla hesla: PERESTROJKA! GLASNOSTI GORBAČOV! A zase znovu a znovu, jako za časů Chozjajina. A jiní křičí: Zrádci! a volají jména. Smlčím je však, protože se mi přičí obviňování bez důkazů.

Přiblížil jsem se k vojákům, kteří pošukávali zbraněmi na pancéřích. Jejich tváře jsou bezvýrazné a oči jakoby vyhaslé. Jsou zaprášeni a unaveni. Jeden důstojník se pokouší uklidnit lidi kolem. Mluví dobře rusky. Říká, že se všechno vysvětlí, že k nám necítí nepřátelství a že si ruského lidu váží. Vykládá omluvně, že má pět tisíc měsíčně a že jeho dcera se přihlásila na gymnázium. Vytáhne z kapsy fotografii své dcery a dává ji kolovat. Jeden muž si odplivne a říká: Čubčí syn a čubčí dcera. Lidé se smějí a důstojník se směje taky. Napětí povoluje, i když náměstí pořád bouří. Jedna žena podává cizím vojákům láhev minerálky a pirohy zabalené v šátku. Dívám se na tu scénu a říkám si: Hle, jak dobré srdce má náš lid!

Prošel jsem mezi tanky a potácel se dále jako bez duše. Hlavou mi vířily zmatené myšlenky. Co dělat? Ach, jak často jsme tuhle otázku v našich dějinách slyšeli? Napřed Černyševskij a pak Lenin. A teď znovu, co dělat? Který národ se nám může vyrovnat v utrpení? Mezi námi, Gorbačov zašel přece jen asi daleko. Neznám ostatně nikoho, kdo by tu jeho svobodu a aktivitu potřeboval. A ti spisovatelé a novináři! Mluvit o tom, že jsme nadšeně spolupracovali na svém zotročení, to musí lid přijmout jako urážku. Novináři se taky mohli trochu krotit. Ten Korotyč a jeho Ogoňok! V televizi člověk vidí jen samé špatnosti, ani žít se mu nechce. A všechny ty kluky nám také byl čert dlužen. Možná to nemyslí ti, co přišli, s námi ani tak zle. Burlackij už ale jistě doburlakoval. Stál jsem frontu na Doktora Živaga, a co teď s ním? Ve starém kufru do sklepa.

Klopýtal jsem automaticky k domovu. Bylo už ráno a slunce vyšlo nad Moskvou. Cizí vojáci roztopili polní kuchyně a vařili kávu. Měli ji v kostkách. Ve dvoře se tlačil veliký shluk lidí. Lidé ztratili svobodu, ale zdá se, že je to rozjařilo. Spěchal jsem už rovnou domů. Ať se děje, co se děje, musím jít do úřadu. Moje neúčast v práci by se mohla později vykládat jako druh protestu. Můj šéf nebyl nikdy nadšeným stoupencem perestrojky.

24. 8. 1988

V Praze se skutečně konala na Václavském náměstí demonstrace. Druhá po březnové bratislavské a první po devatenácti letech. Soukromě zápasím s pocitem viny, že jsem tam nebyl. Přírozeně přijeli a varovali mě, abych neopouštěl tuto vesnici, kdybych ovšem měl dost dobrodružného ducha, jistě bych se nějak proplížil a bez úrazu dorazil do Prahy. Jenže po upřímném prozkoumání svého nitra musím přiznat, že demonstrace nemám rád. Přitom nepopírám jejich politickou užitečnost, a už vůbec bych nechtěl zpochybňovat svaté právo na shromáždění a pochody v ulicích. A také cítím obdiv k lidem, kteří se dají tlouci pendrekem a zalévat proudem vody. To by mi tolik ani nevadilo, vadí mi spíše ty tisíce lidí, vadí mi, že se v takových případech slévá celá složitost dění do jednoho nebo do dvou hesel, vadí mi křik, vadí mi, že demonstrace, a zvláště konfrontační, simulují jakýsi druh války, jedna anonymní strana tu stojí proti druhé anonymní straně. Umím si přitom představit, že účast v demonstraci může přinést člověku povznášející orgiastický zážitek, že takové demonstrace pohnou často dějinami, ale nejsem si jist, zda v žádoucím směru. Četl jsem o tom dosti u Fromma. Nerozumím taky dost dobře lidem, kteří mají ctižádost promluvit při velkých shromážděních a demonstracích.

Znám se a vím, že je to jako nemoc. Pamatuji se, že v mládí, kdy se to demonstracemi jen hemžilo a kdy účast byla povinná, jsem stál nebo seděl v davu s pocitem nevýslovné trapnosti. Když lidé vstávali, tleskali a křičeli hurá, vysoukal jsem se poslední a mdle jsem se snažil nezavdat příčinu k podezření, že se všeobecným nadšením nesouhlasím. A to mi zůstalo. Brání mi to prožívat souhlasně „naše“ nynější demonstrace. Chválím je, ale nejsem přítom. Cítím dokonce vždy úlevu, když přijedou a oznámí mi, že mě budou hlídat. Umím si představit, že bych mohl statovat v příjemných pochodech, jaké pořádají Angličané nebo při jakých jsem pozoroval v televizi Heinricha Bölla. Pohled na demonstrace zfanatizovaných Íránců v Teheráně ve mně vyvolával hrůzu, říkal jsem si, že kdyby této nemoci podlehl Američané nebo Rusové, je s námi všemi konec.

Když o něco člověku skutečně jde, má se postavit sám s tím, co si myslí. V davu je skryto vždy plno lidí, kteří si nemyslí nic, kteří prostě jen hledají splynutí, berou „si dovolenou od sebe samých“, což je Frommův termín. Cítím zvláštní pýchu, že v Československu se vedl celý ten dvacetiletý zápas o lidská práva a lidskou důstojnost jasnou artikulací a osobním postojem. Není to pro televizi tak spektakulární jako tisícové demonstrace, ale je v tom něco až dojemně lidského a domnívám se, že také do budoucnosti směřujícího. Není to anonymní válka, je to vzdor konkrétních lidských bytostí proti ponižování a proti lži.

Přesto mě zprávy o pražské demonstraci hluboce dojal. Vnímám je jako zprávy o probuzení těch, v jejichž probuzení jsme skoro přestali doufat. Zranění z roku 1968, ten zpřelámaný hřbet, který ochromil národní vědomí, není zřejmě dědičné. Na náměstí byli převážně mladí lidé, naprosto bez osobních zážitků z invaze, a tím méně z pražského jara. Tyhle demonstranty si režim vypěstoval sám. Teď jim budou do úmoru opakovat, že jsou nezkušení a že se dali svést chartisty a jinými nepřáteli socialismu. Ti mladí sice volali Havel a Dubček, ale sotva byla ta jména pro ně něčím víc než zástupným znakem. A co asi mohli vědět o Masarykovi, který jim byl zamlčen celým školským vzděláním?

Systém si vypěstoval své mladé hrobaře a teď se tváří, že je to nad jeho chápání, že je to černý nevděk a že je nemožné, aby mladá generace myslela, že jí to všechno musel někdo našeptat. Přitom

všichni politikové, mnozí učitelé, ba i jiní vzdělaní dospělí zacházeli s mladými lidmi po dvacet let jako s blbečky. Bůh je mi svědkem, že jsem v posledních dvaceti letech nenarazil na mládence, který by měl v úctě všechny ty státní mentory. Následky se budou projevovat stále hojněji. Je to až k nevíře, jak si režim dokázal odcizit mladou generaci. Establishment se staral vždy jen o to, aby zajistil dobré bydlo jen vlastním dětem, ty ostatní prostě přehodil přes palubu. A nakonec mu neprojevují vděk ani ty vlastní děti. Režim udělal nenapravitelnou pedagogickou chybu, a bude za to platit.

Něco se v atmosféře tohoto roku změnilo. Není to už rok jak všechny ostatní v této nekonečné řadě. Jistě působí i rozsáhlé pohyby v celé východní Evropě, ale tato demonstrace byla naše. Roste počet lidí, kteří se přestávají bát. Museli si být vědomi toho, že budou vyfotografováni, že o nich půjdou nebezpečné reference na všechna místa, kde jsou zaměstnáni, že se rozběhne celý represivní aparát. Je to v tom, že přestali věřit v budoucnost a trvání tohoto režimu. Čím dál víc se mi to jeví tak, že i režim přestává věřit ve svou budoucnost.

V tyto dny špatně spím. Nemyslím ani tak na to, zda dojde k té změně, kterou pořád prorokuji a o kterou se sázím, myslím spíše na to, zda budeme dost zralí, abychom skýtající se šanci opět nepromarnili. V noci z dvacátého prvního srpna se najednou rozštěkali všichni psi ve vesnici, někdo tu musel chodit okolo.

24. 9. 1988

Vždy, když dostanu do ruky nové číslo Lidových novin, mám pocit oprávněnosti otřepaného hesla, že člověk má usilovat o nemožné. Když přijel před rokem sem, do Cyrilova, Jiří Ruml s Vladimírem Mlynářem a ukazovali mi s hrdostí tzv. zrcadlo nultého čísla Lidovek a vyprávěli s nadšením o záměrech se znovuzkříšenými novinami slavné tradice, nedal jsem ani v nejmenším najevo, že je moje mysl skepticky zachmuřená. Ruml jako by omládl, vypadal, že má všechno promyšleno, a vyzařovalo z něho přesvědčení, že všechno dobře dopadne. Já jsem si opět tajně myslel, že o mocenském systému vím už všechno a že tedy jedinou možnou reakcí na velkorysý (ovšem v samizdatovém měřítku) projekt s vydáváním Lidových novin budou domovní prohlídky, rozhánění redakčních schůzí a pátrání po rozmnožovací technice.

A teď si čtu v Lidových novinách už devět měsíců s radostným pocitem, že jsem jako prognostik tentokrát našťestí opět selhal. Lidové noviny se pomalu stávají institucí nezávislé kultury, roste ctižádost autorů se v nich objevit a možná se dokonce projevuje u novinářů oficiálních novin i závist ke svobodě, velkorysosti a úrovni, se kterou jsou Lidové noviny dělány. Žádný samizdatový časopis neměl dosud tak příznivý ohlas a nepřekročil v takové míře samizdatovou čtenářskou obec. Sám mám těžkosti se svými několika exempláři, nevím, jak je mám rozdělit, musím pozorně vybírat, koho urazit sdělením, že se na něj už nedostalo. Viděl jsem xerokopie Lidovek, vyrobené pokoutně v institucích, kde je k dispozici xerox, a mám trochu přehled o cestách, po jakých putují Lidovky z ruky do ruky. O Lidovkách se mluví téměř jako o běžné tiskovině a zdá se, že lidé o nich mluví tak, jako by Lidovky byly k dostání běžně na Stáncích PNS. Ostatně i Ruml mi vyprávěl, že do jejich domácí redakce v Kremelské ulici docházejí dopisy čtenářů, ve kterých se lidé neodbytně dožadují předplatného, ptají se, kde se Lidovky dostanou koupit, a nebo prostě jen žebrají o jeden výtisk. Skutečnost, že Lidovky neustále žádají o oficiální registraci, posunuje celou existenci tohoto samizdatu do dříve neznámé polohy. Lidovky tak používají starý disidentský trik, tváří se naivně a předkládají státu k registraci výbušninu s tvrzením, že jde o pouhou dětskou hračku. Tak tomu bylo kdysi i s Chartou. Přitom obě strany vědí, že nejsou naivní. Je to zvláštní hra a zkouší se v ní trpělivost. Napíná se struna a my se všichni dohadujeme, koho sekne po tváři, až se přetrhne. Postojem k režimu jsou Lidovky od čísla k číslu drzejší. A já jsem v koncích, když se pokouším odhadnout, jak to všechno dopadne. Víم přece s jistotou, že režim si nemůže dovolit, aby se v jeho nejstřeženějším hájemství zakořenil nezávislý tisk. Nedovedli se rozhodnout hned a teď zřejmě vedou uvnitř vnitřní strany spory o tom, kde se stala chyba a jak ji teď napravit, aby se rozbilo co nejméně porcelánu. Samozřejmě, měli to zarazit hned na začátku, nepochybně Státní bezpečnost o všem věděla. Ti přece vědí, co máme k obědu, jak mi kdysi sami řekli.

Opět se uskutečnila jedna malá utopie a já si pohrávám se stejně utopickou myšlenkou, že kdosi nahoře, někdo, kdo má o něco víc rozumu než ti ostatní, si řekl, že se nic tak hrozného nestalo, že i pro diktaturu je výhodné, když dostává zprávy o aktivitách a idejích opozice přímo z hlavního zdroje a ne zprostředkované. Třeba si ten někdo uvědomil, že nepatrný ventil, který se povolí intelektuální vzpouře, odlehčí všeobecnému tlaku, který se ve společnosti projevuje. Až příliš utopická se mi ovšem zdá představa, že někdo nahoře trpí Lidovky proto, že si chce aspoň jednou za měsíc počíst. Lidovky jsou totiž ve srovnání s oficiálním tiskem skutečně čtení. Něco se s Lidovkami bude muset stát, jsou proti pravidlům. A já jsem už několikrát v těchto záznamech napsal, že začátkem rozkladu

totalitního systému bývá nedůslednost. Nedůslednost s Lidovkami je však možná právě příznakem rozkladu systému, ve kterém žijeme. Takže je docela možné, že Lidovky přežijí, ale nepřežije systém. Jedno i druhé není možné. Toto pomyšlení je pro Lidovky dosti chmurné a já ho také tajím. Redaktorů Lidovek se vždy jenom zeptám, jak si vysvětlují, že dosud nebyli zavřeni, anebo aspoň rozehnáni. A oni krčí rameny a smějí se.

Opět se jednou přesvědčuji, že na základě čistě rozumových kalkulací by se člověk v této zemi neměl odhodlávat k ničemu. Už první svobodné rozhodnutí narazí na zeď smutných předpovědí. Takže pryč se smutnými předpověďmi! Vezmu si Lidovky a půjdu se s nimi posadit na zahradu, aby mi do nich svítilo čisté podzimní slunce.

1. 10. 1988

Když bylo svoláno narychlo ÚV v Moskvě, nepochyboval jsem ani na okamžik o tom, že si Gorbačov vyrovná účty se svými protivníky, a ne oni s ním. Zvenčí se často jeví sovětská politická kultura jako neprůhledné a tajemné kolbiště urputných zápasů, ve kterých není nikdy předem jasné, kdo vyhraje. Ale není tomu tak. Přes všechn obskurantismus a nejasnost frází, které tyto zápasy doprovázejí, prosazují se při nich obecné politické tendence, které lze charakterizovat spíše negativně než programově. Vítězí obvykle ta tendence, která nejspolehlivěji zaručuje trvání mocenských struktur, třeba i ve změněné podobě. Nechci tím říci, že se vyjadřují artikulované touhy národní většiny, ale rozhodně vždy byly a jsou ideologicky zašifrovaným sebezáchovným aktem toho, co vzešlo z porevolučních dějin. Až budou jednou Sověti zkoumat bez předpojatosti Stalinovu cestu k absolutní moci, zjistí snadno, že nešlo o anomálii systému nebo jeho deformaci, že v tehdejším mocenském souboji nevyhrál prostě ten, kdo první vystřelil, ale že revoluce ke svému totalitnímu systému zákonitě vyústila, chtěla-li zachránit vizi nějaké jiné společnosti a uchovat si svou identitu do budoucnosti. Chruščov svůj zápas prohrál proto, že vlastně pořád nevěděl, oč mu jde, chtěl propast přeskochit ne nadvakrát, ale napětkrát. Bezradný diktátor nemůže mít v zemi, jakou je Rusko, úspěch.

Gorbačov svůj puč provedl s jasným vědomím politických cílů, které sleduje, a s vědomím toho, že jen on má koncepci, která zachraňuje existující struktury. Bylo to snadné proto, že si tak jako Stalin otevřel prostor jen jedním směrem. To všechno Gorbačov provedl na půdě, která mu není příliš nakloněna, na půdě stranických a státních orgánů, a přesto dosáhl toho, že se proti němu nezvedla ani jedna ruka.

S demokratickými postupy, které Gorbačov hlásá, to ovšem nemělo nic společného. Členové ÚV a poslanci Nejvyššího sovětu si vyslechli krátké úvodní projevy, nevydali ani hlásku a vše pak jednomyslně schválili. Když šlo do tuhého, posloužil si Gorbačov osvědčenými metodami sovětské politické kultury. Byl na to ovšem dosti tesklivý pohled. Nabyl jsem přitom dojmu, že tihle lidé by byli schopni odhlasovat i vlastní popravu, politická poprava to beztak pro mnohé byla.

Od té doby, co dal Stalin postřílet většinu delegátů XVII. sjezdu strany, a tomu je už padesát let, se vůdci na postupu nikdo nestaví do cesty. Nepochybně bylo mezi členy ÚV a Nejvyššího sovětu dost lidí, kteří by Gorbačovovi nejraději ukousli hlavu; přesto se nezvedl ani jediný, kdo by aspoň zvedl ruku proti nebo prohlásil, že mu je z toho draní se k moci zle. Gorbačov by mu byl třeba vděčný za poskytnuté zdání demokratičnosti. Úpadek mravů, který v sovětské politické kultuře způsobila brežněvovština, je strašlivý. Za Stalina, když šlo skutečně o krk, se mnozí lidé proti Stalinovi otevřeně postavili, napsali mu. Stalin asi dobře věděl, co si o něm myslí Anna Achmatovová. Byli prý i plukovníci NKVD, kteří odmítli zatknout vojenské velitele a sami se zastřelili, byli prý i soudci, kteří odmítli soudit. Politika byla však degradována na mumraj slouhů okolo nejvyšší bytosti. Molotovovi dal Stalin zavřít ženu, a Molotov ani necekl. Prý ji měl dokonce rád a čekal na ni, až se vrátila z lágru. Co by se asi stalo dnes poslanci Nejvyššího sovětu, kdyby hlasoval proti a poslal Gorbačova k čertu? Asi nic. Kulku do vazy by určitě nedostal a ještě by se pravděpodobně proslavil, americká televize by ho předvedla celému světu jako zcela nebývalý exemplář homo sovieticus. Nic takového se však nestalo, v tomto ohledu slouží sovětský systém zatím bezvadně a doufejme, že ho Gorbačov využije ve prospěch dobré věci. Jak ovšem proměnit kulturu bezzásadové poslušnosti v kulturu demokratickou? Všechno se může stát, ale po tomto představení se mě zmocňují dosti silné

pochybnosti.

Možná se v budoucnosti objeví nějaké memoáry, které nám umožní, abychom v tomto smutném divadle zahlédli i nějakou lidskou dimenzi. Ale už teď mám podezření, že malodějinná dimenze toho všeho bude ještě ubožejší, než si dnes dovedeme představit. Něco ještě mnohem horšího, než jsou paměti Vasila Bilaka. Gromyko už takové paměti napsal, četl jsem z nich jen nějakou nehoráznost o Polsku. Odešel sluha všech pánů. Chruščov prý o něm řekl, že kdyby mu nařídil, aby si svlékl kalhoty, tak to udělá. Byl hlavou státu až do této chvíle, teď už o něm neřekne nikdo nic dobrého. Tak to v sovětské politické kultuře chodí. Gromyko sloužil Sovětskému svazu a to je vše, inteligentní počítač nové generace by to asi dělal stejně dobře. Bylo by skvělé, kdyby tihle lidé byli schopni alespoň říct, že se měli dobře, že si užili, že vypili cisterny whisky na recepcích a zkonzumovali nepočítaně humrů, že prolétali křížem krážem svět, že to prostě stálo za to. A ještě kdyby dodali, že už toho mají dost a že si budou na stará kolena jen číst. Jenže tohle nikdo neudělá.

Ligačov, se kterým si svět pohrává jako s konzervativní alternativou, byl přeložen do zemědělství. V sovětské politické kultuře může každý dělat všechno. Říká se, že je to místo, odkud se už letí, protože se ještě nenarodil takový politik, který by dal sovětské zemědělství do pořádku. Ale Gorbačov seděl na tom místě také a vyletěl nahoru. V mládí byl traktoristou, kdoví, co si o celém tom státně-kolchozním zřízení myslí. Ligačov se skutečně ve dvou projevech výrazně konzervativně odlišil od středu. Nepochybují o tom, že kdyby Gorbačov chtěl, našel by si způsob, jak se Ligačova zbavit úplně. Jenže já se domnívám, že mu vyhovuje mít na pravém křídle v mužstvu dosti neohrabaného útočníka; vedle takového hráče o to více vynikne skvělý centrforward. Po třech letech perestrojky je sovětská politická scéna zásobována dosti trapnými kusy.

Západní kremologové se domnívají, že mají všechny osoby v sovětském politickém životě přečtené, že dovedou přesně určit, kdo jde s Gorbiem, a kdo proti němu. Jenže v bezbarvosti a šedivosti lidí, kteří obklopují Gorbačova, se může skrývat všechno možné. Hlavním příkazem této politické kultury je neupozorňovat na sebe příliš, když jsem na kremelské tribuně až číslo tři nebo pět. Přesvědčil jsem se v roce 1968, že v tomto pokryteckém systému není vlastně nikdo tím, zač se vydává. Liberálové se najednou vyklubali z funkcionářů, do kterých bych to nikdy neřekl, i když jsem je třeba osobně znal. A po invazi to pak bylo totéž, k normalizaci se přihlásili ti, o kterých bych to vůbec nepředpokládal. Až na výjimky nehraje už ideologický náter jednotlivých lidí v tomto systému žádnou roli. Důležitější zde jsou ryze osobní pohnutky a tlaky z lidského okolí. Dosud je celá východoevropská politická kultura jak zakletý zámek, ve kterém bloudí postavy bez tváří a rozmlouvají mezi sebou posttotalitním ptydepe.

Americká neokonzervativní mluvčí, paní Kirkpatricková, říká, že Jakovlev je zavilým nepřítelem Spojených států. Usoudila tak z knihy, kterou Jakovlev kdysi napsal po studijním pobytu v Americe. Paní Kirkpatricková, která se nepochybně vyzná v sovětských záležitostech, je natolik Američankou, že se domnívá, že sovětští autoři, píšící kdysi o Americe, napsali prostě to, co si mysleli. V knihovnách této části Evropy se skladují hory knih, ve kterých se psalo pouze to, co chtěl režim slyšet, a to nemělo nijakou souvislost s tím, co si autoři mysleli. Jinak by takové knihy vůbec nebyly a jejich autoři by nezískali akademické pocty. Všechno je jinak. Kdybychom si mohli dnes přečíst, co říkal Gorbačov jako referent na plénech v Stavropolu, usoudili bychom... raději to nebudu rozvádět. Všechno je přece jinak. A mně se už nechce to všechno vysvětlovat.

Čert ví, proč jsem napsal tento záznam jakoby se znechucením. Vždyť všechno dopadlo přímo skvěle. V daleké Moskvě se kolo dějin posunulo o jeden zub kupředu a zklamání by u nás měli pocíťovat spíše ti, kteří jsou odvozeni z nejošklivějšího výhonku Brežněvovy éry. Jisté je, že moc dobře nespali. Já skutečně mám spíše důvod protáhnout si záda a hledět chvíli z okna, kde žlutne

listí na stromech a na trávník padá jakási zimavá mlha. Řád, podle kterého se slunce posunuje na jih od rovníku, funguje nejspolehlivěji. Od řádu lidského má mít člověk vždycky trochu distanc a k tomu se stačí protáhnout a podívat se z okna.

10. 10. 1988

Změny ve vedení státu vyvolaly u lidu úšklebky a prohloubily všeobecné mínění, že politika je kombinací grotesky a makabrálního horroru. Na své postavení v národě by mohli komunističtí politikové pohlížet ve světle reakce, kterou vyvolaly reorganizace vlád. Byli vyprovoceni dva předsedové vlád a řada ministrů, lidé na to reagovali hřmotným tichem, žádné dojetí, žádné protestní mumláni. Když vymění obvodního lékaře, dotkne se to lidí mnohem citelněji. Národ dospěl k názoru, že je vlastně úplně jedno, kdo mu špatně vládne, pokud jde o jeden a tentýž typ z nomenklatury. Štrougal a Colotka byli přítomni ve zdejší politice déle než třicet let, možná si ještě ani nestačili odstěhovat věci z úředního stolu, a lid už na ně zapomněl. Hrozně by mě zajímalo, zda tihle lidé takovou bilanci svého života reflektují; jak jim přitom je? Ti, kteří přišli na jejich místo, odejdou stejným způsobem, nikdo ani nehlesne, dvacet let vládli tak, že se nikomu nepodařilo se zachytit ani drápkem ve vědomí širší veřejnosti. Naprostá lhostejnost! Když odejde do důchodu vedoucí účtárny, spoluzaměstnanci s ním posedí a vypijou nějakou flašku, také se složí na dar. Co budou asi tihle noví důchodci dělat? Chňoupek se může pustit do psaní knihy, když už nemusí přestupovat z jednoho letadla do druhého. Měl by napsat knihu o tom, jak byl ministrem zahraničních věcí státu, který nemá žádnou zahraniční politiku.

Ve svých starších dějinách máme ještě pár politiků, o které jeví dějepisectví zájem. Na univerzitě v Mohuči jsem potkal studentku, která psala diplomovou práci o Švehlovi. Úplně mi to vyrazilo dech. Jsme schopni si představit, že by v nějaké neutrální budoucnosti se našel student, který by pracoval na diplomovce o těchto šejdířích? Všichni tihle lidé byli v lidových vrstvách pověstní jistým nadnormativním způsobem života, byli neproletářsky zpupní. Nestačilo jim samo bohatství a privilegia, byli puzeni k tomu, aby je vystavovali na odiv. Já jsem nikdy neviděl ani jejich vily, ani jejich chaty. Pravděpodobně se ani moc přepychem nelišily od sídel jiných zbohatlíků. Řezníkům se v naší plebejsky cítící veřejnosti odpouští jejich bohatství, politikům ne. Co jen já jsem slyšel na vlastní uši historek o těchto lidech! Dokonce i ve vězení mi jeden truhlář líčil vnitřní zařízení domu ministerského předsedy, protože prý tam pracoval na opravě schodiště ze vzácného dřeva. Prý je nakonec všechny podrazila aféra s Babinským. Bůhví jak to bylo.

Společným znakem propuštěných bylo, že to byli přeběhlíci, že nepatřili v roce 1968 k zoufalcům, kteří čekali na příchod sovětských vojsk. Naopak si vedli reformisticky a představově, nevyrostli v aparátech a nebyli hloupí. Po invazi se rychle zorientovali a svou účastí na prvních krocích normalizace ji nevědomému lidu přislazovali. Slovenského předsedu vlády jsem znal v době, kdy to byl sympatický mladý muž s kariérou vysokoškolského profesora před sebou. Pochybuji, že měl v úmyslu konat zlo. Dal se prostě vléci příjemnými okolnostmi svého vzestupu. Potkal jsem ho naposledy na podzim roku 1968 v letadle. Vyprávěl mi s naprostou bezelstností o svých rozhovorech s tehdejším sovětským místopředsedou v Praze, myslím, že se jmenoval Kuzněcov. O tom, jaký je hlupák a jak se s ním vůbec nedá mluvit. Nemyslím, že kdy toto mínění změnil, rozhodl se však hlupákům sloužit a je celkem možné, že si vnitřně svou roli omlouval veřejným nebo národním zájmem. Když jsem byl ve vězení a moje žena se na něho obrátila s prosbou, aby ji přijal a vyslechl pouhé stížnosti na dlouhé měsíce, ve kterých neměla ode mne jedinou zprávu, nebyl prostě k dosažení.

Štrougal zachoval jakous takous noblesu. Když se dověděl, co na něho chystají, zůstal doma a na

zasedání už ani nešel. Colotka však státoval v trapném divadle až do konce, řídil ještě jedno odpoledne zasedání, aby si soudruhy nepohněval a dali mu nakonec to slíbené místečko velvyslance v Paříži. Pomáhal budít zdání, že všechno je vlastně normální, že staří a unavení politici odcházejí do ústraní a odevzdávají žezlo svým synům. Synové jsou ovšem stejně staří nebo i starší a ošoupaní v československé politice přesně tak jako ti, kteří odcházejí. Na vrcholu moci se dnes dělá politika nestoudněji než kdysi v obecním zastupitelství vykutáleného městyse. A lidu se to předkládá jako přestavba centra. Možná dostupila degenerace moci takového stadia, že se tato moc snad i domnívá, že jedná vychytrale a že lidé spolknou tuhle návnadu i s navijákem.

Já se mohu pak divit jen sám sobě, že se tím zabývám a že projevuji pohoršení. Většině lidí, jak vím, je to všechno úplně jedno, mnozí už dávno nevnímají tuto zemi jako svou vlastní, žijí tady prostě proto, že tu mají práci, svoje domy a zahrady. Vlastně jen romantická menšina vnímá republiku jako svůj národní stát, asi ze setrvačnosti, vždyť tento stát používá pořád ještě staré symboly, vlajku, hymnu, znak, dokonce i heslo, že pravda vítězí. Není k tomu žádný rozumný důvod, ale já pořád cítím cosi jako hanbu. Kdyby se aspoň tihle lidé nescházeli na Hradě, je nutné aby ty staleté zdi poslouchaly žvásty, na které nejsou zvyklé?

21. 10. 1988

Měl jsem letos značné těžkosti s přesvědčováním zahraničních návštěvníků, kteří se trousili celé léto, že pokud jde o Československo, je vše na dobré cestě a že směřujeme bezpochyby k demokratickým přeměnám. Dívali se na mě skepticky a poslušně předkládali argumenty protřepané již mnohokrát světovým tiskem a zasvěcenými pozorovateli. Ze všech těchto argumentů mě dráždí hlavně ten, který zpochybňuje význam občanských iniciativ a opozičních skupin poukazem na jejich výrazně intelektuální, anebo řečeno starou terminologií, inteligentský charakter. Vzhledem k tomu, že většina skeptických návštěvníků je sama z řad „pracující inteligence“, jsou to většinou novináři, vysokoškolští učitelé, literáti, je takový argument poněkud podivný. Podivný argument, když vezmeme do úvahy všechny moderní sociologické průzkumy, které hovoří o neustálém početním vzrůstu inteligentské třídy, pro kterou ovšem na Západě nemají pojmenování jako my, kteří jsme od mládí věděli, že ve východní Evropě žije trojí lid, dělníci, družstevní rolníci a pracující inteligence. Zdá se, že inteligence na Západě má méně sebedůvěry než my, kteří jsme zde jmenováni vždy až na třetím místě a vždy trochu v podezření z kolísavosti a nespolehlivosti.

Já se ovšem neuchyjuji k explikaci sociologických teorií a nevypustím z huby ani slovo o elitách, říkám jen, že v Československu máme takovou tradici, že při všech historických změnách, vítězstvích i debaklech pilně pracovala česká a slovenská inteligence. Vášniví kazatelé znali písma vzbouřili lid již v patnáctém století. Skutečně nepočtená vrstva vzdělců udržovala při životě národní jazyk a přivedla Čechy mezi moderní evropské národy. Na Slovensku evangeličtí pastoři a katoličtí kněží dokonce jazyk vytvořili a vzkřísili národ, který měl namále. Zakladateli nové samostatnosti byli univerzitní profesor, gymnaziální profesor a zcestovalý hvězdář. I k vítězství komunismu, což je velmi nepřesné, řekněme raději k vítězství iluze, že komunismus je budoucností lidstva, přispěli vydatně a možná rozhodující měrou intelektuálové, a dokonce ne úplně rudí, někteří jen narůžovělí. Kde by nabrala dělnická třída ten ohňostroj přesvědčivosti, nadšeného vizionářství a básnického revolucionářství? Představitelé skutečného komunistického hnutí byli po válce již suší tlumočníci fráží a zákulisní machři. Lesk tomu všemu dodala inteligence. Záře tragického experimentu okamžitě pohasla, když od něho odešli intelektuálové, a experiment upadal a upadal rovnoměrně s úbytkem podpůrných myšlenek. Když se pak zase zvedla naděje, pečovali o ni opět intelektuálové, mezi spontánně vyzdvihovalými kandidáty na úřad prezidenta byli herec, spisovatel, cestovatel, univerzitní profesor atd. Proč by to nyní, když se východní Evropa otřásá tektonickými pohyby, mělo být jinak? Je přece přirozené, že u všech iniciativ jsou intelektuálové, kdo jiný by měl provést analýzu minulosti a artikulovat východiska?

Ve východní Evropě je tomu tak konečně všude, s rozdíly v podpoře jiných vrstev společnosti. Je dobré, nebo špatné, že nemáme dělnické stávky motivované beznadějí a nedostatkem? Spíše dobré, říkám, protože nám to poskytuje čas k mobilizaci národního rozumu a drží nás to poněkud stranou od neregulovatelných a ničivých výbuchů zloby a zoufalství. Jedna revoluce této zemi už stačila.

Je dobré a přirozené, že v Chartě se nesešel průměrný vzorek obyvatelstva, na ostřelovaných výspách se sešli ti, kteří věděli, proč tam vylezli, tuto vědoucnost však prokázali nejen intelektuálové, ale i dělníci a lidé nejrůznějších profesí, v podstatě však stejného lidského typu. Že jich bylo málo? Vždyť se tam nerozdělovaly poukazy na klidný a bohatý život, a tím méně legitimace nějaké příští vládnoucí strany. Všechno to vyžadovalo pořádnou práci mozku a mobilizaci mravních

sil. Kdo to měl udělat, když jídla bylo dost a kdo se o nic nestaral, měl klid? Samozřejmě, že opět univerzitní profesori, hvězdáři, spisovatelé a herci a kdoví kdo ještě. V úzkém koridoru tajných schůzek, bytových seminářů a diskusí, které policie ponechala nezávislému hnutí, se dost těžko dají uvést do pohybu masy, které jsou kupodivu v takové oblibě u západních pozorovatelů. Rozhodující je, zda masy v hodině H přijmou demokratickou vizi budoucnosti, která byla v tomto úzkém intelektuálském koridoru vypracována. Říkám, že o tom vůbec nepochybuji, a západní návštěvníci mi dají zdvořile najevo, že jim můj optimismus připadá poněkud přehnaný.

Vlastně jen jednou v životě jsem byl svědkem jednotného masového vystoupení v této zemi. Bylo to vystoupení bez manipulace a organizátorů v pozadí. Milióny lidí odmítly jednoznačně přivítat bratrskou pomoc. Ale nepomohly si. Víc by pomohla intelektuálně a mravně integrovaná skupina politiků, která by dovedla stát na svém. Jenže jsme ji neměli.

5. 11. 1988

Vyhlásili 28. říjen za státní svátek, a aby ukázali, že je to jenom jejich svátek, a ne můj, zvonili a bouchali do dveří už v pět hodin ráno. Bylo jich za dveřmi jak much a křičeli, že přišli provést úřední výkon a já abych otevřel a nedopouštěl se maření úředního výkonu, což je trestný čin, který mi přičítají k mým jiným zločinům. V pět hodin ráno jsem i bez domovní prohlídky ve špatné náladě, a tak do mě vjela zuřivost, až jsem se celý chvěl, ale v bytě s plynovým sporákem není ani pohrabáč, kterým bych mohl bránit své doupě. Byla to Sartrova nevolnost, co mě přepadlo, ruská chandra, takhle ráno chodívali muži od NKVD, bouchali na dveře a celý dům zcepeněl strachem, lidé se schoulili v postelích v očekávání, kdy to zabouchá u nich. Četl jsem o tom v poslední době tolik, že už to ani nebylo zajímavé, a jako naivní Středoevropan jsem propadl iluzi, že když už jednou bylo něco popsáno a v nesčíslných knihách mravně odsouzeno, nemůže se to přece opakovat. Ve svém středoevropském mozku jsem ovšem taky věděl, že nebudu pravděpodobně zastřelen a že přišli v pět hodin ráno hlavně proto, abych jim Strelou v 5.50 neujel do Prahy na demonstraci. To všechno, ta marnost všeho myšlení a marná znalost dějin, to vše se spojilo do krátkodobého šílenství, ve kterém jsem řval, mlátil do dveří zevnitř a vykřikoval nesmysly. Vzbudil jsem celý dům a oni se ptali, zda se nestydím za samotnou skutečnost, že teď už všichni vědí, že mě po ránu přepadla policie. Řval jsem, že se nestydím, ať se stydí oni. Všechno zbytečné. Otevřel jsem jim však až v sedm, když si přivedli nějakého řemeslníka, který začal rozebírat dveře.

Bylo to jako vždycky, s jediným rozdílem, že tentokrát měli na ruku bílé rukavičky, ve kterých vypadali jako čišníci. Měli je asi proto, aby mohli rozlišovat mé otisky od svých. Mrtvola, kterou hledali, ležela na stole v ložnici, jmenovala se Demokracie pro všechny, manifest Hnutí za občanskou svobodu. Pak prohlíželi jiné mrtvoly, knihy, korespondenci, mé a cizí rukopisy, co je napadlo, vzali s sebou. Večer jsem s nimi musel jet na chalupu, dvě stě kilometrů tam, dvě stě zpět. Hlouček unavených žoldnéřů, který snad už ani nevěděl, oč jde, vedl válku, motal se po stodole, ale nejraději by už byl doma. Šel jsem spát do cely, kde už jsem byl předtím, jenže byla nově vymalována, zajímavé nápisy na stěnách zmizely, i ten anglický nad dveřmi, který mě tehdy nejvíc zaujal Shame on you! Situace se však radikálně změnila, naposledy jsem se vrátil až po roce, teď mě pustili po čtyřech dnech. Je vzrušující mít takto potvrzeno, že pokrok existuje, když tolik lidí nyní pochybuje, zda tato kategorie, kdysi tak slavná, má vůbec své oprávnění.

Hrozně je rozčilil manifest Demokracie pro všechny, dále v protokolu jen manifest. To se podařilo. Když pořád říkali manifest, manifest, mohl jsem příjemně myslet na paradoxní historickou paralelu. Belgická policie si skromného dílka stejného názvu před více než sto lety ani nevšimla. Frustrován nudnými výslechy jsem se jednou zeptal, co je vlastně na demokracii pro všechny špatného. Neměl jsem to dělat, dostalo se mi vysvětlení, že v našem případě je demokracie jen zástěrka, všechno je jen krycí manévř, jehož cílem je rozleptat socialismus. A je to. Já si vždycky říkám, když tam jdu, že budu prostě mlčet, že se pokusím dělat katatonika, že se zahledím oknem do vesmíru a budu přemýšlet o úbytku hmoty v kvazarech, jak to doporučuje Vaculík, nebo že budu přemýšlet o kategorii času, o temporalitě, že budu sledovat, jak se okamžiky odrážejí od stolu, u kterého sedím, a mizí ve vesmíru společně se světlem žárovky. Kdybych mohl ony okamžiky dohonit a předhonit jedním z mnoha způsobů, které doporučuje Asimov, potkal bych třeba maminku, jak mě vede do školy. Rozhodně bych nehonil všechny ty revoluce a dějiny, o kterých píšu. Dokážu však dělat katatonika jen chvíli,

protože jsem asi profesionálně deformován a podléhám sebeklamu, že srozumitelně pronesené myšlenky se musí nakonec zachytit v první signální soustavě tajných policistů a vzbudit tam nějaký vzruch, nepokoj, tikání, osobní zájem nebo cokoliv jiného. A tak si zbytečně krátím čas přednáškami a za celé roky se mi nedostalo jediného důkazu o existenci první signální soustavy. Přitom pořád někde čtu, že v Sovětském svazu se k reformám přidala inteligentní část příslušníků KGB.

Jindy si slibuji, že odpovím na úplně prostou otázku, zda jsem se v posledních dnech setkal s Havlem nebo s Battěkem, úplně zcesty a prohlásím, že Kant měl prý tak velikou hlavu, že ji jeho chatrné tělo jen stěží uneslo, že to však s inteligencí vůbec nesouvisí, protože Anatol France měl naopak velmi malou hlavičku, skoro jak pták. Nebo že jim zprostředkuji Kohákův výklad o tom, jak se některé naše činy setkávají v průsečíku temporality a věčnosti. Jindy si hraji s představou, že tyto blbé stránky protokolů bude číst nějaký historik v době, kdy budeme všichni mrtví. Mohl bych do budoucnosti vyslat nějaké zašifrované poselství. Jenže na to není situace zas tak dramatická, člověk se topí vlastně jen v negramotnosti a tuposti. Připadal bych si groteskně, kdybych v tomto moři blbosti myslel na nějaké poselství. Tak aspoň opakuji právně nezduvodněnou větu, že mi svědomí nedovoluje v souvislosti s trestným činem pobuřování uvést jediné jméno. Na to mi oni citují poučení, že jen příbuzenský poměr omlouvá odmítnutí, že v trestním řádu se pojem svědomí nevyskytuje. Přátelství také neomlouvá. Jde vlastně o to, že protokoly z výsledků ničí skutečnost, přetvářejí ji v něco úplně jiného, usvědčují schopnost jazyka reprodukovat jednu a tutéž skutečnost v několika protikladných verzích. Mohl jsem říct třeba: Počkejte, já si vzpomenu, ano, Ruda Battěk u nás byl, mohlo to být... snad koncem září, protože byl takový zlatý den, slunce se odráželo v talířích, obloha modrá jak šmolka hlásala slávu Boží. Jedli jsme houbovou omáčku, kterou uvařila moje snacha (jako příbuzná vyňata z trestního stíhání). Mluvili jsme spolu také o tom manifestu a náš kocour napjatě poslouchal. Ruda pije jenom minerálku, jeho zvyklosti jsou indické. Byl ve vězení déle než kdo jiný v posledních dvaceti letech, a přesto jeho ruce spočívají na stole pokojně jak ptáci po letu.

Taková byla skutečnost, moje skutečnost, ale kdybych ji vyklopil, chopili by se jí jako vlci, roztrhali ji na kusy a slepili z ní vlčí skutečnost, kterou bych se dokonce mohl pokusit popsat, ale nechce se mi.

28. říjen je slavnostní datum jako každé jiné, ale jako celá minulost u nás má již svoje dějiny. Jak nekonečně jiné to bylo tehdy, rok nebo dva po válce, když jsem byl profesorem češtiny vybrán, abych v tělocvičně před celou školou přednesl báseň Viktora Dyka. Z té doby si jednu sloku pamatuji:

Kokardy, jáсот, na praporu prapor! Srdce se v dálku rozletí!

Jak je to krásné překonati zápor a býti, růsti, stavěti!

Já jsem se tehdy opájel Edisonem a Skleněným havelokem a Dykova báseň připadala mi značně uhozená. Co to je: překonati zápor!? Když slavnost skončila, zavolal mě profesor češtiny a řekl mi, že jsem recitoval jak prase a že to bylo naposled. Pokud on tu bude, už nikdy recitovat nebudu.

V Praze na Václavském náměstí ozbrojenci opět rozháněli dav. Vykládal mi očitý svědek, že když proti zástupu postupovala řada těch s přilbami, štíty a obušky, stahovali se mládenci do bezpečí. A tu jakási mladá dívka, obyčejná a bledá, kterou stahovali s sebou, ochotni bránit ji vlastními těly, řekla, že by neměli ustupovat, že by se měli dát zabít. Holka milá! Nemysli si, že by tvá smrt těmito lidmi otrásla. Že by něco změnila. Tihle lidé nepomyslí ani na svou vlastní smrt, kampak na ně se smrtí. Prostě by tě někam zařadili a udělali by z tebe oběť svůdců. Jen trpělivost, vždyť je ti dvacet. Ještě zažiješ 28. říjen i s kokardami a jáсотem a možná tě už pak bude bavit něco úplně jiného.

9. 11. 1988

Ve vedlejších celách státního svátku byli moji přátelé, Miro Kusý, Ján Čarnogurský a Anton Selecký. Poznal jsem to podle kabátů a větrovek přehozených přes mříže před celami. Takové známé kabáty ohromně pomáhají proti depresi, proti pocitu osamocení a marnosti všeho. Tito kamarádi mi pak vyprávěli, že viděli opis textu Demokracie pro všechny, na kterém byly zřetelné stopy prášku, kterým se posypává vražedná zbraň, aby se podle otisků prstů vypátral vrah. Demokracie posypaná práškem na snímání otisků prstů!

Když slyším takovou věc, tak mě to sebere. V takové chvíli i zalituji, že jsem se nepoohlédl po nějaké jiné národnosti. A také cítím stud, když si vzpomenu, jak jsme svorně a v jednom šiku kráčeli do otroctví. A také se zaříkám, že už nikdy nebudu vzývat demokratické tradice tohoto místa ve střední Evropě. V Pákistánu, v islámské zemi, zvolili celkem demokratickým způsobem do čela vlády ženu. Nevěřím, že by se to zde mohlo stát, i kdybychom takovou ženu měli.

Vsousedním Rakousku vedl deset let stát demokraticky vyzdvižený žid Bruno Kreisky, to by se tady také nemohlo stát. Pinochet, chraňbůh, nejsem jeho obdivovatelem, nebezřetně uspořádal volby a prohrál je. Ze starých diktatur, co jich po světě vždy bylo, pomalu opadáva sebevědomí.

VEvropě a jinde již lidé pokládají výkon demokracie za dosti únavnou proceduru, zase volit, ať už s tím dají pokoj. Nepřehlední kandidáti, nepřehledné strany. Velké procento lidí se vybodne na demokracii a jede místo voleb na výlet do lesa. A tady se kus papíru s elementárními demokratickými požadavky ohledává jako tupý předmět, kterým byla zavražděna stará lichvářka. Ale slibuje se nám, že budeme volit ze dvou kandidátů, jeden bude hloupý a druhý ještě hloupější.

Už i já patřím ke generaci, která nemá s demokracií žádné praktické zkušenosti. Při posledních demokratických volbách jsem ještě neměl volební právo a také jsem o ně nestál, bylo mi srdečně jedno, kdo vyhraje. Z dětství si pamatuji, jak můj táta zasedal v nějaké volební komisi, možná to bylo při sčítání hlasů. Byl hrozně rozčilený, potil se a pil pivo. Bylo mi ho líto, přitom myslím ani sám nekandidoval.

V prvních slavných nesvobodných volbách jsem byl členem volební komise. Byl jsem také při sčítání hlasů. Všichni kandidáti Národní fronty dostali 99,9 procent hlasů, jen lékárník měl na lístcích plno energických škrtnů. Když se to spočítalo, nevyšlo mu to, chudákovi, ani na 75 % hlasů pro. Už si nepamatuji, co za tím bylo, možná něco provedl, lidi ho prostě neměli v lásce. Starší a zkušenější soudruzi ve volební komisi řekli, že to tak nemůžeme nechat, protože nešťastný lékárník nám zkazí průměr a na město padne stín neuvědomělé, ba třeba i reakční enklávy v jinak dokonale souhlasícím okrese. Přítomný právník přečetl volební řád, podle kterého je hlas neplatný, pokud je přeškrtnuto celé jméno kandidáta, a ukázal nám všem lístek, na kterém bylo škrtnuto jen příjmení. Komise si vydechla, znovu počítala hlasy a lékárníkovi započítala každý lístek, na kterém ze škrtnutí vylézalo aspoň jedno písmenko jména, anebo třeba i jen nožička od n. Proti platily jen lístky vzteklounů, kteří dokonale začernili měkkou tužkou celé jméno i s okolím, ale takových lístků bylo jen pár. Volební komise zachránila město od nepřízně těch nahoře, ale hlavně uchránila před kritikou přítomné funkcionáře - nepracovali jste dost dobře, soudruzi. Díval jsem se po členech volební komise a viděl jsem, že se stydíme jen dva, já a ještě jedna studentka zdravotní školy.

Proč jsem již tehdy od všeho neodešel? Samozřejmě hlavně proto, že jsem celou věc s lékárníkem považoval za lapálii, za drobný kaz, za malý výmol na rovné cestě k zářné budoucnosti. Demokracie

umírá po lapáliích. V Československu tomu tak bylo. Ve velké národní jednotě po válce si málokdo všiml lapálií, které ukrajovaly z demokracie. Politické strany přišly hotové a vypasené z emigrace a s demokracií se u domácího lidu velmi neobtěžovaly. A tak demokracie umřela na řadu lapálií. Byli jsme nešťastní vítězové.

Těsně po válce prohrál Churchill v Británii volby a do Postupimi už jel nějaký Attlee, o kterém jsem předtím nikdy neslyšel. Vůbec jsem tomu nerozuměl a usoudil jsem, že taková anglická demokracie za moc nestojí, když umožňuje nevďečným a hloupým lidem, aby nespravedlivým hlasováním odvolali z funkce ministerského předsedy takového muže, jakým je Churchill, vítěze nad Hitlerem, hrdinu, který svou statečností a umem zachránil Albion. Ještě štěstí, myslel jsem si, že v Rusku taková demokracie není, protože by se mohlo stát, že by hloupí a nevzdělaní lidé mohli odvolat třeba i maršála Stalina. Trvalo dlouho, než jsem pochopil přednosti britské demokracie.

Zdá se, že za mého mládí nebylo dost zastánců demokracie. Možné také je, že jsem se s nimi neseťkával. Měl jsem pocit, že lidem záleží mnohem více na jiných věcech než na nějaké demokracii. Hlavně se chtěli po hladových letech najíst, dohonit, co zameškali, mít se rychle dobře. Nepamatuji se, že by nám například někdo z profesorů vykládal o přednostech demokracie před diktaturou. Jedinou diktaturou bylo Německo a to bylo poraženo.

Musely uplynout desítky let, aby se lidé vrátili ke starým instinktům, které v této části Evropy nemohly přece vymřít? Mezi poválečným pohrdáním demokracií a dnešním probuzením je však dobře viditelná materiální spona. Dokonale vyhasla poválečná představa, že blahobytu lze mnohem rychleji dosáhnout sociálně orientovanou diktaturou. Tohle diktaturám nevyšlo a toto poznání je materiálním základem demokratické revoluce, o které se tolik mluví. Svobodné tržní hospodářství, jak se říká na Západě kapitalismu, vytvořilo svou funkčností materiální základnu pro demokratickou revoluci, toto vědomí o funkčních přednostech tržního hospodářství se stalo materiální silou. A tím jsem učinil něco podobného, co chtěl Marx provést s Hegelem, postavil jsem ho z nohou na hlavu.

Proti tomu je ovšem prášek ke snímání otisků prstů slabý. Hrozím se jen toho, co budeme muset v případě demokratické revoluce pozametat za sebou, jaký mravní zauzlenec budeme muset rozplést, koho vinit, komu odpustit, kdo se bude kát. Za všemi lidmi od čtyřiceti let nahoru se potáhne až do konce vlečka mravního traumatu. Škoda, že demokratická revoluce nebude tak veselá, jako byla ta vůbec první, ta s kokardami a jásotem.

16. 11. 1988

Mělo se konat sympozium Československo 1918-1988. Byl jsem celý překvapený, že mi nikdo nebránil odjet do Prahy. Na okamžik jsem dokonce propadl myšlence, že budou mít rozum a nezasáhnou a že já budu vystaven po mnoha letech zkoušce v nějakém slušném sále přednášet jak před dvaceti lety. Tato představa mě téměř rozechvěla trémou. Byl to naprosto zbytečný okamžik, v Praze už na mě čekali, strávil jsem půlden v cizí a neznámé úřadovně a bylo po sympoziu. Havel pronikl do hotelu Paříž, vykřikl, že sympozium je zahájeno, a sebrali ho. Tuto schopnost skutečně obdivuji, já jsem se stihl sotva nasnídat.

Dělal jsem si starosti, jestli bude v sále dost světla a uvidím-li dobře na text. Může se jít na sympozium v manšestrákách? Přitom se takové věci na světě dějí dnes a denně, někdo je vyzván, aby přednesl, co si připravil, on pak vstane a začne mluvit. Je to pozoruhodné. Měl jsem v úmyslu říci na sympoziu toto:

Československo se ustavilo před sedmdesáti lety s dobrými úmysly a na základě obdivuhodných ideálů. Všechno tragické, co tato země později prožila, můžeme svést na to, že pro dobré úmysly a ideály nebylo toto místo v Evropě dost vhodné. Říkáme si, že na nějakém jiném místě v mírném podnebním pásmu, v místě, kde bychom měli za sousedy třeba Dány nebo Holanďany, by republika dodnes rozkvétala na Masarykových demokratických představách. Ale co tady, v místě, odkud se prý dá ovládat Evropa? Tři kapitulace z let 1938, 1948 a 1968 se nám jeví jako důsledek našeho beznadějného zeměpisného položení.

Odsouvám stranou otázku, zda by nějaký jiný, statečnější i méně počtářský národ přežil v tomto prostoru důstojněji než my. Možná ano, možná i ne. Nemyslím, že mladá generace nějak zvlášť chápe ono tradiční drásání národní duše nad selháním našich vojenských schopností. Konečně, při všech třech kapitulacích někteří lidé bránili to, v co věřili, i bez rozkazů generálního štábu. Nad čím bychom skutečně měli přemýšlet, je příčinnivé kolaborantství, které po všech kapitulacích následovalo. Zvláště po roce 1968 jsme v tomto ohledu předvedli ve východní Evropě ojedinělou ukázkou snaživosti. Na tom nenesou vinu jen politikové, u kterých takové jednání předpokládáme. Proč jsme se například tak nehlučně přizpůsobili cizím představám o tom, jak by měl žít národ ve střední Evropě? Proč například bylo a je tolik poměrně vzdělaných lidí, kteří byli a jsou i nadále ochotni lhát o minulosti i o přítomnosti, když riziko říkat pravdu je nepoměrně menší než třeba po roce 1948 a když nikoho neomlouvá ani utopická zanícenost, ani obyčejná neinformovanost? To je podle mého hlavní břemeno, které nám brání napřimit se.

Mluvím však o tom jen proto, že právě nyní, před blížícím se koncem století, ve kterém se zrodil náš stát, je překonání komplexu z naší zeměpisné polohy nesmírně důležité. Protože Evropa se změnila a mění se i Východ. Po padesáti letech se rodí naděje, že bychom si opět mohli sami určovat národní osud spíše ve spolupráci s jinými národy než na jejich uzdě. Vždyť se dlouho už nevěřícně ptáme: je vůbec možné, aby způsob, jak mravně, politicky, kulturně, hospodářsky a jinak žijeme, trval nezměněně až do konce století? Cožpak musí dojít až k tak hlubokému hospodářskému a sociálnímu úpadku, jak ho vidíme třeba v Polsku, abychom našli rozumná řešení a obnovili suverenitu při tvorbě vlastních dějin?

Vím, že je v zemi mnoho těch, kteří se po všech zklamáních přestali zajímat o všechno, co přesahuje malé dějiny člověka, mnozí jsou prosáknuti nedůvěrou, podezřívavostí a apatií, jiní prostě

odešli z tohoto nevlídného evropského prostoru. Jenže tato chvíle není jako ty předchozí, aby mohla být zrušena násilím. V mé generaci a generaci starší jsme v padesátých a šedesátých letech mluvili často o kyvadle. Když se kyvadlo perzekuce a blbosti vychýlilo do příznivější polohy, rychle jsem se museli nadechnout a něco udělat, než se vychýlí zase zpátky. To, co vidíme dnes všude kolem a v Sovětském svazu zvláště, není kyvadlo. Není kam se vrátit, kyvadlo se vzpříčilo. Dnes to vědí i ti, kteří ho do tohoto stavu uvedli.

Ač nerad, musím na podporu tohoto argumentu uvést historické poučení z krizového vývoje, aspoň v těch nejhlubších rysech. Mnoho obětavých, sociálně cítících a bídou znechucených lidí sdílelo od nepaměti ideu, že lidská společnost si konečně zaslouží, aby byla uspořádána podle rozumu, podle vědecky zdůvodněného projektu, a ne podle libovůle a špatných lidských vlastností. V devatenáctém století tento projekt dozrál a Marx ho teoreticky zdůvodnil. Podle staré tradice byl projekt nazván socialismem a komunismem, ale to není moc důležité, protože pro celou ideu není hlavní zaměření projektu, ale projekt sám, jako lék, jako spása a jako ukončení nevědomé cesty lidstva.

Projekt spravedlivé a šťastné budoucnosti byl natolik vzdálen od zavedeného způsobu života, že jeho autoři nemohli doufat v jeho realizaci jinou cestou než cestou revolučního násilí. Tuto poněkud nepříjemnou stránku věci odbyli teoretikové poukazem na to, že násilí už beztak existuje a že toto nové násilí bude trvat jen krátce, jen proto, aby otevřelo dveře do říše svobody.

Když však došlo v Rusku a později ve východní Evropě, v Asii, v Africe a na Kubě (také v Kambodži, ano také v Kambodži!) k realizaci projektu, ukázalo se, že „přechodné“ násilí se táhne na dlouhé lokte a dveře do říše svobody zůstávají zavřené. Násilí ve všech formách, brutálních i poněkud civilizovanějších, se zařídilo samo pro sebe a institucionalizovalo se. V tomto násilí se společnost nově strukturovala, vznikla nová třída, nově se sloučily sociální zájmy atd. Před čtyřiceti lety byla do tohoto projektu zatažena i naše republika a bránila se stejně ochable jako předtím a potom. Už bylo přesně popsáno, co všechno zde hrálo roli. Po sedmdesáti letech od prvního pokusu máme před sebou přehledný výsledek: ten je skličující sám o sobě a mravně zničující, když vezmeme do úvahy oběti, které si projekt vyžádal. To platí ještě více pro nás, protože jsme nezačínali v bídě a zpusťování jako jiní. O to horší je zlost na naše umístění v Evropě. (V závorce se vám však svěřím se znepokojivou myšlenkou. Co kdyby nebylo západní Evropy, kam snadno vidíme přes plot, a my nemohli srovnávat? Máme se přece lépe než před čtyřiceti lety, máme dost chleba, masa, zákusků v cukrárnách, více aut, ledniček a televizorů, které kdysi vůbec nebyly. Nebýt možnosti srovnání se Západem, nevzdávala by většina lidu dodnes díky Stalinovi, že nás vpustil do ráje? Ve svých důsledcích je to velmi nepříjemné pomyšlení.)

Vědomí o selhání projektu se šíří a upevňuje, ze všech stran a stále rychleji se mu dostává materiálu. Jak nově slyšíme, i naši politikové říkají, že prodlužovat daný stav je nemožné. Zde jsme však u kořene československého specifika, řečeno jazykem novin, u naší národní zvláštnosti. Lidé cítí, že program přestavby, který nám politikové nabízejí, není myšlen upřímně. Zní totiž dost neskutečně, když se k myšlence jakýchsi změn a jakýchsi reforem hlásí ti, kteří měli už dávno moc proměnit ji v čin, avšak namísto toho ji pošlapávali.

A už jsme v národním specifiku u problému vládnoucí strany, na kterou narazíme, i kdybychom se tvářili sebesmířlivěji. Před čtyřiceti lety přišla tato strana na scénu v poněkud jiné sestavě. Bylo v ní mnoho lidí, které sem přivedla radikální reakce na válečnou zkušenost, byli v ní lidé s vyhraněným sociálním cítěním, lidé pamatující krizi a nezaměstnanost, intelektuálové, kteří se upsali utopické vizi, a pak hodně těch, kteří uvěřili falešným slibům. Znal jsem ty lidi, protože jsem byl o něco později při tom. V průběhu dalších let byla tato poměrně košatá společnost systematicky osekávána. Po poslední velké osekávačce po roce 1968 zůstal z této strany jen pahýl, zanikly poslední závazky

vůči pravdě a původním úmyslům, zanikly zbytky osobního snažení konat prostřednictvím moci dobro. Lid nemá žádné iluze o charakteru této vládnoucí strany. Po čtyřiceti letech sdružuje její jádro ty, kterým se líbí být u moci a mít z toho prospěch. To je však obecný závěr a má krutou povahu všech obecných závěrů, jak jsme je znali, jako třeba závěr o třídní příslušnosti. V rámci této obecnosti jsou však ve straně i ti, kteří se snaží řídit v daných možnostech co nejlépe fabriku, vystavět vodovod pro svou obec, vést družstvo tak, aby z toho měli prospěch jeho členové atd. Naprostou většinu v ní pak mají ti, kteří chtěli svým dětem ulehčit cestu ke vzdělání, kteří se chtěli dostat výš se svými organizačními či jinými schopnostmi, a mnozí, na které nezbyla ani ta nejnicotnější privilegia. Na tomto terénu se vytváří možnost k národnímu porozumění.

Tento výsledný stav vládnoucí strany není podmíněn ideologicky a termín socialismus je možné si i odmyslet. Takovou rozkladnou chorobou by onemocněla každá skupina lidí, která by tak dlouho vládla sama, a to ještě jen v úzkém vnitřním kruhu. K degeneraci se odsoudí každá skupina, když vznese nárok na monopolní výkon moci.

To vše je hlavně naše zvláštnost, červeně podtržená naší poslední kapitulací. V jiných zemích východní Evropy je možné, aby dveře do budoucnosti otevřela reformní část komunistické strany. U nás však byli reformní komunisté vyhubeni v sedmdesátých letech, a jestliže ještě tajně uvnitř strany existují, nedávají o sobě vědět. Škoda. Jejich výkon v glasnosti je v Sovětském svazu obdivuhodný.

To byl stručný historický argument proti kyvadlu. Popsaný stav poskytuje do konce století lepší výhled, než by se zdálo. Jsme bez iluzí a také už bez ideologie. A máme vlastně jen jedinou možnost vyhnout se hořkému konci: dohodnout se v nejširším národním konsensu na změně, na přechodu k demokratickému rozhodování, na pluralitě bez jakýchkoli postranních úmyslů, na svobodné volbě cílů i osob, z níž nebude nikdo předem vylučován, a posléze na mravní obrodě, na co nejrychlejším vybřednutí ze lží, které otrávil národní duši. Nemůže existovat žádná jiná legitimita než ta, která vychází ze svobodně projevené lidové vůle.

Nemyslím, že je oprávněné stěžovat si na nedostatek programu. Za poslední desetiletí byl formulován alternativní program téměř pro všechny oblasti národního života. Jen v textech Charty bylo vysloveno tolik dobrých myšlenek, že s nimi do konce století vrchovatě vystačíme. A pak rozhlédněme se po Evropě. Úspěšné vlády v slušných a prosperujících demokratických státech jsou všechny stejně pragmatické, vyvažují spíše smířlivě než antagonisticky různé sociální zájmy a jsou konec konců vždy napravo nebo nalevo od středu. Náš lid nemá jinou mentalitu než naši nejbližší sousedé a mít možnost volby, dal by ve všech uzlových bodech našich dějin přednost této cestě. Civilizace, ke které svým původem patříme, nemá konečně příliš na vybranou v krocích do budoucnosti: nemůže spory mezi národy a sociální antagonismy řešit válkou, protože by sama zanikla, musí spravedlivě rozdělovat práci i bohatství, ke kterému se dopracovala, a posléze musí obnovit rovnováhu mezi svou průmyslovou aktivitou a hrubě vykořisťovanou přírodou.

Po sedmdesáti letech existence státu nemáme tedy přespříliš důvodů radovat se nad jeho stavem. I když to zní paradoxně, domnívám se však, že ze všech východoevropských států máme nejpříznivější podmínky nabýt do konce století svobody v řízení národního osudu a nebýt Evropě na obtíž. To vyplývá z toho, co jsem řekl předtím: pro polovičatá a pokrytecká řešení již národ ruku nezvedne a nebude pro ně také pracovat. Stav našeho hospodářství přes všechny vady a zaostávání v technologii je přece jen lepší než jinde na Východě. Nemáme dluhy, při odchodu z funkce za to dostane někdo státní vyznamenání. Již nyní vznikají přirozenou cestou občanské iniciativy, přirozeně se prosazuje autorita osob, které cítí naléhavěji než jiní zodpovědnost k našemu národnímu osudu, rozšiřuje se vědomí lidských práv, pomalu ustupuje strach, strach z nelítostné politické moci, který nás ochromoval po padesát let. V důsledku změn v Sovětském svazu se uvolňuje sevření, ve kterém jsme

tu žili.

Do konce století se snad ukáže, že tato republika byla založena na celkem vhodném místě v Evropě, jenže strašně dlouho trvalo, než se přednosti tohoto místa mohly projevit. Přijde, co musí přijít. Mne jen udivuje, že jsou lidé, kteří to nevidí nebo necítí.

22. 11. 1988

V posledních měsících tohoto památného roku se setkávám a vedu řeči s mnoha lidmi, se kterými se jinak dostávám do styku zřídka. Tedy s lidmi, kteří nepatří do onoho pověstného disidentského ghetta. (S tím ghettem to nikdy neplatilo doslovně, ale to je jiná.) Prostě letos pod vlivem zvěstí o kontrarevoluci v Rusku se lidé méně bojí a chtějí se dovědět, zda třeba já nevím něco o tom, kam se to všechno tak bláznivě řítí. Mé rozšířené styky představují celkem slušný vzorek pro výzkum veřejného mínění, i když v něm nejsou zastoupeni vyšší funkcionáři strany a vlády. S těmi jsem se už neviděl dvacet let.

Je až udivující, jak shodný panuje v tomto sociologickém vzorku lidí názor na katastrofální stav onoho zřízení, kterému se u nás říká socialismus. Pravda pravdoucí je, že z očí do očí jsem neslyšel pochvalovat si zřízení ani jednou. V masmédiích už také nedávají prostor skalním stoupcům normalizace, ale spíše šťouralům a hospodářským pracovníkům, kteří mezi řádky dávají jasně najevo, že jsou otráveni, že se vezeme s kopce a že nikdo neví, kdy přistaneme na tvrdém podloží. Ani policajti si už nehrají na zanícené ideology, ženy jim doma asi bez obalu řeknou, co zas v obchodě nedostaly a na co stály frontu, a ty, hlupáku, jim ještě sloužíš. Tento negativní konsensus by nám záviděla každá opoziční strana v běžné pluralitní demokracii. Ve volbách by totiž došlo k tomu, čemu Němci s oblibou říkají Erdrutsch, tedy k jakémusi samovolnému uvolnění zeminy a k sesuvu Potěmkinovy vesnice.

Naše sociologie, kdyby nějaká byla, by si mohla vysloužit Nobelovu cenu, kdyby vědecky vysvětlila, proč však všechno běží dále a proč se nic neděje, když vlastně všichni vědí, že sesuv nezadržitelně pokračuje a že naprosto falešnými ideologickými konstrukcemi balamutíme jenom sami sebe. Pro Ústav pro výzkum veřejného mínění, kupodivu u nás již dlouho taková instituce existuje, bych si sám troufal sestavit poměrně krátký seznam explozivních otázek, aby bylo v tomto ohledu ihned jasno. Myslím tím, že by bylo jasno, jak uboze malý ostrůvek lidí ještě věří v přednosti socialismu toho typu, který jsme u nás vypotili.

Obtížnější by bylo sestavit otázky, které by daly odpověď na záhadu onoho trvám stokrát selhavších postupů v ekonomice i v politice. I kdyby se otázky podařilo sestavit velmi šikovně, bojím se, že respondenti by se styděli upřímně odpovědět a něco by si vymysleli. Neuslechtilé příčiny trvání toho, co tu máme, nejsou ovšem v soukromí také žádným tajemstvím, ale otevřeně o tom hovořit je prostě neslušné.

Museli bychom si jako národ přiznat, že nejsme ani zdaleka tak spojeni se svými demokratickými tradicemi a s hodnotami, jak se tím občas chlubíme. Museli bychom dumat nad tím, zda nejsme pevnějšími nitěmi sešiti se zřízením, na které jsme si přes všechny nadávky zvykli.

Zkusme jít schůdnější cestou a vyčleňme z této vázanosti na systém ty, o kterých by se mohlo předpokládat, že by jeho změnou vyhráli anebo aspoň o nic nepřišli. Mládež do dvaceti - do čtyřiceti? Ano, rozhodně, má všechno před sebou a mohla by změnami jen získat. Penzisté nad šedesát? Ne všichni, ne všichni. Přestože penze jsou malé, kdoví jak by se ještě snížily při politických zmatcích. Všichni ti, kteří byli v dosahu křivd a na nichž byly spáchány zločiny? Ale kolik je takových? Staré zločiny, spáchané na začátku padesátých let, jsou již zčásti splaveny časem, vyvlastněné majetky jsou už rozmělněné a skoro nerozeznatelné. Represálie normalizace se těžko dají vyvážit nějakým novým ziskem, protože vedly hlavně k vyřazení z tvůrčí práce. Dvacet let takové

vyřazenosti se platí trvalým zmrzačením života, na kterém pozdní satisfakce moc nezmění. Věřící by získali náboženskou svobodu, ale i oni jsou spojeni při vydělávání na chléb vezdejší s umělými strukturami řádu. Dělníci nemají co ztratit, jen své okovy, ale to je jen zdání, protože při tvrdém prosazování ryze ekonomických hledisek by se mnozí museli stěhovat, přeškolovat a riskovat. A rolníci? Měli by začít od začátků s něčím, nač už vlastně zapomněli? A tak bychom mohli zkoumat společnost vrstvu po vrstvě a rychle by se zjistilo, že zde ani nemáme volnou, nesvázanou a jen ke změně tíhnoucí třídu. Všichni již dnes vědí, že prodlužování daného stavu jen prohlubuje krizi, ale mnozí, ne-li většina, si nejsou jisti tím, co by jim radikální změna vynesla.

Když se dnes rozhlížíme po zemích, kde bují reformy a glasnost, vidíme hlavně rozzářené oči intelektuálů a slyšíme převážně jejich vzrušené hlasy. Když čtu někdy o tom, že právě v tom je slabost celého pohybu, říkám si hle, jak se i na Západě vyučili marxismu, chtěli by mít v popisu sociální situace zabudovanou nějakou spolehlivější masu, nejlépe třeba dělnickou třídu, která v miliónových zástupech nese nad hlavou prapor perestrojky.

Při nějakém konečném sociologickém součtu by se asi ukázalo, že všeobecnou touhu po svobodě vyvažuje obava z nového sociálního zařazení, které by si nějaká „radikální přestavba“ vynutila. Nebudu se pokoušet o hádání z ruky a o vyslovení procenta těch členů společnosti, kteří slušně a bezpečně existují v naší ekonomice jen proto, že jde o extenzivní typ ekonomiky s nízkou produktivitou práce a přebujelým správním aparátem. Myslím, že většina lidí si dovede v zásadě udělat obrázek sama o tom, jak užitečné je jejich postavení v naší zvláštní dělbě práce. Mohou to udělat prostě tak, že si svou existenci promítnou do situace, v níž by neexistovala rozsáhlá státní reglementace, umělá zaměstnanost a plýtvání. Jistě, lékaři, dobří dělníci, nejrůznější řemeslníci, zemědělci, dojičky krav, zedníci, učitelé základních škol, strojevodci a ještě řada takových zaměstnání je od fungující společnosti neodmyslitelná. Ale píchněme jen trochu do jiného hnízda a vosy vyletí. Co třeba novináři, navyklí lhát, lidé, kteří se přiživují na ideologii a kterých je jako smetí, obrovské množství zaměstnanců všech možných úřadů trojstupňového řízení, čísla rostou a rostou při každém pohledu okolo. I příslušníci dělnické třídy, kteří žijí s pocitem, že mohou ztratit jen své okovy, by na tom nebyli tak skvěle. Kdybychom byli třeba vystaveni volné konkurenci Japonců v elektronice, zaplakali by zaměstnanci všech možných našich Tesel. Kdysi mi moji kolegové šofěři s hrdostí předváděli svou převahu. Tenhle volant mi nikdo nevezme, říkali. Jenže do své jistoty nezakalkulovali jim nejdůvěrněji známou skutečnost, že převáželi z místa na místo materiál bez nejmenšího užitku a často ke škodě rozumného hospodářství, že fixlovali, soukromničili a tyli z nepořádku. Když na to všechno člověk pomyslí, jde mu hlava kolem.

Naprostý národní konsensus v odmítání systému by bylo nesmírně těžké převést do konsensu produktivní ekonomiky a šetrné administrativy. Odpor, který klade skutečně radikální přestavbě zpohodlnělá společnost, lze zřetelně pozorovat v zemích, kde k ní přece jen s větší odvahou přistoupili, v Rusku, Polsku a Maďarsku. Je jen jediná naděje, kterou se utěšují, že totiž někde na dně národního hovnění si leží ještě netknuta spora bývalého středoevropského švihu, podnikavosti a koumáctví. Sem tam se s tím setkávám, když se dostanu do oploceného soukromí anebo když si povídám se zaníceným družstevním šéfem výroby bramborových lupínků. Něco tu ještě muselo zůstat, jinak bychom nevěděli nic o Slušovicích. Máme však posledních pět minut na to, abychom se dostavili ke startu, ostatní už mají odběhnuto jedno kolo.

9. 12. 1988

Povznášel jsem se nad hloupost a lež, smí ale jiným do svědomí sahat, kdo bez následků přečkal Budapešť a komu srdce neutrhla Praha?

Tyto verše z písně Vladimíra Vysockého jsou československému čtenáři dostupné ve 12. čísle časopisu Sovětská literatura. Snad proto, aby bylo poselství zřetelnější, jsou zde jako jediné vytištěny ještě i ve slovenském překladu a v ruském originále. Není jistě třeba dodávat, že Vysockému nešlo o jakoukoliv Budapešť a jakoukoliv Prahu, ale o Budapešť v roce 1956 a Prahu v roce 1968. Nevím, zda Vysockij kdy tuto píseň veřejně zpíval, ale připišme mu k dobru, že právě on, jeden z nepopulárnějších Rusů, obrátil ruské svědomí také tímto směrem. V roce 1956 mu bylo osmnáct a v roce pádu do Československa třicet.

My ovšem víme, že kvůli Praze puklo srdce nevelkému počtu představitelů ruské inteligence. Sedm bylo těch, kteří vyšli demonstrovat v oněch dnech na Rudé náměstí a strávili pak dlouhá léta ve vyhnanství. Od té doby uplynulo dvacet let a mne zachvacuje smutek, když čtu v úryvku Raisy Orlovové, jaké byly jejich další osudy:

„Vadim Delone zemřel v Paříži. Viktor Fajnberg žije v Londýně. Vladimír Dremljuga a Pavel Litvinov v USA. Pavel je učitelem fyziky a přednáší o hnutí za lidská práva v SSSR. Natálie Gorbaněvská žije v Paříži, je členkou redakční rady časopisu Kontinent, píše verše a články, Konstantin Babickij a Larisa Bogorazová žijí v SSSR. Larise zemřel manžel. Velice aktivně se podílí na vydávání stále nových samizdatových časopisů, účastní se symposií a práce svobodných univerzit.” (150 000 slov VII/88/121)

Po vlastních zkušenostech chápeme asi lépe než kdo jiný, že svědomí ruské inteligence, obrácené k našemu neštěstí, bylo tak slabě slyšet, převalovalo se ospale v hlavách, skloněných tíhou strachu a strašných zkušeností. Jen ti nejodvážnější představitelé ruské inteligence pozvedli hlas proti bezpráví, které spáchala veliká země na malé. Byli za to také potrestáni a později rozprášeni po celém světě, Sacharov, Kopelev, Solženicyn a jiní a jiní.

Před třemi lety se však mnohé změnilo a svědomí ruské inteligence se začalo otrásat. Často se ani nestačím divit, do čeho všeho se pustilo. Do celých sedmdesátí let sovětských dějin, do Stalina, do Chruščova, do Brežněva, do lebek a ztrouchnivělých kostí v Kuropatech a v Katynu, do kolektivizace a hladomoru na Ukrajině, do obětí válek a teroru, do hloubek nemravnosti, korupce a úpadku, které se šířily jako mor ve dvou desetiletích Brežněvovy vlády.

Tři roky jsem čekal, kdy bude zahrnuto do svědomí ruské inteligence i naše neštěstí. Ty tři roky, to byla lhůta, kterou jsem si já ve své náklonnosti k tradici ruské literatury pro svědomí ruské inteligence určil. Samozřejmě s vědomím toho, že celá věc je pro celistvost impéria velmi „delikátní”.

Tři roky jsem sledoval, jak se svědomí ruské inteligence zmítá v úsilí vysvětlit a pochopit ve veřejně odhalovaných hrůzách svou zodpovědnost a historickou identitu v celé porevoluční éře. Je přirozené, že po celé ty tři roky se svědomí ruské inteligence obracelo především dovnitř, k utrpení ruského lidu. Je to zaměření statisticky oprávněné, vždyť Rusové a jiné sovětské národy počítají své lidské oběti na milióny. Statisticky vzato se ruské svědomí může domnívat, že tisícové oběti, které spojení s osudem Ruska přineslo nám, mohou počkat.

Po třech letech perestrojky však přesto cítím hluboké zklamání nad tím, že svědomí ruské

inteligence nepřekročilo hranice národního vymezení, že zatím neprojevalo dostatečnou vnímavost pro osudy jiných národů, jejichž neštěstí a mravní a hospodářský úpadek byly z ruského osudu odvozeny. Zdá se mi, že je trochu vadné svědomí, soustředěné jen na vlastní národní utrpení. Ve výlevech ruské inteligence toho čteme dnes dost a dost o nesčíslných zkouškách mravnosti, skutečné mravní pobouření však nesmí shledávat jen rány na vlastním těle a odvracet zrak od zranění, které bylo způsobeno na těle jiného. Tři roky slyšíme náрек nad zničenými osudy miliónů vlastních lidí, ale téměř vůbec, anebo jen málokdy slyšíme stejně intenzivní náрек nad neštěstím jiných.

Připouštím, že osudy národů východní Evropy jsou složité a že je zapotřebí komplikovaných počtů, aby byl změřen sovětský a domácí podíl na tom, jak se utvářely jejich dějiny po druhé světové válce. Ve dvou případech však stačí i ta nejprimitivnější aritmetika, aby byl tento podíl přesně vypočten: a to v případě Budapešti a Prahy.

V těchto dvou městech byl Maďarům a nám bez velkých skrupulí přeražen hřbet. A argumenty, které se tehdy k tomu narychlo sehnaly, se dnes ve světle perestrojky jeví jako zprávy z doby kamenné. Ke svědomí ruské inteligence musely přece tyto jednoduché počty proniknout. Pro svědomí by měl být irelevantní fakt, že i když ležíme s přeraženou páteří, máme nějaké to jídlo a pití po ruce, dokonce v množství, kterého se Rusům nedostává. Ve třech letech svobody, kterou přijímá ruská inteligence trochu jako zázrak, se ke vpádu sovětských vojsk do Maďarska a do Československa nevyslovil ani jeden z těch sovětských intelektuálů, kteří mají pověst „hvězd“ perestrojky. Ti, kteří bezohledně odhalují Stalinovy zločiny, sbírají peníze na pomník jeho obětem, si ani nevšimnou, že existují i oběti Brežněvovy éry. Nikdo z nich, ani Jevtušenko, ani Vozněsenskiij, ani Adamovič a jim, se za tři roky nezmínili o násilí, které bylo na celém národě spácháno v roce 1968. Jiní spisovatelé, ti, kterým leží hlavně na srdci tragický osud ruských rolníků za kolektivizace, mají ještě méně pochopení pro „drobná utrpeníčka“ západních Slovanů. Rasputin, Astafěv a jiní nemají příliš velký smysl pro „západní“ hodnoty, kterými byla omámena před dvaceti lety československá perestrojka. Proskurin jistě po pravdě tvrdí, že ruský lid existoval už i před revolucí a že dávno před revolucí již existovala ruská státnost, jenže ruští národní probuzenci zapomínají současně připomenout, že k této předrevoluční státnosti patřila třeba i Varšava. Sověští akademikové, Bogomolov, Velichov a desítky jiných, křičející dnes světem a s otevřeností, nad kterou západní veřejnost údivem otvírá ústa, směle kritizují vlastní nedostatky. Ale projevují podivnou nerozhodnost, když se jich někdo zeptá na Budapešť a Prahu. Akademik Lichačov, největší mravní autorita ruské inteligence, upozorňuje na tragické ztráty, které způsobilo Rusku zřeknutí se křesťanských tradic. Ale ani slovo o tom, že v Praze byly ruskými tanky způsobeny také ztráty na tradicích, neméně cenných než tradice ruského pravoslaví. Čingiz Ajtmatov přijede do Karlových Varů, pobude pár dní a poskytne rozhovor Československé televizi. Hlavně o složitosti světa, o míru, o novém myšlení, o ekologických hrozbách atd. A opět ani slovo o tom, že před dvaceti lety sem jeho krajané importovali myšlení, které bylo zastaralé už před sto lety. Kdo tu byl vlastně Pilát, a kdo Ježíš? Když se mělo začátkem listopadu konat v Praze sympozium o sedmdesátileté existenci československého státu, přijel jako host poslanec německého Bundestagu Helmut Lippelt. Podnik byl rozeznán policií ještě předtím, než vůbec mohl začít. Večer mi pak vyprávěl německý poslanec o tom, jak klepal u dveří pozatýkaných čs. účastníků s nutkavou myšlenkou, že musí nějak pomoci. Řekl mi, představ si, já, Němec, jsem klepal u dveří těch, které pozatýkala čs. policie. A já jsem jen s údivem zaznamenal, že v něm ještě žije jeho osobně se nijak nedotýkající, téměř padesát let stará vina předků. Ajtmatov si nevzpomněl ani na vinu starou pouhých dvacet let.

A pak k nám promlouvá jiná „hvězda“ perestrojky, Fjodor Burlackij. Vypráví nám o Brežněvovi, že to byl hlupák, navíc ještě líný, který měl těžkosti i se čtením, natož s psaním, a který se infantilně

dával ověšovat řády. A opět ani zmínka o tom, že právě tento Brežněv učinil zhoubné rozhodnutí, které změnilo v tragickém smyslu osobní osudy miliónů

Čechoslováků. Ogoňok a Moskovskije novosti, časopisy s pověstí liberálních buldozerů glasnosti, a jejich šéfredaktoři Korotič a Jakovlev se zmohli při dvacátém výročí vpádu na nemastné neslané rozhovory, ve kterých se svědomí ruské inteligence ukrylo za reálně-politickou a supervelmocenskou eskamotáž.

Malá útěcha je v tom, že to všechno známe, že víme, že velké národy mají odjakživa snížený práh citlivosti k osudu malých národů, a ani se tedy nedivíme, že se k nám dostávají ohlasy citlivého svědomí jen z pobaltských republik. Jak by ne, tyto národy mají tutéž zkušenost! Když se to tak vezme, ve srovnání s nimi jsme nedopadli tak špatně. Padlých jsme měli jen desítky, nebyli jsme přesídleni ani na Sibiř, ani do Kazachstánu a rusifikace nám nehrozí, spíš mám dojem, že tady rusky čtou již jen disidenti. A to nejobecnější, např. fakt, že jsme před ruským objetím patřili mezi desítku nejvyspělejších zemí světa, to je záležitost, která promlouvá spíše k rozumu než ke svědomí, protože na ní nelpí krev.

Vynakládám velké a upřímné úsilí, abych si sám pro sebe tuto hluchotu ve svědomí ruské inteligence omluvil. Chápu děs, ve kterém se toto svědomí zachvívá, když přehlíží sedmdesátileté dějiny revolučního Ruska, a cítím i zoufalství, se kterým hledá pevný bod, o který by se zachytila národní identita. Třeba jim nezbývá sil, aby vnímali to, co způsobili mimo svůj svět. A k tomu mě napadá ještě i něco, co se skoro stydím říci: možná dostala celá ruská inteligence oběžník, ve kterém stálo, aby se z důvodů politické delikátnosti její svědomí Budapešti a Prahy jednoduše netýkalo, že na to bude čas později. Jestliže by to měla být pravda, pak ovšem pýcha ruské inteligence na nově nabytou svobodu je značně pochybená.

Dal jsem jim tříletou lhůtu, a teď jsem zklamán, že jí nevyužili, možná byly tři roky pro svědomí ruské inteligence málo, příliš krátký čas pro tak velký národ. Zatím platí doslova a do písmene to, o čem zpíval Vladimír Vysockij a co si já překládám bez rýmů a bez metra, ale snad o to autentičtěji takto: Hleděl jsem zvyška na hlupáky a tupce, ale odlišoval jsem se od nich jen velmi málo, protože jsem přežil Budapešť bez velké újmy na zdraví a kvůli Praze se mi také srdce neroztrhlo.

31. 12. 1988

Ještě dobře, že jsem na začátku těchto záznamů neformuloval přesně, co od osmičkového roku očekávám. Musel bych teď jak nešikovný krupíér přistrkovat hrací známky nehybnému trvání krátkozrakosti a sobectví moci. O zdejších poměrech jsem si příliš iluzí nedělal, ale doufal jsem aspoň v to, že holedbavá perestrojka a poněkud komická pýcha nového myšlení se logikou věci dopracují k nějaké podobě odvolání srpnového vojenského zásahu v roce 1968. Nestalo se, a já prohrál sázku. Dobře, jsou mi dlužni! Samozřejmě, že chápu delikátnost celé věci, souhlasím s kremlogy, že ze všeho nejmíň potřebuje Gorbačov nyní nevypočitatelný vzruch v zemi, kde je co jíst a kde se na první pohled vůbec nepozná, že jsme na konci. Všechno chápu, ale jsem stále alergičtější na divadelní ješitnost, se kterou Rusové předvádějí světu svůj ideový převrat. S úplnou samozřejmostí očekávají po každém gestu bouřlivý potlesk světa a skutečně se jim ho dostává. Nu jistě, většinou jsme rádi, že to hrajou takhle, a tak se jen málokdy najde kritik, který by řekl: prosím vás, vždyť je to stará šmíra s tím vaším novým myšlením, to jen vám se zdá, že ohromujete novostí, ale ve starých knihách a ve staré praxi to už všechno dávno bylo. Já to také nemám chuť říkat, vždyť jsem nikdy ani nesnil o tom, že tu starou šmíru budou hrát tak zaníceně. U nás se ovšem po celý rok hrál dokonale okoukaný kus. Ještě když vloni v prosinci Jakeš vystřídal Husáka ve funkci generálního tajemníka, přijali to mnozí jako dobrou zvěst, a já byl mezi nimi. Optimismus vyplýval z představy, že neexistence alternativy ke změnám sovětského typu může vzít na sebe i tuto podivnou a česky podprůměrnou personální podobu. Utěšoval jsem se neopodstatněným míněním, že lepší jakákoliv změna než žádná. Pravdu měli ovšem skeptikové z řad znalců kádrových materiálů (Milan Hübl), kteří hned říkali, že je to změna z bláta do louže a poslední zoufalý pokus stmelit řady, a tak čelit reformnímu tlaku zvenčí. A já musím přiznat, že tihle lidé mu čelili úspěšně.

Čelili mu způsobem, který má u nás tradici a osvědčil se už v padesátých letech po první sovětské destalinizaci. Staronové vedení se tajně dohodlo, že převezme polovinu přestavbové sovětské terminologie, ale ve skutečnosti že se bude vyčkávat, jak to všechno dopadne. Nebylo by to přece poprvé, co se Rusové rozmáchli k novotám, a pak se všechno vrátilo do starých kolejí. A hlavně, že se bude střežit jednota strany, tím se myslí jednota nejvyššího vedení, aby si někdo nezamanul příliš okatě vystavovat přestavbu jako svůj vlastní program a nepodlehł třebaš lákadlu popularity, jako se to stalo „mužům ledna“. Po celý rok jsem skutečně obdivoval, jak dovedou všichni ti vedoucí činitelé stát v zákrytu. Nikoho jsem nepřistihl při pokusu držet se vlastního rozumu a posledního zbytku poctivosti. Všichni poslušně schválili nasazení policie proti demonstrantům a všichni poslušně opakovali tezi, že Poučení neztratilo svou platnost, i když pitomost tohoto režimního sloganu je očividná.

Protože předpokládám, že se vedení strany svými analytickými schopnostmi vyrovná schopnostem chlapů, sesednutých u piva ve venkovské hospodě, mám sklon interpretovat celou ideovou linii, kterou se udržuje naše stagnace, jako čiré pokrytectví. Mnohokrát jsem slyšel právě v hospodě stručnou a břitkou analýzu situace, která shrnovala jasně analýzy učených disidentů a odvážných sovětských akademiků. Z toho vyvozují, že ti nahoře, s větším balíkem informací než chlapi v hospodě, si už dávno udělali obrázek o tom, jak nepovedené je dílo posledních dvaceti let a v jak těžké krizi se zmítá Stalinovo dědictví. Když tedy všechno vědí, pak celá minulo-roční přestavbová rétorika je jen kamufláž pro niterné přání udržet si moc za každou cenu. Jednotlivým lidem ve vedení

nejde o hýčkané monstrum vedoucí úlohy strany, ale o ryze osobní moc a z ní vyplývající privilegované postavení. Nejde o záchranu socialismu, ať by tohle slovo už chápali, jak chtěli, ani o záchranu řádu, který, a v tom mají pravdu, stál velké oběti, ale o prosté dožití v celé té vnější důstojnosti, kterou moc zaručuje. V posledním mocenském klání zvítězily asketičtější typy a já si těžko dovedu představit, že by třeba Jakešovi šlo hlavně o to, prodloužit nějaké radovánky s chlastem a ženskými, na které doplatili Babinského kamarádi, nebo honosné oficiální recepce, lesk velkého světa, uniformy, vyznamenání, zahraniční cesty k arabským přátelům atp. U Brežněva to bylo něco jiného, ten byl skutečně infantilní a měl nelíčenou radost z řádů, kterými ho ověšovali jeho vazalové. Ale Jakeš a jeho druhové prosedí asi většinu dnů v kanceláři a kdoví, zda jim zůstane na nějaké radovánky čas v neděli.

Takže někdy ve mně nad jednoduchou rovnicí moci zahlodá pochybnost a ptám se sám sebe: co když to aspoň někteří z nich myslí vážně? Co když se skutečně domnívají, že všechno, čeho ve své bezradnosti dosáhli čirým rozvíjením starého schématu, je úspěch? Mohou si to myslet? Proč ne? Možná se před nimi tají všechna globální srovnání. V prostém souhrnu životního osudu se oni sami sobě musí jevit jako inkarnace úspěchu. Můj první vyšetřovatel před mnoha lety se nikdy nenechal zvíkat obecnými argumenty a pořád jen opakoval, že za kapitalismu chodil bos a dnes má několik párů bot. Kdybych teď připustil, že aspoň někteří prostší soudruzi jsou přesvědčeni o blahodárnosti socialismu, jako ti penzisté, kteří piší dojemné dopisy do Rudého práva, potom by se celá naše historická situace jevila problematičtější. Jenže já tomu věřit nemohu. Na tom pochybovačném místě se hlásím k verši Konstantina Biebla, který mi zní v uších už čtyřicet let: Četl jsem H. G. Wellse. Lze mu věřit? Nelze. Zde v Československu, kde vidíme přes plot na Západ, je jen při pokročilé demenci možné opájet se představou, že jsme před čtyřiceti lety zvolili tu nejlepší cestu ekonomického a sociálního vývoje.

Odpor k jakýmkoliv hlubším změnám, který jsme po celý rok pozorovali, neplyne z naivity, ale jen a jen ze zoufalé snahy zachovat mocenský status quo. Připouštím však, že tento postoj není určován jen sobeckou snahou přežít v nejvyšších funkcích, ale že je diktován i altruistickou snahou zaštitit celý široký establishment, především statisícovou nomenklaturu na všech stupních. Nikdo by se to neodvážil vyslovit, ale pravděpodobně se do vztahu mezi nejvýše postavenými a nižší nomenklaturou vkrádá staré heslo z roku 1968 - Jsme s vámi, buďte s námi. Ideologie sem, ideologie tam, v této zemi, tak nešťastně realistické, hlodá v mnoha myslích jinak upřímně nakloněných nejnutnějším změnám, otázka, co bude pak s námi? Nikdo už jistě nepochybuje o tom, že i při tom nejskromnějším pluralistickém řešení by normalizační strana mohla ubránit snad až ten poslední zákop, určený hloučku podivínů, kteří zůstali věrni, aniž by jim to vynášelo. Občan sleduje latentní ideové boje a nezapomíná na staré přísloví, že řeči se mluví a chleba se jí.

Ostrá polarizace, která je v budoucích změnách předem zakalkulována, ztěžuje nesmírně první kroky k otevřené společnosti. Strach, který sužoval společnost po celá léta normalizace, se přestěhoval a ochromuje druhou stranu. Celý rok byl rokem vyrovnaného strachu. Bílé přilby a obušky byly vyslány do ulic strachem. Je to patová situace a teď čekáme, kdo se začne méně bát. Nejlepší by bylo, kdyby se přestali bát oba hráči, společnost i moc. Ve vyrovnaném strachu jen prodlužujeme své trápení a projídáme věno mladé generaci.

Strach nomenklatury má velké oči. Pochybuji sice, že by opozice mohla vydat ono stručné a vtipné heslo, které už je v oběhu, totiž: vzdejte se, nic se vám nestane, ale po inventarizaci vlastních sil by mohla aspoň načrtnout svou představu o strukturách společnosti v budoucnosti. Inventarizace sil by ukázala, že hlavní kapitál všech opozičních skupin je po výtce čistě politický, mravní a duchovní. Ještě jinak řečeno, opozice nabízí zřetelně kvalitnější alternativu v intelektuálním potenciálu. Ať už

se věci v jednotlivostech vyvinou jakkoliv, neobejdou se produktivní sféry národního života bez těch statisíců manažerů a, jak se u nás říká, technicko-hospodářských pracovníků a bez pracovníků všech ostatních aparátů. Nechci tuhle myšlenku převádět na detaily. Při všech výpadech proti byrokratismu by se nemělo zapomínat, že to je ideologický pojem a že se mu nemá rozumět na úrovni staré a naivní anarchistické interpretace. Moderní stát se neobejde bez výkonného aparátu, dokonce ani bez aparátu policejního. O tom všem se zatím málo mluví, hlavně asi proto, aby se nic nezakřiklo. Bude se však o tom muset mluvit, aby se národ zbavil obojího strachu.

Československá opozice vstupuje na scénu s naprosto prázdnýma rukama, nemá v nich nic kromě oné moci bezmocných. Musí čekat, až se k ní v zápase o národní záchranu připojí i ti, kteří hodlají skutečnou moc používat rozumněji, demokraticky a ku prospěchu všech. Nebude to dlouho trvat, do tohoto bodu obratu spějí všechny státy východní Evropy. Je to konečně jediné východisko z možného totálního rozvratu.

15. 2. 1989

Události nerespektovaly můj záměr a neseřadily se poslušně do logického celku v rámci jednoho kalendářního roku. Překypěly vlastně až v lednu a donutily mě přesunout tečku v těchto záznamech. Od Palachova výročí se Praha nemůže uklidnit. Najednou se provalilo to, co jsme všichni tušili, že totiž hlavně mladí lidé mají národního pokrytectví až po krk, že je jim z toho celoživotního kolotoče lži tak špatně jako mně a že se chtějí postavit na půdu budoucnosti a nežebrat už pořád jen o zbytky z našeho zaprášeného historického stolu. To říkám jako ten nejobecnější závěr, i když v motivech každodenních bitev s policií bylo smícháno ještě nejmíň dvacet jiných důvodů.

Zvláštní! V roce 1979, v roce 1985 bylo domácí politické ovzduší téměř stejně beznadějně jako letos. Proč právě v tomto lednu se odpor projevil tak nesrovnatelně otevřeněji? Jistě, Rudé právo si jako vždy vše vysvětlí machinacemi Charty a zahraničních centrál. Ale ne, stalo se to, co se muselo stát. Totalitní chomout, do kterého tato země vlezla před čtyřiceti lety mnohem bezelstněji než jiné země východní Evropy, začal odcházet již v šedesátých letech, prodrané vycpávky a ztrouchnivělé řemení. Sovětský zásah prodloužil životnost chomoutu o dvacet let, ale tím pádem už na něm všechno tak zchátralo, že už jen odíral kůži a tlačil do kostí. Dříve nebo později! Byl v této zemi někdo, kdo by si myslel, že s tímto chomoutem vkročíme do příštího tisíciletí? Asi nikdo, ale generace, kterou sežehl rok 1968, se vyčerpala a ta její část, která přitakala novým fáborkům na starém chomoutu, přistoupila tím pádem na své odzbrojení. Musela dorůst nová generace, na kterou už nepůsobí trauma sovětské invaze. Na Václavském náměstí byla především zastoupena tato generace svým nezczitelným právem mít zemi uspořádanou podle svých představ. Režim udělal to nejhorší, co mohl udělat. Oznamil jí, že představuje pouze nezkušené a svedené hlupáky. Na toto ponížení již mladí lidé nikdy nezapomenou.

Zavírá se, vyšetřuje se, bude se zase soudit. Propadám jako vždy v takových případech frustraci, protože vím, že budu zas jen podpisovat petice, protesty, a nezmůžu nic skutečného, aby se vězni dostali na svobodu. Zavřeli také Václava Havla, s kyticí květin v rukou. V dějinách Československa se někdy v příštím století budou květy uctívat jako palcáty a sudlice a třeba se dostanou do státního znaku. Co mohu pro Havla udělat? Nic. Mohu o něm akorát napsat.

Kdykoliv otevřu rádio a přejeďu po krátkovlnných pásmech, slyším jméno Václava Havla. Slyším je vyslovovat ve všech jazycích, chválabohu je to jméno, které neláme jazyk a nesvádí ke zkomoleninám jako některá jiná česká jména (Kohut, Vačulík, Chnupek apod.). Jméno Václava Havla se objevuje v projevech prezidentů, předsedů vlád a ministrů, vyslovuje je s velkou naléhavostí řada veřejných osobností, umělců a vzdělavců celého světa. To mi však nepřipadá ani tak výjimečné, to se stávalo i předtím, důležitější je, že jméno Václava Havla zburcovalo tisíce lidí k petičním akcím zde, v této zemi, že mnohé pohnulo k přemýšlení a zhodnocení vlastních postojů. Oficiální sdělovací prostředky mohou tohoto muže ostouzet, ale nemohou o něm mlčet. V neděli jsem poslouchal z Vídně kvizový pořad, osmnáctiletá gymnazistka odpověděla na otázku, jak se jmenuje pronásledovaný český spisovatel, vroucně a správně.

Na pozadí šumu okolo Václavova jména však slyším jeho vlastní hlas, jak praví: Já přece nechci nikoho oslovovat, radit lidem, co mají dělat, říkat jim to, co rádi slyší, abych si je získal, to dělají politici. Já jen říkám, co si myslím, já říkám, jak vidím věci kolem sebe. Když se ukáže, že i jiní lidé vidí věci tímto způsobem, pak je to dobré, přátelé, pak je to velmi dobré. Ale i kdyby tomu tak

nebylo, tak budu říkat, co si myslím.

Václav Havel mi snad odpustí, že necituji přesně a že necituji z jeho knih, pokouším se citovat i jeho hlas, hlas bez agitačního důrazu, hlas obrácený spíše dovnitř k neustále pracujícímu myšlenkovému agregátu. Tento postoj k ryze politickému působení najdeme ovšem v přesném výkladu v řadě Havlových esejů, především v Moci bezmocných již z roku 1978. Zhruba je to jádro nepolitického postoje k politice, permanentní snahy konfrontovat politiku s „jiným“ myšlením, jinak řečeno s normálním myšlením.

Havel od mládí pozoroval politiku s podezřením, jež si zasloužila. Přesto ho nikdy nepřestala přitahovat. Aby do ní mohl vstoupit, musel si najít snesitelný vchod, který nepáchne krví a blbostí. Pracoval na tom s intelektuální důsledností sobě vlastní, vycházející přitom z Patočky a jeho interpretace „přirozeného světa“. Život v pravdě a nepolitická politika samy o sobě nejsou vynálezy, v evropské tradici lze takové postoje sledovat k Sokratovi a římským stoikům, ne už tak k životu svatých. Solženicyn a část východoevropského disentu také intuitivně vyzvedla pravdu jakožto nejzřetelnější odlišnost od lživého a nemravného duchovního prostředí. Havel však dal individuálnímu trvání na autentickém vidění věcí, neúčelnému chování a nehalasnému stání za pravdou brilantní výklad, styl a vtip, přesné historické začlenění a také jistou českou nevážnost. Četl jsem tehdy před lety Moc bezmocných s velkým potěšením a vím, kolika lidem toto dílo přineslo úlevu od depresí a tupé nehybnosti velkých dějin a z inertnosti mlčící většiny.

Havlova argumentace však ve mně vyvolávala pochybnosti. Školen v politologických teoriích a přesvědčen o tom, že toho vím už dost o motivech, které dávají do pohybu lidové masy, pokládal jsem Havlovu výzvu k pravdě za poněkud exkluzivní. Pozoroval jsem mlčící většinu, jak uprostřed naší stagnace pojídá sytou stravu a krmí chlebem slepice. Pracoval jsem tehdy na stavbách a ptal jsem se dělníků, jak dalece je láká život v pravdě. Odpovídali se zkušeností zakotvenou v stoletích, že pravda je tak jako politika jen pro pány, že obyčejný člověk byl vždy obelháván a brán na hůl a že v tomto ohledu se nic nezměnilo a ani se nezmění. Havel zná tyhle věci také, vždyť pracoval v pivovaru a jeho sládek v Audienci je přesně ten typ, který chce mít od všeho pokoj, hlavně od vlastního svědomí. Proč tedy Havel trvá na postoji, v němž se projevují známky odtrženosti od lidu?

Jednou na jaře, krátce po tom, co se Havel vrátil z vězení, nás pozvali přátelé na jižní Moravu. Bez záměru, jen tak, abychom si oddechli a měli se na chvíli dobře. Večer jsme seděli ve vinném sklípku, moc teplo tam nebylo, měli jsme na sobě kabáty a vedli jsme řeči, protože nás bylo pět, jak u Poláčka. Bylo by bývalo asi moudřejší rozmlouvat o životě lidském a jeho proměnách, já však začal spor. Vypočítal jsem Havlovi všechny své pochybnosti týkající se pravdy jakožto pilíře politického programu. Zkoušel jsem ho z hypotetické situace, v níž by stál před obyčejnými lidmi a měl jim vysvětlit, oč usilujeme. Svěřil jsem se mu se svou depresí, která mě pravidelně přepadá, když jedu ráno autobusem do práce a koukám na nevyspalé a nevrle tváře spolucestujících. Mluvil jsem o tom, jak si představuji vědomí těch lidí, ponořených do každodennosti, do svízelných a peripetií jejich malých dějin. Jak nevím, čím získat ty zamračené tváře pro jasnou a zřetelnou pravdu, pro vybědnutí z národního úpadku, beznaděje a duchovní lenosti. Havel na to řekl, že takové deprese nemá, protože odmítá uvažovat v kategoriích politické manipulace, získávání, přemlouvání a slibování. Že od začátku řeší jen svůj vlastní problém, že nenabízí život v pravdě jako politické zboží, že sám nechce být manipulován, a proto nehodlá manipulovat vědomí jiných lidí. Já jenom říkám, co si myslím. A já zas na to, že každá pravda je zpochybnitelná už při svém zrodu. Že obraz světa vytvářejí pokleslá massmédia, a ne jeho hry. A on zase řekl, že to nevádí, že neuvažuje ve velkých číslech, že pro něho jsou důležití jednotlivci. A tak to šlo dál a dál. Když jsem nad ránem uléhal, rozhodl jsem se, že si sedesát procent svých výhrad ponechám.

A hle, uběhla léta a s Havlovým jménem se spojilo hlasité volání po pravdě přímo na náměstí. Tisíce lidí se hlavně kvůli ní vydalo v nebezpečí, že budou ztlučeni a polití vodou. A pak po Havlově zatčení jiní lidé podepsali petici, protože se cítili být uraženi lží, kterou na všechny vylévala naše masmédia. A kupodivu to většinou byli lidé, zaměstnaní v institucích, ze kterých se nejsnadněji vyhazuje. Jako by všichni najednou dostali chuť říkat, co si myslí. A to je dobré, přátelé, to je velmi dobré.

Sledoval jsem pozdvižení posledních týdnů se vzrušením a dojetím. Že by v Čechách skutečně začínala lež být tak nesnesitelná, aby se lidé proti ní nebezpečně a riskantně bouřili? Zdá se mi, jako by se v rozporu s ustálenou představou o neměnných příčinách sociálního pohybu probouzela v udušeném veřejném životě naší země vzpoura motivovaná esoterickou potřebou pravdy a politologicky zneuznanou touhou říkat, co si myslím. Umrtvené národní vědomí, zařízené na přežití, na shánění a na jistoty soukromé existence jako by najednou začínalo reagovat na bezmála patnáct let starou výzvu k životu v pravdě, na exkluzivní a intelektuálně náročný Havlův apel k opuštění posttotalitní scény. Je možné, že by se už ponižující návyk neříkat, co si myslím, stal takovým břemenem, že by ho lidé chtěli shodit z ramen?

Havel je ve vězení, ale lidé u nás vyslovují jeho jméno stále častěji. Jeho jméno doprovází pohyb, který jsme zde neměli dvacet let. Vznikl z nepolitické politiky, ale vlil se do velké politiky, protože moc se s ním musí vyrovnat. Činí to tak nešikovně a bezradně, až je z toho člověku zle. Moc bezmocných se stala politickou skutečností. Havel byl tímto pohybem vyzvednut do postavení, o které neusiloval, vždyť neučinil ani jediný skutečně politický krok, neslíbil nikomu snížení daní, nezaujal stanovisko k ekonomické reformě a k samofinancování, nekritizoval nedostatek toaletního papíru, nepoukazoval na poruchy v dodavatelsko-odběratelských vztazích a na poruchy v zásobování, z nichž jde na mocenský establishment hrůza, protože ten věří, že jen nedostatek na trhu může ohrozit stabilitu moci.

Lidé, kteří nečetli Havlovy hry ani jeho eseje a znají ho jen z několika rozhovorů v rozhlase a z pomluv, které šíří oficiální tisk, se musí domnívat, že jim Havel kromě svobody říkat, co si myslím, nenabízí vlastně nic z tradičního politického krámu, kterým je politika zamořena. K Havlovi se obrátily hlavy těch, kteří trpí především mravně, kteří cítí ubohost našeho postavení v Evropě a kteří se hrozí pádu až na dno. A tak poprvé po mnoha letech se lidé postavili na obranu intelektuála, tím se postavili proti degradaci rozumu, proti hlouposti, vystavované veřejně na odiv.

K tomu všemu by však asi nedošlo, kdyby Havel nevložil v uplynulých letech do zápasu o rehabilitaci rozumu nejen své vidění světa, ale i sebe samého. Hodnota myšlenky vždy stoupne, když její nositel je ochoten za ni platit permanentní perzekucí a mnohaletým vězením. Lidé soudí, že musí být něco vzácného ve svobodě říkat, co si myslím, když jde kvůli ní Havel do vězení, místo aby si užíval jako jiní. Nikdo z Havlových přátel a přívrženců by si nepřipustil ani tu nejmenší výhradu, kdyby Havel na náměstí nešel. On se však domnívá, jak to vyplývá z jeho pojetí nedělitelné svobody, že se také musí vystavit ranám, když dopadají na jiné. Možná si myslel, že svou přítomností na náměstí jiné ochrání. Možná chtěl svou proslulost zvednout nad jinými jako štít. Tato morálka je vepsána do osnovy jeho hry *Protest*. Kdoví zda vůbec uvažoval o tom, že skončí tam, kde už byl mnohokrát předtím, v ruzyňské věznici. Měli však o tom uvažovat ti, kteří ho dali zavřít. Jenže ti už toho nejsou schopni, strhávají za sebou mosty, aby nepropadli pokušení zastavit se, promyslet si důsledky svých kroků a znovu je zvážit, temná sebezničující síla je vede pořád tímtež směrem.

Nevím, zda Havel ví, nebo neví, jaká vlna protestů se zvedla proti tomuto nesmyslnému rozhodnutí, proti neobratně se maskující zášti. Něco asi ví, všechno však vědět nemůže. Snad však ví aspoň to, že opět posílil moc bezmocných a že v Čechách se i jeho přičiněním projevila radost ze znovuobjevené

možnosti říkat, co si myslím. Až se Havel vrátí z vězení, budu mu muset říci, že jsem ze svých šedesáti procent výhrad vůči jeho bezstarostnosti o sociologické schémata odboural dalších dvacet procent, zbylo jich tedy jen čtyřicet. Přál bych si samozřejmě, aby se vrátil co nejdříve a aby se vrátil do změněné Prahy, v jejichž ulicích bude potkávat stále více lidí, kteří s údivem nad radostí a vnitřní pohodou, kterou jim to přináší, budou říkat, co si myslí.

28. 2. 1989

Příští historikové budou hledat mezníky v dějinách, které se právě dějí, aby je zpřehlednili a aby se děti ve školním roce 2000/2001 měly při hodinách dějepisu vůbec o co zachytit. Chtěl bych jim už teď našeptat, aby za konec normalizace pokládali měsíce leden a únor v roce 1989. Historikové sami vědí, že periodizace dějin se nemá opírat o funkční období stranických a státních hodnostářů, ale spíše o nesnadně popsatelné kulminace národního vědomí. V lednu a v únoru k takové kulminaci došlo, a tím se uzavřela éra nehybnosti, která stejně už trvala přesčas.

Historikové budou mít k dispozici videozáznamy z lednových demonstrací a budou moci číst ve tvářích těch, kteří bili, i ve tvářích těch, kteří byli bití. Najdou se jistě i takoví, kteří nebudou považovat scény za dost průkazné, aby z nich učinili historický mezník. Dobře, ať tedy prostudují ústřední tisk těchto měsíců a v něm propagandistickou kampaň proti nezávislým hnutím. Analýzou zjistí snadno, že šlo o hlasy odcházejícího světa. Kdyby jim i to bylo málo, ať si všimnou probuzeného vědomí, jak se projevilo v protestech proti zatčení Václava Havla a jeho druhů. K tomu jim dodám svědectví současníka o niterném prožitku z těchto měsíců.

V dvacetiletí normalizace jsem byl špatnými zkušenostmi potlučen tak, že jsem skoro přestal vnímat své spoluobčany žijící normálním životem v takzvaných strukturách jako relevantní prvek v osudech našeho národa. Nebylo to dáno roztrpčením ani přezíravostí. Tento postoj se vytvořil bezděčně, znal jsem nazpaměť všechny reakce lidí ze struktur, chápal jsem je, nijak neodsuzoval. Skutečným životem však v mém povědomí žilo jen obyvatelstvo ostrova nezávislosti, tam jsem byl doma, tam jsem všemu rozuměl, skoro všechny jsem znal. Vždyť šlo vlastně po celá dlouhá léta jen o pár stovek lidí. Byl to ostrov citového bezpečí, ostrov vztahů a přátelství, které jsem předtím nepoznal. Zde byla pravá skutečnost, tam venku nepravá.

Samozřejmě jsem jako člověk, který se neustále zabýval popisem sociální skutečnosti, věděl, že mé jiné občanství, má jiná domovská obec, jen utvrzuje národní nemoc, že společnost může vyjít z apatie a marasmu jen tehdy, když se zruší tyto dva světy a z nich povstane normální společenská kooperace tradičního evropského typu. Vždyť to bylo vlastně i cílem, kvůli kterému se nezávisle myslící lidé sdružili. Dvacet let je ovšem dlouhá doba a mnozí lidé si na ostrov zvykli a od tohoto zvyku nebylo daleko k nevyslovenému přesvědčení, že život mimo ostrov je nečistý, že vlastně není o co stát, že k naplnění niterných potřeb lidské duše je v nezávislých obcích nesrovnatelně více příležitosti než v pokrytectví struktur. Neustále se sice pracovalo na konečném splnutí, ale možnost zániku ostrova se nepřijímala bez obav.

Když jsem zaslechl v rádiu první zprávu o tom, kdo všechno se připojil k solidaritě s Václavem Havlem, k protestu proti ostouzející kampani, byl jsem hluboce dojat a uvědomil jsem si v té chvíli, že se začal naplňovat cíl, ke kterému se nezávislá hnutí spojila. Bylo mi slavnostně a současně mi bylo něčeho líto. Zvláštní stav.

Začalo to však již roku 1988. Tehdy, když začaly vznikat různé skupiny, sdružené podle roztodivných zájmů, ale pokračující jinými způsoby v tradici Charty. Také oficiální demagogie nepřišla na nic jiného, než podezírat Chartu, že tato semena uměle vypěstovala a teď je zasela, aby vzklíčila. Ono to sice tak nějak bylo, ale jinak. Nová generace jednoduše navázala na danou tradici, v žádném případě však nebyla zmanipulována, má tedy plné právo se cítit touto interpretací uražena. Donedávna mi každé jméno v nezávislých obcích něco říkalo a často jsem za ním viděl i tvář. Tato

vymezenost se rozplynula a to je jen další příznak toho, že společnost se probudila, že procitla především mladá generace. Velmi příjemně se vnímá fakt, že motivace nových aktivit je pořád stejná: nad nejrůznějšími prohlášeními a vystoupeními se pořád jako lesklá vážka kmitá příslib života v pravdě.

Největším překvapením je toto všechno ovšem pro moc samu. Byla dosud spokojeně rozložena v říši apatie a soukromého bezpečí, nikdy nevěřila, že by esoterické výzvy nezávislých skupin mohly mít širší ohlas, zradil ji její přízemní materialismus: dokud je dost chleba, jsme v bezpečí. Umím si představit, že je krajně nepříjemné čelit nyní tolik let zesměšňované touze po pravdě. A ještě horší je čelit opadávající bázni a strachu, přímé otázky z mladých úst o mravním smyslu minulosti, která by podle falešných předpokladů neměla mladou generaci zajímat. Byl jsem přítomen na jedné diskusi se studenty, kdy úřední osoba musela takovým otázkám čelit. I když to nebylo namístě, pociťoval jsem cosi jako soucit s člověkem, který vystaven palbě probuzené odvahy a zvědavosti musel v rámci závazné linie projít uličkou zesměšnění.

Nechci vykreslovat základní změnu ve společenském klimatu jako výsledek imanentního vítězného tažení pravdy. Je ještě mnoho jiných příčin, které se shlukly a vyvolaly na začátku tohoto roku přelomovou situaci. Sledoval jsem jejich zrání a roztodivné okliky v deníku minulého roku. Byly to převážně příčiny, které nabývaly na působnosti hlavně v našem zeměpisném okolí. Základní domácí příčinou přelomového stavu je eroze moci samé. Bezstarostnost, která ovládala její činy v sedmdesátých letech, je pryč. Ví toho víc o hloubce hospodářské a politické krize než obyčejný občan a ví také, že metody, kterými dosud čelila jejím příznakům, dokonale selhaly. Zdá se, že i bez sovětských popudů by se k nějaké přestavbě musela rozhoupat. V celé východní Evropě to však žádná jiná vládnoucí strana nemá tak těžké jako ta naše. Co má proboha dělat? Zavádět reformy, nad jejichž zničením v roce 1968 jásala a proti nimž se ve všech rozhodujících ohledech ustavila? Všichni tihle lidé, možná až na výjimky, vědí, že k reformám neexistuje alternativa, hrozné je ovšem pomyslet, že již krátce po začátku takových reforem budou usvědčeni ze zločinů na národním životě posledních dvaceti let a že se prokáže jejich zbytečnost. Toto vědomí nepřidá nikomu na sebevědomí. My teď vlastně prožíváme fázi takového snížení sebevědomí, které se projevuje bezradností, nevypočitatelností a střídáním tvrdé a měkké linie.

O budoucnosti v této věci je však již rozhodnuto. Československo je po všem, co se stalo v prvních týdnech tohoto roku, již jinou zemí, než bylo dvacet let. Není vlastně ani důležité, že pokud jde o státní život, zůstalo všechno při starém, že se nezachvíváme dramatickými otřesy a že se nevzrušujeme nad spektakulárními personálními změnami. Je dokonce možné, že většina obyvatelstva ani neví, že jsme již jinou zemí. Není snadné přejít k tomuto hledisku. Víím ze zkušenosti, že když chci někoho pro tento závěr získat, hledí na mne udiveně, protože v okolí, ve kterém se pohybuje, se vlastně ještě nic nezměnilo. Před dvěma sty lety se Ludvík Šestnáctý nemohl odhodlat k tomu, aby své ženě zatrhnul nákladné slavnosti. Pak už bylo pozdě. U nás se chystá nákladná spartakiáda, a je už také pozdě. Jisté je, že málokdy v dějinách se sestaví zjevné události i skryté trendy do tak přehledného obrazce, jak se to stalo v minulém roce ve východní Evropě i u nás.

Je mi teď skutečně líto, že jsem podlehl magii čísla osm a neodložil psaní tohoto deníku na tento rok. O kolik zajímavější mohl být!

O autorovi

Milan Šimečka se narodil v roce 1930 v Novém Bohumíně. Po studiích na filozofické fakultě UJEP v Brně odešel do Bratislavy, kde působil jako učitel na vysokých školách, nejdéle na Vysoké škole múzických umění. Zabýval se dějinami filozofie, ale psal v padesátých a šedesátých letech také literární recenze, kulturněpolitické a politické eseje. Ke konci šedesátých let publikoval v časopisech Kultúrny život a Literární noviny. V šedesátých letech vyšly dvě jeho knižní práce Sociálne utópie a utopisti a Krize utopismu. Od roku 1970 pracoval v dělnických profesích, nejdéle jako strojník na stavebních strojích. V roce 1981 byl uvězněn i s jinými ve známé aféře „francouzského kamiónu“. Po roční vyšetřovací vazbě byl bez soudu propuštěn. Od té doby žije jako nezávislý publicista.

Práce Milana Šimečky ze sedmdesátých a osmdesátých let vycházely knižně v exilových nakladatelstvích, v samizdatech a v překladech do cizích jazyků. Šlo hlavně o díla Obnovení pořádku (1978), Náš soudruh Winston Smith (1984), Kruhová obrana (1985) aj.

Kromě toho přispíval pravidelně do samizdatových časopisů (Obsah, Lidové noviny, Fragment K.) a jeho články, úvahy a eseje vycházely v překladech v řadě evropských časopisů.

Konec nehybnosti je soubor úvah, psaných deníkovou formou v průběhu roku 1988. Některé části tohoto deníku byly již publikovány, např. stať Svědomí ruské inteligence, která měla velký ohlas v evropském tisku a vyšla i v Sovětském svazu ještě před oficiálním zneuznáním invaze z roku 1968. Šimečkovy zápisy končí v únoru 1989; autor cítí, že se dějinný pohyb zrychluje, a projevuje lítost nad tím, že se mu dramatické události nevešly do osmičkového roku.

Šimečkova kniha přesto zřetelně zaznamenává pozvolný sesuv režimu a osvětluje duchovní klima, z něhož o rok později vzešla naše revoluce.

Table of Contents

[Titulní strana](#)

[Tiráž](#)

[31. 12. 1987](#)

[2. 1. 1988](#)

[5. 1. 1988](#)

[11. 1. 1988](#)

[1. 2. 1988](#)

[2. 2. 1988](#)

[18. 2. 1988](#)

[21. 2. 1988](#)

[Ex post](#)

[28. 2. 1988](#)

[10. 3. 1988](#)

[17. 3. 1988](#)

[5. 4. 1988](#)

[5. 4. 1988](#)

[7. 4. 1988](#)

[22. 4. 1988](#)

[23. 4. 1988](#)

[25. 5. 1988](#)

[29. 5. 1988](#)

[16. 6. 1988](#)

[22. 6. 1988](#)

[23. 6. 1988](#)

[28. 6. 1988](#)

[10. 7. 1988](#)

[22. 7. 1988](#)

[28. 7. 1988](#)

[Apatie](#)

[Národní viny](#)

[Lehké stopy naděje](#)

[17. 8. 1988](#)

[19. 8. 1988](#)

[21. 8. 1988](#)

[24. 8. 1988](#)

[24. 9. 1988](#)

[1. 10. 1988](#)

[10. 10. 1988](#)

[21. 10. 1988](#)

[5. 11. 1988](#)

[9. 11. 1988](#)

[16. 11. 1988](#)

[22. 11. 1988](#)

[9. 12. 1988](#)

[31. 12. 1988](#)

[15. 2. 1989](#)

[28. 2. 1989](#)

[O autorovi](#)